

**ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΔΥΤΙΚΗΣ ΑΤΤΙΚΗΣ ΣΧΟΛΗ
ΕΦΑΡΜΟΣΜΕΝΩΝ ΤΕΧΝΩΝ ΚΑΙ
ΠΟΛΙΤΙΣΜΟΥ
ΤΜΗΜΑ ΕΣΩΤΕΡΙΚΗΣ ΑΡΧΙΤΕΚΤΟΝΙΚΗΣ**

Πτυχιακή/ Διπλωματική Εργασία

**Βιομηχανική Κληρονομιά: Επανάχρηση και μετατροπή σε
πολιτιστική περιοχή, το παράδειγμα της οδού Πειραιώς**

Συγγραφέας

Όνοματεπώνυμο

Αντσακλή Χριστίνα

ΑΜ: 14115

Επιβλέπουσα:

Μοίρα Μαρία

Αθήνα, Ιούλιος 2023

UNIVERSITY OF WEST ATTICA
SCHOOL Applied Arts & Culture
DEPARTMENT Interior Architecture

Diploma Thesis

Title

INDUSTRIAL HERITAGE: REUSE AND CONVERSION INTO A CULTURAL AREA, THE EXAMPLE OF THE PIRAEUS ROAD

Student name and surname:

Antsakli Christina

Registration Number: 14115

Supervisor name and surname:

Moira Maria

Athens, July 2023

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΔΥΤΙΚΗΣ ΑΤΤΙΚΗΣ
ΣΧΟΛΗ ΕΦΑΡΜΟΣΜΕΝΩΝ ΤΕΧΝΩΝ
ΚΑΙ ΠΟΛΙΤΙΣΜΟΥ
ΤΜΗΜΑ ΕΣΩΤΕΡΙΚΗΣ ΑΡΧΙΤΕΚΤΟΝΙΚΗΣ

Βιομηχανική Κληρονομιά: Επανάχρηση και μετατροπή σε πολιτιστική περιοχή, το παράδειγμα της οδού Πειραιώς

Μέλη Εξεταστικής Επιτροπής συμπεριλαμβανομένου και του Εισηγητή

Η πτυχιακή/διπλωματική εργασία εξετάστηκε επιτυχώς από την κάτωθι Εξεταστική Επιτροπή:

Α/α	ΟΝΟΜΑ ΕΠΩΝΥΜΟ	ΒΑΘΜΙΔΑ/ΙΔΙΟΤΗΤΑ	ΨΗΦΙΑΚΗ ΥΠΟΓΡΑΦΗ
	Δρ. Μάρθα Λουκία	Επικουρη Καθηγήτρια	
	Δρ. Μακρής Δημήτριος	Αναπληρωτής Καθηγητής	
	Δρ. Μοίρα Μαρία	Αναπληρώτρια Καθηγήτρια	

ΔΗΛΩΣΗ ΣΥΓΓΡΑΦΕΑ ΠΤΥΧΙΑΚΗΣ/ΔΙΠΛΩΜΑΤΙΚΗΣ ΕΡΓΑΣΙΑΣ

Ο/η κάτωθι υπογεγραμμένος/ηΑντσακλή Χριστίνα...του...Γεωργίου....., με αριθμό μητρώου ...14115..... φοιτήτρια του Πανεπιστημίου Δυτικής Αττικής της Σχολής...Εφαρμοσμένων Τεχνών & Πολιτισμού..... του Τμήματος.....Εσωτερικής Αρχιτεκτονικής..., δηλώνω υπεύθυνα ότι:

«Είμαι συγγραφέας αυτής της πτυχιακής/διπλωματικής εργασίας και ότι κάθε βοήθεια την οποία είχα για την προετοιμασία της είναι πλήρως αναγνωρισμένη και αναφέρεται στην εργασία. Επίσης, οι όποιες πηγές από τις οποίες έκανα χρήση δεδομένων, ιδεών ή λέξεων, είτε ακριβώς είτε παραφρασμένες, αναφέρονται στο σύνολό τους, με πλήρη αναφορά στους συγγραφείς, τον εκδοτικό οίκο ή το περιοδικό, συμπεριλαμβανομένων και των πηγών που ενδεχομένως χρησιμοποιήθηκαν από το διαδίκτυο. Επίσης, βεβαιώνω ότι αυτή η εργασία έχει συγγραφεί από μένα αποκλειστικά και αποτελεί προϊόν πνευματικής ιδιοκτησίας τόσο δικής μου, όσο και του Ιδρύματος.

Παράβαση της ανωτέρω ακαδημαϊκής μου ευθύνης αποτελεί ουσιώδη λόγο για την ανάκληση του πτυχίου μου».

Ο/Η Δηλών/ούσα

Αντσακλή Χριστίνα

*** Ονοματεπώνυμο /Ιδιότητα**
(Υπογραφή)

Ψηφιακή Υπογραφή Επιβλέποντα

**ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΔΥΤΙΚΗΣ ΑΤΤΙΚΗΣ
ΣΧΟΛΗ ΕΦΑΡΜΟΣΜΕΝΩΝ ΤΕΧΝΩΝ ΚΑΙ ΠΟΛΙΤΙΣΜΟΥ
ΤΜΗΜΑ ΕΣΩΤΕΡΙΚΗΣ ΑΡΧΙΤΕΚΤΟΝΙΚΗΣ**

**Βιομηχανική Κληρονομιά: Επανάχρηση και μετατροπή σε
πολιτιστική περιοχή, το παράδειγμα της οδού Πειραιώς**

ΠΤΥΧΙΑΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ

ΑΝΤΣΑΚΛΗ ΧΡΙΣΤΙΝΑ, 14115

Επιβλέπουσα Καθηγήτρια: Μοίρα Μαρία

ΑΘΗΝΑ, 2023

**ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΔΥΤΙΚΗΣ ΑΤΤΙΚΗΣ
ΣΧΟΛΗ ΕΦΑΡΜΟΣΜΕΝΩΝ ΤΕΧΝΩΝ ΚΑΙ ΠΟΛΙΤΙΣΜΟΥ
ΤΜΗΜΑ ΕΣΩΤΕΡΙΚΗΣ ΑΡΧΙΤΕΚΤΟΝΙΚΗΣ**

**Βιομηχανική Κληρονομιά: Επανάχρηση και μετατροπή σε
πολιτιστική περιοχή, το παράδειγμα της οδού Πειραιώς**

ΠΤΥΧΙΑΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ

ΑΝΤΣΑΚΛΗ ΧΡΙΣΤΙΝΑ, 14115

Επιβλέπουσα Καθηγήτρια: Μοίρα Μαρία

Η εργασία εκπονήθηκε στο πλαίσιο των απαιτήσεων του Προγράμματος Σπουδών για την λήψη του πτυχίου του Τμήματος Εσωτερικής Αρχιτεκτονικής του Πανεπιστημίου Δυτικής Αττικής.

ΑΘΗΝΑ, 2023

Η έγκριση της πτυχιακής εργασίας από το Τμήμα Εσωτερικής Αρχιτεκτονικής του Πανεπιστημίου Δυτικής Αττικής δεν δηλώνει απαραίτητως την αποδοχή των απόψεων του/της συγγραφέα / των συγγραφέων.

Υπεύθυνη Δήλωση

Βεβαιώνω ότι είμαι συγγραφέας αυτής της πτυχιακής εργασίας και ότι κάθε βοήθεια που προσφέρθηκε στην εκπόνησή της αναγνωρίζεται και αναφέρεται στο κείμενο. Επιπλέον, αναφέρονται όλες οι βιβλιογραφικές πηγές που αξιοποιήθηκαν, πρωτογενείς και δευτερογενείς, είτε η συμβολή τους παρατίθεται επακριβώς ως απόσπασμα είτε ως παράφραση.

Η συγγραφέας της εργασίας
Αντσακλή Χριστίνα

Υπογραφή

Περίληψη

Η παρούσα εργασία έχει ως θέμα την Αθήνα και πώς η πόλη διαμορφώνεται μέσα από τα νέα πολιτιστικά δεδομένα και τους χώρους που δυναμικά αρχίζουν να λειτουργούν και να ορίζουν τις περιοχές που βρίσκονται γύρω τους. Κεντρικό αντικείμενο αυτής της πολιτιστικής ανάπτυξης, αποτελούν τα ήδη υπάρχοντα βιομηχανικά κελύφη που καθορίζουν την ιστορία της Αθήνας μετά από την αποβιομηχανοποίηση και το κλείσιμο πολλών βιομηχανικών χώρων (εργοστασίων και βιοτεχνιών) που άνθισαν μέχρι τη δεκαετία του 70'. Σκοπός της εργασίας είναι να παρουσιαστούν τα κτίρια και η ιστορία τους, καθώς και ο μετέπειτα τρόπος πολιτιστικής εκμετάλλευσης- σε όσα έχει επιχειρηθεί- οι τρόποι επανάχρησης και οι τρόποι πολιτιστικής ανάπτυξης που ανθίζουν τα τελευταία χρόνια στην πόλη της Αθήνας που συνεχώς μεταβάλλεται και αλλάζει ως προς την όψη, αλλά και τον τρόπο που αντανακλά στην καθημερινότητα του εκάστοτε χρήστη ή παρατηρητή. Βασική περίπτωση που μελετήθηκε είναι η οδός Πειραιώς που συγκεντρώνει τα περισσότερα βιομηχανικά κτίρια της πόλης των Αθηνών, καθώς υπήρξε πόλος βιομηχανικής ανάπτυξης της χώρας. Μέσα από μια προσπάθεια προσέγγισης και ορισμού του πολιτισμού, της αναγκαιότητας παρουσίας του στο αστικό ιστό τόσο για την κοινωνική και πολιτιστική εξέλιξη των πολιτών, όσο και για την αρχιτεκτονική εξέλιξη μιας πόλης, εξετάζεται η μελλοντική μετατροπή της οδού Πειραιώς σε πολιτιστική περιοχή. Η ερευνητική μέθοδος που χρησιμοποιήθηκε για την εκπόνηση της παρούσας εργασίας είναι η ανάλυση δεδομένων και η μελέτη περιπτώσεων.

Λέξεις κλειδιά: επανάχρηση, βιομηχανική κληρονομιά, πολιτισμός, πολιτιστική περιοχή, οδός Πειραιώς.

Abstract

This thesis is about Athens and how the city is shaped by the new cultural data and the spaces that dynamically begin to function and define the areas around them. The central object of this cultural development is the already existing industrial shells that define the history of Athens after de-industrialization and the closure of many industrial sites (factories and crafts) that flourished until the 1970s. The aim of the paper is to present the buildings and their history, as well as the subsequent way of cultural exploitation - in what has been attempted - , the ways of reuse and the ways of cultural development that have flourished in recent years in the city of Athens that is constantly changing and changing in terms of its appearance , but also in the way it reflects in the daily life of each user or observer. The main case study is Pireos Street which brings together most of the industrial buildings in the city of Athens, as it has been a pole of industrial development in the country.

Through an attempt to approach and define culture, the necessity of its presence in the urban fabric both for the social and cultural development of citizens and for the architectural development of a city, is examined the future transformation of Piraeus Street into a cultural area.

The research method used for this paper is data analysis and case study.

Keywords: reuse, industrial heritage, culture, cultural area, Piraeus Street.

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

1	Εισαγωγή.....	12
2	Η ανάπτυξη της Αθήνας.....	15
3	Η ιστορία της Οδού “Πειραιώς”	17
1.	Περιοχές της Οδού Πειραιώς	19
3.1.1	Γκάζι	19
3.1.2	Ρουφ – Βοτανικός	20
3.1.3	Πετράλωνα	21
3.1.4	Ταύρος	22
3.1.5	Μοσχάτο	25
3.1.6	Ρέντης	26
2.	Βιομηχανίες - Κτίρια της οδού Πειραιώς	29
3.2.1.	31
3.2.2.	32
3.2.3.	32
3.2.4.	33
3.2.5.	34
3.2.6.	34
3.2.7.	35
3.2.8.	35
3.2.8.	36
3.2.9.	37
3.2.10.	37
3.2.11.	38
4	Βιομηχανική Κληρονομιά.....	40
1.	Βιομηχανική Αρχαιολογία και Διαχείριση της κληρονομιάς.....	42
5	Τάσεις επανάχρησης.....	47
1.	Επανάχρηση και η διαδικασία που ακολουθείται	48
2.	Παραδείγματα	52

5.2.1	Βιομηχανικά και Τεχνικά Μουσεία	52
5.2.2	Τεχνολογικά Πάρκα	57
5.2.3	Πολιτιστικοί Χώροι προσαρμοσμένης επανάχρησης	60
5.2.4	Θεματικά Πάρκα	61
5.2.5	Οικομουσεία	61
6	Η έννοια του πολιτισμού	62
7	Σχέδιο Ανάπλασης οδού Πειραιώς	66
1.	Παραδείγματα Πολιτιστικών Χώρων της Οδού Πειραιώς	69
7.1.1	ΑΣΚΤ	69
7.1.2	Τεχνόπολη Δήμου Αθηναίων	70
7.1.3	Ελληνικός Κόσμος	72
7.1.4	Ίδρυμα Κακογιάννη	73
7.1.5	Μουσείο Μπενάκη	74
7.1.6	Σχολείο, δραματική σχολή του Εθνικού Θεάτρου	75
7.1.7	Το Φεστιβάλ Αθηνών	76
7.1.8	Εργοστάσιο ΔΕΗ	80
8	Συμπεράσματα	81
9	Βιβλιογραφία	83

1 Εισαγωγή

Η παρούσα εργασία ασχολείται με την αναζήτηση, καταγραφή και αναφορά των βιομηχανικών κελυφών που υπάρχουν, την ιστορία τους και με εκείνη που έχουν μετατραπεί μέσω της επανάχρησης σε πολιτιστικούς χώρους, ζήτημα που αφορά την αρχιτεκτονική αλλά και το πολιτισμό αφού αποτελεί μια σύγχρονη τάση ανάπτυξης και χρήσης στα ήδη υπάρχοντα κελύφη που εκτός από τη σχεδιαστική δημιουργικότητα και την αξιοποίηση χώρων που μπορεί να προσφέρει, κρύβει και μια έκφραση της ανάγκης για οικολογία, κάτι που συνάδει με τη στροφή που παρατηρείται από την οριζόντια ανάπτυξη πόλεων στην επανάχρηση και τον επανασχεδιασμό των υφιστάμενων αστικών χώρων και απαξιωμένων κτιριακών αποθεμάτων, αλλά και η ιδιαίτερη έμφαση που δίνεται σε θέματα προστασίας του περιβάλλοντος και αειφόρου ανάπτυξης.¹ Βασικά κεφάλαια της εργασίας αποτελούν η ιστορική προσέγγιση της εξέλιξης της οδού Πειραιώς, της βιομηχανικής κληρονομιάς, των τάσεων επανάχρησης και τις προσπάθειες που έχουν γίνει -κυρίως σε εγχώριο περιβάλλον- μετατροπής παλαιών βιομηχανικών χώρων σε πολιτιστικά κέντρα. Σημαντικό στοιχείο της έρευνας αποτέλεσε η προσέγγιση του ορισμού του πολιτισμού και της ανάπτυξης της πόλης μέσω των πολιτιστικών χώρων που αναγείρονται. Όλες αυτές οι έννοιες και πρακτικές, εμφανίζονται πολύ έντονα στην Οδό Πειραιώς, έναν δρόμο καθοριστικό για την ανάπτυξη της πόλης που από την αρχαιότητα μέσω της άμεσης σύνδεσης της με την Αθήνα αναπτύσσει γύρω τις περιοχές και δραστηριότητες που αφορούν άμεσα τους πολίτες και τους επισκέπτες της πόλης. Στην εργασία αναλύονται μέσα από έρευνα και παράθεση παραδειγμάτων τα εξής ζητήματα:

- Η ανάπτυξη της Αθήνας: Μια σύντομη ιστορική αναδρομή στην πολεοδομική και χωροταξική διαμόρφωση της πόλης της Αθήνας.
- Η ιστορία της Οδού “Πειραιώς” , οι περιοχές που αναπτύσσονται γύρω από το δρόμο και οι βιομηχανίες: Σε αυτό το κεφάλαιο της εργασίας, προσεγγίζεται η ιστορική εξέλιξη της οδού Πειραιώς και η ιστορία των περιοχών που αναπτύχθηκαν και αναπτύσσονται

¹ Κωνσταντοπούλου Στ., *Αστική Πολιτιστική Ανάπτυξη και Πολιτική. Μελέτη περίπτωσης: Ελαιώνας*, ΕΜΠ , Σχολή Αρχιτεκτόνων Μηχανικών, Πρόγραμμα Μεταπτυχιακών Σπουδών : Σχεδιασμός Χώρου, 2019

γύρω από το δρόμο και σε άμεση σύνδεση με αυτόν. Έπειτα επιχειρείται μια αναφορά, και μικρή περιγραφή των βασικών βιομηχανιών που άνθισαν κατά τη βιομηχανική περίοδο κατά μήκος της οδού.

- **Βιομηχανική Κληρονομιά:** Η βιομηχανική κληρονομιά είναι οι επινοήσεις, τα τεχνικά επιτεύγματα και τα αγαθά της βιομηχανικής εποχής που διαμόρφωσαν αυτό που αποκαλείται σύγχρονος τρόπος ζωής. Συμπληρωματικά, αναπτύσσεται η βιομηχανική αρχαιολογία και η διαχείριση της κληρονομιάς, δυο νέοι κλάδοι που ασχολούνται με τη μελέτη και τον προσδιορισμό της βιομηχανικής κληρονομιάς και των τύπων και επιπέδων χρήσης της.
- **Τάσεις Επανάχρησης :** Οι τάσεις επανάχρησης είναι μια νέα προσέγγιση στα ήδη υπάρχοντα κτίρια που στόχο έχει εκτός από την εκμετάλλευση και την ανάδειξη χώρων με ιστορία και αρχιτεκτονικό χαρακτήρα.
- **Πολιτισμός και πολιτιστικές περιοχές:** Ο πολιτισμός είναι μια έννοια που έχει επιδεχθεί διάφορους ορισμούς που διαφέρουν και ποικίλουν, ανάλογα με το αντικείμενο που ορίζουν, το χωρικό πλαίσιο, ακόμα και τη γλώσσα. Όσες προσπάθειες έχουν γίνει, δεν έχουν επιφέρει έναν συγκεκριμένο ορισμό. Στη προσπάθεια κατεύθυνσης της εργασίας από την καθαρά αρχιτεκτονική αξία των κτιρίων, στη πολιτιστική αξιοποίηση, γίνεται παράθεση των προσεγγίσεων του πολιτισμού. Συνέχεια αυτού, αποτελεί ο ορισμός της πολιτιστικής περιοχής: Οι παγκόσμιες τάσεις έχουν υποδείξει και καθορίσει συγκεκριμένους θεωρητικούς κανόνες που εφαρμόζονται για την επιτυχημένη επανάχρηση κτιρίων ή και ευρύτερων κτιριακών συγκροτημάτων. Η επανάχρηση με πολιτιστική χροιά στο εύρος μιας αστικής περιοχής τη διαμορφώνει σε πολιτιστική περιοχή.
- **Παραδείγματα :** Σε αυτήν την ενότητα αναφέρονται παραδείγματα από τον Ελλαδικό χώρο που υπήρξαν βιομηχανικοί χώροι και έχει εφαρμοστεί η επανάχρηση και η μετατροπή σε χώρο που κυρίως έχει πολιτιστική χρήση. Οι κατηγορίες είναι : 1) Βιομηχανικά και Τεχνικά Μουσεία , 2) Τεχνολογικά Πάρκα , 3) Πολιτιστικοί Χώροι προσαρμοσμένης επανάχρησης, 4) Θεματικά Πάρκα, 5) Οικομουσεία.

- Η Πειραιώς ως μελλοντική πολιτιστική περιοχή. Παραδείγματα που υπάρχουν στο δρόμο και έχουν επιτελέσει εναρκτήριες ενέργειες αυτού που μελλοντικά μπορεί να αλλάξει την οδό, σε πολιτιστικό πόλο.
- Συμπεράσματα: Τέλος, γίνεται μια μικρή αναφορά και περίληψη στα θέματα που θίγει η παρούσα εργασία.

2 Η ανάπτυξη της Αθήνας

Η Αθήνα, είναι μία πόλη στην οποία μπορεί κανείς να συναντήσει από αρχαία μνημεία, ναούς της κλασικής και ρωμαϊκής αρχαιότητας, βυζαντινές εκκλησίες, τζαμί της οθωμανικής περιόδου, δημόσια και ιδιωτικά κτίρια του κλασικισμού, μέχρι και κτίσματα μεσοπολεμικά, αλλά και δείγματα μοντερνισμού. Η Αθήνα είναι μία πόλη που κατοικείται εδώ και πάνω από 5.000 χρόνια. Οι άνθρωποι της νεολιθικής εποχής που βρέθηκαν στην περιοχή έχτισαν τα πρώτα τους σπίτια στις κλιτές του ιερού βράχου. Στην πολεοδομική μορφή που έχει σήμερα η Αθήνα καθοριστική ήταν η επέμβαση των Βαυαρών, των Ελλήνων αλλά και Ευρωπαϊών αρχιτεκτόνων στον αθηναϊκό χώρο κατά τον 19ο αιώνα. Με το πολεοδομικό σχέδιο των αρχιτεκτόνων Κλεάνθη και Σάουμπερτ, το 1832 η πλατεία του Μοναστηρακίου που μαζί με την πλατεία Συντάγματος και την πλατεία Ομονοίας συνιστούν τα τρία κέντρα της πόλης, συνδέθηκαν και άνοιξαν δρόμοι για την καλύτερη κυκλοφορία. Ο βασιλιάς Όθωνας και οι αρχιτέκτονες που τον ακολούθησαν στο νεοσύστατο ελληνικό κράτος προσέφεραν στην Αθήνα μεγάλης κλίμακας αρχιτεκτονικά έργα, καταφέροντας να αποπνεύσουν το κλίμα του ευρωπαϊκού κλασικισμού στην πόλη που γέννησε την κλασική τέχνη, με σεβασμό και προσαρμογή στα τότε ελληνικά δεδομένα. Ο 20ός αιώνας ήταν για την Αθήνα ένας αιώνας εσωστρεφούς αναδίπλωσης. Παρά την αλματώδη γεωγραφική εξάπλωση της πρωτεύουσας, μετά τη δεκαετία του 1920, το συμβολικό, μορφολογικό και ιδεολογικό εκτόπισμα της Αθήνας αντανάκλούσε τις περασμένες δεκαετίες, τις χαμηλές φιλοδοξίες ακόμη και στη διάρκεια της αναπτυξιακής ευφορίας της περιόδου 1955 – 1967. Πόλη της ευρωπαϊκής περιφέρειας από πεπτοίηση και επιλογή, η Αθήνα δεν είχε -στη διάρκεια του 20ού αιώνα- συλλάβει όραμα για τον εαυτό της. Οι προσδοκίες υπήρξαν χαμηλές. Το χρίσμα των Ολυμπιακών Αγώνων σηματοδότησε συμβολικά την έξοδο από έναν κύκλο εσωτερικών ζυμώσεων. Η μετατόπιση του κέντρου βάρους προς τα νότια υλοποιείται απρογραμμάτιστα τα τελευταία είκοσι χρόνια, κυρίως μέσα από καινούργιες πολιτιστικές υποδομές στους δύο ιστορικούς οδικούς άξονες που οδηγούν στη θάλασσα: την οδό Πειραιώς και τη λεωφόρο Συγγρού. Αυτό που δεν μπόρεσε να γίνει κατανοητό το 1960 ή το 1965, γίνεται σήμερα εξ ανάγκης.

Και η Πειραιώς και η Συγγρού υποδέχονται σταθερά τα τελευταία χρόνια χρήσεις πολιτισμού και αναψυχής. Ο πολιτισμός προωθείται ως βασικός άξονας των περισσότερων στρατηγικών σχεδίων των ευρωπαϊκών πόλεων, και αποκτά ρόλο 'μοχλού' αστικής ανάπτυξης και κοινωνικής συνοχής. Η έννοια της δημιουργικής πόλης συγκεντρώνει το ενδιαφέρον, κυρίως ως τάση για την αστική ανάπτυξη.

Ιδιαίτερα η αστική αναγέννηση σε επίπεδο γειτονιάς μπορεί να εξασφαλίσει τον ανθρωποκεντρικό χαρακτήρα που αποτελεί βασικό στοιχείο για την ανάπτυξη και διατήρηση του ιστορικού τόπου. Όπως αναφέρει το Centre for Livable Cities, (2018,pp.27-29) η αστική αναγέννηση μικρής κλίμακας μπορεί να έχει σημαντικά αποτελέσματα στην αναβάθμιση της ποιότητας του χώρου και να διευρύνει τις ευκαιρίες συμμετοχής του κοινού στην λήψη αποφάσεων και στον σχεδιασμό, παράλληλα με την συνεργασία των ποικίλων ενδιαφερόμενων φορέων. Οι ενέργειες και οι προσπάθειες ανάπλασης σε κλίμακα γειτονιάς μπορούν να αποτελέσουν έναυσμα για τα ευρύτερα πλαίσια σχεδιασμού των βιώσιμων και ανθεκτικών πόλεων.²

² Ρηγόπουλος Δ., Η Αθήνα ανοίγεται προς τη θάλασσα, 05.11.2006

Ανακτήθηκε από <https://www.kathimerini.gr/culture/267749/i-athina-anoigetai-pros-ti-thalassa/amp/>).

3 Η ιστορία της Οδού “Πειραιώς”

Η οδός Πειραιώς είναι μία από τις κυριότερες αρτηρίες της πρωτεύουσας και συνδέει την Αθήνα με τον Πειραιά. Έχει μια μακροχρόνια ιστορία, 2.500 χρόνων, που ξεκινάει από την αρχαιότητα. Για την αμυντική σύνδεση των δύο πόλεων οικοδομήθηκαν τα Μακρά Τείχη και η Πειραιώς ήταν η οδός που συνέδεε την Αθήνα με αυτά. Το 86 π.Χ., όμως, τα Μακρά Τείχη καταστρέφονται, με αποτέλεσμα η Πειραιώς να πάψει να λειτουργεί.

Η επανακατασκευή της οδού ξεκινά μαζί με το νεοσύστατο ελληνικό κράτος. Θεμελιώθηκε στο βόρειο σκέλος των Μακρών Τειχών, το οποίο ακολουθούσε μέχρι το Κεραμεικό που άλλαζε κατεύθυνση για να συναντήσει την Ιερά Οδό. Το έργο της επανακατασκευής ξεκίνησε το 1834 και ολοκληρώθηκε μέσα σε δύο χρόνια, το 1836. Το μήκος της ήταν περίπου 8 χιλιόμετρα, ήταν λιθόστρωτη και σχεδιαστής της ήταν ο Leo Von Klenze. Η κατασκευή της οδού συντέλεσε στην οικοδόμηση της Αθήνας λόγω της δυνατότητας που έδινε για τη μεταφορά κατασκευαστικών υλικών από την Πειραιϊκή και το λιμάνι του Πειραιά.

Σύμφωνα με το πρώτο πολεοδομικό σχέδιο της Αθήνας το κομμάτι της Πειραιώς που επικοινωνεί με το κέντρο αποτέλεσε μια πυκνοκατοικημένη αστική συνοικία με όμορφα αρχοντικά. Αυτό σταδιακά αλλάζει μετά την οριστική μετατόπιση της θέσης εγκατάστασης των ανακτόρων και με την εγκαθίδρυση μιας ελληνοαγγλικής εταιρείας επεξεργασίας μετάξης δυτικά της Πειραιώς, το σημερινό Μεταξουργείο και η περιοχή υποβαθμίζεται.

Το δεύτερο μισό του 19^{ου} αιώνα συντελέστηκαν πολλά άλματα ταυτόχρονα, στις λιμενικές υποδομές, στα μεγέθη των πλοίων. Ήταν αλλαγές που ακολουθούσαν της εισαγωγή του ατμού. Νέα ογκώδη εργοστάσια με τις καμινάδες στα βόρεια, μεγαλύτερα από τα προηγούμενα κτίρια, νεοκλασικά δημόσια ή ιδιωτικά μέγαρα, και μια σημαντική καινοτομία που μετασημάτισε τη λειτουργία της πόλης και του λιμανιού, η κατασκευή τριών σιδηροδρομικών γραμμών. Περί το 1900, ο Πειραιάς διέθετε ένα ολοκληρωμένο δίκτυο συνδέσεων με τρένα αστικά και υπεραστικά.³ Ο Στ. Κλεάνθης και ο Ε. Σάουμπερτ, μαζί με την πρόταση για ευθεία χάραξη του δρόμου από την πλατεία Ομονοίας έως το λιμάνι πρότειναν και πιθανή συμπλήρωση του στο μέλλον με σιδηροδρομική γραμμή. Ο

³ Μπελαβίλας Ν. (2001) Ιστορία της πόλης του Πειραιά (19^{ος} και 20^{ος} αιώνας), Αλεξανδρεία, Αθήνα 2001, σ. 189

παλαιός δρόμος των Μακρών Τειχών ακόμη και μετά τη μετατροπή του σε αμαξιτό δρόμο το 1835 δεν μπορούσε να καλύψει τις ανάγκες των μεταφορών.⁴ Ο σχεδιασμός των Κλεάνθη και Σάουμπερτ ανατράπηκε από τη διέλευση του σιδηροδρόμου. Ο μνημειώδης διαγώνιος άξονας με τους κήπους ο οποίος στόχευε την κορυφή του «αθηναϊκού τριγώνου», την πλατεία Ομονοίας, και μέσω του οποίου θα πρόβαλλε η χερσαία φυγή του λιμανιού προς την πρωτεύουσα έχασε τον ρόλο του.⁵ Το 1895 ο σιδηρόδρομος επεκτάθηκε υπόγεια με ένα πρωτοφανές για την εποχή του έργου μια σήραγγα που θύμιζε τον μητροπολιτική σιδηρόδρομο του Λονδίνου, μέχρι την οδό Αθηνάς, δίπλα στην πλατεία Ομονοίας, με ενδιάμεσο σταθμό στο Μοναστηράκι. Έτσι το λιμάνι συνδέθηκε πλέον με το κέντρο της Αθήνας. Στη συνέχεια, το 1901 -1904 η γραμμή ηλεκτροκινήθηκε με νέες υποδομές από την Ελληνική Ηλεκτρική Εταιρεία μέσω του νέου Ατμοηλεκτρικού Σταθμού του Νέου Φαλήρου και ολοκληρώθηκε το 1904.⁶ Το 1896 στη συμβολή του Κηφισού με την οδό Πειραιώς, κατασκευάστηκε ο πρώτος ενεργειακός ηλεκτρικός σταθμός της χώρας. Η ηλεκτροδότηση της Αθήνας είχε αρχίσει από το 1889 με τη Γενική Εταιρία Εργοληψιών.

Η οδός Πειραιώς ξεκινάει από την Ιερά Οδό, και διασχίζει το Γκάζι, το Ρουφ-Βοτανικού, τα Πετράλωνα, τον Ταύρο, το Μοσχάτο και Ρέντη, ενώ μετά τη διασταύρωση με τη λεωφόρο Κηφισού, καταλήγει στον Πειραιά. Στην ανάπτυξη της Πειραιώς, ως μιας από τις πιο εμπορικές και βιομηχανικές ζώνες της Αθήνας συντέλεσε και η έλευση και εγκατάσταση Ανατολικοθρακιωτών, Μικρασιατών, Ποντίων και Αρμενίων προσφύγων. Ένας μεγάλος αριθμός εργατών, υπαλλήλων, πολιτών, φοιτητών και άλλων ανθρώπων εργαζόταν και λειτουργούν στην οδό. Αυτό είχε σαν αποτέλεσμα να αναπτυχθούν αρκετές περιοχές – συνοικίες γύρω από τον δρόμο. Εκatéρωθεν της Οδού Πειραιώς, εντός των ορίων του Δήμου Αθηνών, εκτείνονται οι γειτονιές Μεταξουργείο, Γκάζι, Ρούφ- Βοτανικός, Κάτω Πετράλων. Έπειτα από τα όρια του Δήμου Αθηνών βρίσκεται ο Ταύρος, η Καλλιθέα, το Μοσχάτο, το Νέο Φάληρο, τα Καμίνια μέχρι που καταλήγει στον Πειραιά.

⁴ Ο.π., σ.191

⁵ Ο.π., σ. 192

⁶ Ο.π., σ. 193

1. Περιοχές της Οδού Πειραιώς

3.1.1 Γκάζι

Η περιοχή Γκάζι εκτείνεται ανάμεσα σε σημαντικούς άξονες της Αθήνας, τις οδούς Πέτρου Ράλλη, Πειραιώς, Ιερά Οδός και τη λεωφόρο Κωνσταντινουπόλεως.

Η ιστορία και η εξέλιξη της περιοχής συνδέεται με το εργοστάσιο Φωταερίου που ξεκίνησε να λειτουργεί επί της οδού Πειραιώς στο τέλος του 19ου αιώνα. Λόγω του εργοστασίου, στην περιοχή συγκεντρώθηκαν βιοτεχνίες /βιομηχανίες και σημαντικός αριθμός εργατικού πληθυσμού. Το εργοστάσιο Φωταερίου, ύστερα από φθίνουσα πορεία τις μεταπολεμικές δεκαετίες, κλείνει τη δεκαετία 1980 (το 1984). Ήδη από τη δεκαετία του 60 στην περιοχή του εργοστασίου Φωταερίου συγκροτείται το Γκαζοχώρι, συνοικισμός κυρίως μουσουλμάνων που έχουν μεταναστεύσει απ' τη Θράκη σε αναζήτηση βιομηχανικής εργασίας. Μολονότι το κλείσιμο του εργοστασίου συμβάλλει στην αποχώρηση μέρους των κατοίκων από την περιοχή, στη δεκαετία του 80, παρατηρείται δεύτερο κύμα εγκατάστασης μουσουλμάνων μεταναστών από τη Θράκη που αναζητούν φτηνή κατοικία και έχουν ευκαιρία απασχόλησης και στον δημόσιο τομέα. Οι μεταγενέστερες προτάσεις ανάπλασης της περιοχής σε συνδυασμό με την αξιοποίηση και επανάχρηση του βιομηχανικού συγκροτήματος του Γκαζιού (ως χώρος πολιτισμού «Τεχνόπολη» του Δήμου Αθηναίων από το 1999 και ως Βιομηχανικό Μουσείο Φωταερίου από το 2013), αλλά και τη λειτουργία του σταθμού μετρό Κεραμεικός, οδήγησαν στον μετασχηματισμό της περιοχής κυρίως σε χώρο εστίασης και αναψυχής και σε ανάδειξη της δυνητικά σε περιοχή σύγχρονης κατοικίας για μεσαία και υψηλά στρώματα. Αυτό είχε ως αποτέλεσμα την άνοδο των τιμών εκμετάλλευσης της γης και την συνακόλουθη άσκηση μεγάλης πίεσης στις συνθήκες κατοίκησης των προϋφιστάμενων νοικοκυριών που στο σύνολό τους ήταν και είναι άνθρωποι με χαμηλό εισόδημα, αλλά και στη δυνατότητα παραμονής στην περιοχή των μικρών εργαστηρίων και βιοτεχνιών που έχουν επιβιώσει μέχρι σήμερα. Η δυνατότητα συνύπαρξης ποιοτικής κατοικίας στην περιοχή μαζί με τέτοια πυκνότητα νυχτερινής διασκέδασης είναι αμφισβητήσιμη. Εκτός αυτού, με δεδομένη την κακή ποιότητα και την υποβαθμισμένη κατάσταση πολλών πρώην βιοτεχνικών χώρων,

και στο Γκάζι, όπως και στο Ρουφ και τον Βοτανικό, έχουν εγκατασταθεί πολυάριθμοι οίκοι ανοχής (studio) που συγκροτούν μια μεγάλη «πιάτσα» του είδους στην πόλη.

3.1.2 Ρουφ – Βοτανικός

Οι δύο περιοχές (Ρουφ, Βοτανικός) εκτείνονται δυτικά της οδού Πειραιώς, στα σύνορα του Δήμου Αθηναίων με τους Δήμους Ταύρου και Αιγάλεω. Το νοητό όριο διαχωρισμού τους αποτελεί η λεωφόρος Κωνσταντινουπόλεως με τις γραμμές του τρένου. Πρόκειται για βιομηχανικές περιοχές, τμήματα της βιομηχανικής ζώνης, του Λεκανοπεδίου, όπου συναντώνται κάποιες, εναπομείνασες, βιομηχανικές μονάδες και σημαντικός αριθμός αποθηκών. Στην περιοχή του Ρουφ, υπάρχει το ομώνυμο στρατόπεδο, όπου λειτουργούν στρατολογικά γραφεία και υπηρεσίες. Το στρατόπεδο του Ρουφ είναι το δεύτερο μεγάλο στρατόπεδο εντός των ορίων του Δήμου Αθηναίων μετά αυτό στο Γουδί.

Οι περιοχές αυτές αποτελούσαν και εξακολουθούν να αποτελούν ένα όριο της πόλης. Με την υποβάθμιση του βιομηχανικού τους χαρακτήρα μετά το κλείσιμο βασικών βιομηχανικών μονάδων της περιοχής όπως το εργοστάσιο της ΕΒΓΑ, η περιοχή υποβαθμίστηκε ακόμα περισσότερο. Στις διαδικασίες αστικοποίησης και πύκνωσης της πρωτεύουσας οι περιοχές αυτές, εξαιτίας της βιομηχανικής δραστηριότητας και της διέλευσης βαριών συγκοινωνιακών υποδομών όπως οι γραμμές του ΟΣΕ, είναι χαρακτηριστικό ότι έμειναν στο περιθώριο και γι' αυτό βρίσκονται στο σύνορο όλων των πιο πυκνά αστικοποιημένων δήμων που συμβάλλουν στην περιοχή (Αθήνα, Ρέντης, Ταύρος και Αιγάλεω). Οι σιδηροδρομικές γραμμές διαιρούν την περιοχή στην αναβαθμισμένη «πάνω» ζώνη που συνορεύει με το Γκάζι και στην πιο αφημένη στην τύχη της «κάτω» ή δυτική ζώνη. Στα πολύτιμα κενά και εγκαταλελειμμένα από βιομηχανία και γεωργία οικόπεδα, εγκαταστάθηκαν στις προηγούμενες δεκαετίες πολλά πρακτορεία μεταφορών που κι αυτά σήμερα εγκαταλείπουν την περιοχή αφού κλείνουν λόγω τη οικονομικής κρίσης. Σήμερα, στα ίδια κενά, στα χωράφια και στα brownfields που άφησε η εγκατάλειψη από τον σχεδιασμό και την πολιτεία, εγκαθίστανται αυθαίρετα είτε χρήσεις που οχλούν την περιορισμένη κατοικία (παλαιών και νέων κατοίκων) όπως η θορυβώδης αναψυχή των μεγάλων νυχτερινών κέντρων, είτε χωματερές κυρίως μετάλλου, με την

συλλογή και διαλογή του οποίου απασχολούνται άτυπα μετανάστες και τσιγγάνοι που μένουν σε πολύ υποβαθμισμένες συνθήκες στην ίδια περιοχή. Πρόκειται για ένα εκτεταμένο σύστημα παραοικονομίας και αυτοσυντήρησης στα όρια της πόλης, στην πίσω αυλή της, που δημιουργεί ιδιαίτερα δύσκολες (και ανθυγιεινές) συνθήκες για την επιβίωση της παραδοσιακής κατοικίας.

Στην ευρύτερη περιοχή που συμπεριλαμβάνει και τον Ελαιώνα, έχουν ανακοινωθεί, κατά καιρούς, έργα υπερτοπικής σημασίας, όπως ο νέος σταθμός ΚΤΕΛ και το νέο γήπεδο του Παναθηναϊκού. Ένα ακόμη στοιχείο που, ενδεχομένως, επηρεάσει την εξέλιξη της περιοχής αποτελεί η σχετικά πρόσφατη λειτουργία του σταθμού μετρό «Ελαιώνας» και η αναβάθμιση λειτουργίας του προαστιακού με δεδομένο τον σταθμό στο Ρουφ.

3.1.3 Πετράλωνα

Τα Πετράλωνα είναι συνοικία στο νοτιοδυτικό όριο του Δήμου Αθηναίων, η οποία χωρίζεται από τις γραμμές του Ηλεκτρικού Σιδηροδρόμου Αθηνών – Πειραιώς, στις περιοχές των Άνω και Κάτω Πετραλώνων. Τα Άνω Πετράλωνα είναι ανατολικά και τα Κάτω, δυτικά των γραμμών. Η συνοικία εκτείνεται από την οδό Πειραιώς μέχρι το λόφο Φιλοπάππου, και από την οδό Χαμοστέρννας μέχρι τη γέφυρα Πουλόπουλου. Στα ανατολικά συνορεύουν με το Κουκάκι, βορειοανατολικά με το Θησείο και στα βορειοδυτικά με το Γκάζι. Τα Άνω και Κάτω Πετράλωνα, παρουσιάζουν ως γειτονίες έντονες διαφορές που σχετίζονται τόσο με την εναλλαγή των τοπικών χαρακτηριστικών, όσο και με τις διαφορετικές συνθήκες ανάπτυξης της πόλης εκατέρωθεν των γραμμών του τραίνου. Τα Άνω Πετράλωνα, στους πρόποδες του Φιλοπάππου, είναι μια ιστορική περιοχή κατοικίας της Αθήνας, που αποτελεί συνέχεια της γειτονιάς του Θησειού και του Φιλοπάππου και χαρακτηρίζεται από τη μικρή της κλίμακα, αλλά και μια διατηρημένη γραφικότητα, με αρκετές παλιές κατοικίες και μικρά νεοκλασικά κτήρια να παραμένουν αναλλοίωτα στο χρόνο. Τα τελευταία χρόνια είναι στο προσκήνιο, καθώς έχει διαμορφωθεί σε πόλο νυχτερινής διασκέδασης με εστιατόρια, καφετέριες και μπαρ να

κατακλύζουν την περιοχή, με αποτέλεσμα την ραγδαία αύξηση των ενοικίων και της αξίας της γης. Τα Κάτω Πετράλωνα, στον ενδιάμεσο χώρο μεταξύ των γραμμών του ηλεκτρικού σιδηρόδρομου και της οδού Πειραιώς, μεταπολεμικά δέχτηκαν την έντονη ανοικοδόμηση και την συνακόλουθη αλλαγή του χαρακτήρα τους, με αποτέλεσμα να διαμορφωθούν σε μια κορεσμένη – πυκνοκατοικημένη περιοχή κατοικίας. Η γειτνίασή της περιοχής με τον άξονα της Πειραιώς και με σημαντικές βιομηχανικές περιοχές της Αθήνας, όπως το Γκάζι και τον Ταύρο, διαμόρφωσαν κατά αντιστοιχία ένα συγκεκριμένο πλαίσιο ανάπτυξης, με βιομηχανικές και βιοτεχνικές χρήσεις διεσπαρμένες μέσα στον αστικό ιστό. Το Πιλοποιείο Πουλόπουλου, στα όρια Πετραλώνων και Θησείου, είναι ένα από τα παλιά εργοστάσια της περιοχής και ένα αξιόλογο δείγμα βιομηχανικής αρχιτεκτονικής της εποχής του, το οποίο στην ακμή του καταλάμβανε ένα ολόκληρο οικοδομικό τετράγωνο με διαδοχικά κτίσματα γύρω από ένα κεντρικό προαύλιο. Το εναπομείναν τμήμα του εγκαταλελειμμένου εργοστασίου αγοράστηκε το 1988 από τον Δήμο Αθηναίων, αποκαταστάθηκε και έκτοτε λειτουργεί ως Πολιτιστικό Κέντρο («Μελίνα»). Στα όρια με το Γκάζι και τον Κεραμεικό, στο τέρμα της οδού Ερμού, βρίσκεται η πλατεία της Κορεάτικης Αγοράς, όπου τις Κυριακές διεξάγεται παζάρι μεταχειρισμένων ειδών. Πριν κάποια χρόνια, κάτοικοι των γειτονιών της περιοχής κατάφεραν να επιτύχουν τη ματαίωση των σχεδίων του Δήμου Αθηναίων για κατασκευή εμπορικού κέντρου στο σημείο αυτό, διεκδικώντας τη μετατροπή του σε πάρκο.⁷

3.1.4 Ταύρος

Ο Ταύρος παλαιότερα ονομαζόταν Συνοικισμός Νέων Σφαγείων και ανήκε διοικητικά στον Δήμο Αθηναίων. Το 1934 αποτέλεσε αυτόνομη κοινότητα ενώ το 1935 μετονομάστηκε σε Κοινότητα Ταύρου.

Η ιστορία του Ταύρου είναι συνδεδεμένη με τη Μικρασιατική Καταστροφή και την εισροή μεγάλου αριθμού προσφύγων στην Ελλάδα. Στην έκταση όπου σήμερα βρίσκονται οι

⁷ Η Οδός Πειραιώς-Γκάζι -Ρουφ-Βοτανικός-Πετράλωνα, Ανακτήθηκε από <https://anoihtipoli.gr/geitonies/peiraiws>

προσφυγικές – λαϊκές πολυκατοικίες, νότια αλλά και βόρεια της οδού Πειραιώς, εγκαταστάθηκαν το 1922 πρόσφυγες από διάφορες περιοχές της Μικράς Ασίας (Σμύρνη, Αττάλεια, Ικόνιο, Μερσίνη κ.ά.). Άλλωστε η ονομασία της περιοχής μάλλον προέρχεται από την ομώνυμη οροσειρά του Ταύρου (TorosDağları) στη νότια Τουρκία. Τμήμα της οροσειράς αυτής βρίσκεται στην Αττάλεια και τη Μερσίνη, από τις οποίες ήρθε μεγάλος αριθμός προσφύγων που εγκαταστάθηκε στην περιοχή. Η εγκατάσταση των προσφύγων στον Ταύρο έγινε κυρίως σε παραπήγματα που κατασκεύασαν είτε το κράτος είτε οι ίδιοι οι πρόσφυγες με δικά τους μέσα. Οι εκτάσεις όπου χτίστηκαν τα παραπήγματα ανήκαν στο δημόσιο το οποίο τις παραχώρησε στους Μικρασιάτες πρόσφυγες για να στεγαστούν. Οι περιοχές όπου εγκαταστάθηκαν χωρίζονταν με βάση τις επιμέρους ενορίες στις οποίες ανήκαν. Η πρώτη εγκατάσταση έγινε στην παραγκούπολη της Παναγίτσας σε πλινθόκτιστες παράγκες, τις οποίες κατασκεύασαν οι ίδιοι οι πρόσφυγες με ευτελή υλικά (τσιγκος, πισσόχαρτο). Την περίοδο 1925-27 ακολούθησε η εγκατάσταση στα Γερμανικά (περιοχή Αγίου Γεωργίου) όπου οι κατασκευές ήταν καλύτερες. Εκεί είχαν τοποθετηθεί προκατασκευασμένοι ξύλινοι οικίσκοι που δόθηκαν ως αποζημίωση από τη Γερμανία για τις καταστροφές του Α΄ Παγκόσμιου Πολέμου. Η έκταση βόρεια της σιδηροδρομικής γραμμής του ΟΣΕ, στην περιοχή του Εσταυρωμένου (Ανω Νέα Σφαγεία), δόθηκε σε συνεταιρισμό ο οποίος ανέλαβε τον διαμοιρασμό των οικοπέδων στους πρόσφυγες. Οι πρόσφυγες αυτοί σε αντίθεση με τους υπολοίπους που στεγάζονταν στις άλλες δύο περιοχές είχαν την οικονομική δυνατότητα να κατασκευάσουν την κατοικία τους. Το 1936 ξεκίνησε η κατασκευή των πρώτων προσφυγικών πολυκατοικιών στον συνοικισμό του Ταύρου. Οι πρώτες έξι πολυκατοικίες, τα λεγόμενα «διώροφα του Μεταξά», ανεγέρθηκαν από το υπουργείο Πρόνοιας το 1936 για τη στεγαστική αποκατάσταση των προσφύγων που κατοικούσαν στην Παναγίτσα ύστερα από κατεδάφιση τμήματος της παραγκούπολης. Η ανοικοδόμηση σταμάτησε λόγω του Β΄ Παγκόσμιου Πολέμου και του Εμφυλίου. Ωστόσο, το 1950 το συγκρότημα ολοκληρώθηκε με την κατασκευή δύο τριώροφων πολυκατοικιών από το υπουργείο Ανοικοδομήσεως. Το συγκρότημα αυτό των οκτώ πολυκατοικιών βρισκόταν στο οικοδομικό τετράγωνο (1Γ) που περικλειόταν από τις οδούς Πειραιώς – Θράκης – Κλαζομενών και Καραϊσκάκη. Οι κάτοικοι της περιοχής ήταν αποκλειστικά πρόσφυγες, τουλάχιστον μέχρι τα μέσα της δεκαετίας του 1940. Ωστόσο από τα τέλη της δεκαετίας του '40 άρχισαν να εισρέουν

εσωτερικοί μετανάστες από διάφορες περιοχές της Ελλάδας. Οι κυριότεροι λόγοι ήταν ο εμφύλιος πόλεμος και η ανάγκη εύρεσης εργασίας. Άλλωστε, υπήρχαν αρκετές βιοτεχνίες στην περιοχή όπου μπορούσαν να απασχοληθούν. Συγκεκριμένα, ήδη από το 1916 λειτουργούσαν τα Δημοτικά Σφαγεία και για τον λόγο αυτό είχαν εγκατασταθεί στην περιοχή αρκετές βιοτεχνίες επεξεργασίας δέρματος. Επιπλέον, η εγκατάσταση των προσφύγων που αποτελούσαν φτηνό εργατικό δυναμικό στον Ταύρο προσέλκυσε εργοστάσια και μετέτρεψε σταδιακά σε σημαντική βιοτεχνική ζώνη την περιοχή. Η ανέγερση των πολυκατοικιών στον Ταύρο από το υπουργείο Πρόνοιας για τη στέγαση των κατοίκων των παραπηγμάτων έγινε σε διαφορετικές περιόδους είτε μέσω της κατεδάφισης των πρόχειρων κατοικιών είτε σε έκταση που περιήλθε στο δημόσιο έπειτα από απαλλοτρίωση. Συνολικά ανεγέρθηκαν 71 πολυκατοικίες ενώ ο αριθμός των διαμερισμάτων ήταν 2.030. Ωστόσο, εκτός από τους κατοίκους του Ταύρου, στις πολυκατοικίες στεγάστηκαν και από άλλους προσφυγικούς συνοικισμούς της Αθήνας και του Πειραιά, μεταξύ των οποίων και από το Δουργούτι, ενώ τα διαμερίσματα δόθηκαν στους δικαιούχους με τη διαδικασία της κλήρωσης. Συγκεκριμένα, το διάστημα 1953-54 ανεγέρθηκαν πέντε πολυκατοικίες σε τμήμα της έκτασης όπου ήταν χωροθετημένα τα γερμανικά παραπήγματα ενώ την περίοδο 1956-57 οικοδομήθηκαν 32 πολυκατοικίες στην έκταση του Ορφανοτροφείου Χατζηκώστα. Στη συνέχεια ξεκίνησε ευρύ πρόγραμμα κατεδάφισης των παραπηγμάτων στην παραγκούπολη της Παναγίτσας τις περιόδους 1966-67 και 1969-71. Τα Γερμανικά ήταν τα τελευταία παραπήγματα που κατεδαφίστηκαν στην περιοχή ενώ η ανέγερση του συγκροτήματος των πολυκατοικιών έγινε την περίοδο 1969-71. Το ιδιαίτερο χαρακτηριστικό των συγκροτημάτων που ανεγέρθηκαν την περίοδο της δικτατορίας είναι ότι αποτελούνται από πολυώροφα κτίρια (έξι έως έντεκα ορόφων) σε αντίθεση με τις τετραώροφες πολυκατοικίες της προηγούμενης περιόδου. Παρόλο που οι πολυκατοικίες κατασκευάστηκαν την περίοδο της δικτατορίας, ο πρωθυπουργός Γεώργιος Παπανδρέου είχε ήδη βάλει τα θεμέλια για τη δημιουργία του συγκροτήματος των πολυκατοικιών στον Ταύρο το 1965. Τα διαμερίσματα δίνονταν στους δικαιούχους, οι οποίοι έπρεπε να αποπληρώσουν στο υπουργείο Πρόνοιας ένα ποσό περίπου ίσο με το κόστος κατασκευής για να πάρουν το τελικό παραχωρητήριο. Επιπλέον, στα τέλη της δεκαετίας του 1980 υλοποιήθηκε ένα ακόμη έργο δημόσιου φορέα στην περιοχή. Το έργο ήταν η ανάπλαση του συγκροτήματος των οκτώ παλαιών προσφυγικών πολυκατοικιών

που πραγματοποιήθηκε μέσω της συνεργασίας της Δημόσιας Επιχείρησης Πολεοδομίας και Στέγασης και του Δήμου Ταύρου με τη μορφή κοινοπραξίας. Στη θέση των οκτώ πολυκατοικιών κατασκευάστηκε συγκρότημα από ισάριθμες νέες πολυκατοικίες με συνολικά 144 διαμερίσματα για τη στεγαστική αποκατάσταση των παλαιών ιδιοκτητών. Τα διαμερίσματα αυτά ως επί το πλείστον δόθηκαν στους δικαιούχους δωρεάν. Η διανομή τους γινόταν με κλήρωση, με βάση όμως τα τετραγωνικά που επέλεγε ο κάθε ωφελούμενος. Το 1991 ολοκληρώθηκε η κατασκευή των πολυκατοικιών και παραδόθηκαν τα διαμερίσματα στους δικαιούχους. Η γειτονιά τα τελευταία χρόνια έχει δεχτεί νέους κατοίκους είτε Έλληνες από άλλες περιοχές της χώρας είτε μετανάστες από άλλες χώρες οι οποίοι αγοράζουν ή νοικιάζουν διαμέρισμα στα συγκροτήματα των προσφυγικών – λαϊκών πολυκατοικιών. Οι αλλαγές στην πληθυσμιακή σύνθεση της γειτονιάς πραγματοποιήθηκαν κυρίως στα μέσα της δεκαετίας του 1990, οπότε οι περισσότερες οικογένειες των δικαιούχων είχαν πλέον ολοκληρώσει την αποπληρωμή της οφειλής τους προς το υπουργείο Πρόνοιας και επομένως μπορούσαν να μεταβιβάσουν ή να πουλήσουν την κατοικία τους. Παρά την εισροή νέων κατοίκων, στα διαμερίσματα των πολυκατοικιών αυτών συνεχίζουν να κατοικούν απόγονοι των πρώτων κατοίκων (Μικρασιατών προσφύγων και εσωτερικών μεταναστών) τρίτης και τέταρτης γενιάς. Κάποιοι από αυτούς δεν διέμειναν ποτέ σε διαφορετική περιοχή από τη γειτονιά μελέτης, ενώ κάποιοι άλλοι μετακινήθηκαν σε άλλες περιοχές αλλά επέστρεψαν στη γειτονιά τους.⁸

3.1.5 Μοσχάτο

Γεωλογικά, το Μοσχάτο κυριολεκτικά “αναδύθηκε” από τα νερά του Σαρωνικού. Κατά τα προϊστορικά χρόνια και ως την εποχή του Θεμιστοκλή (5ος αιώνας π.Χ.) ο Πειραιάς ήταν νησί, μια περιοχή αποκομμένη από μια αβαθή θαλασσινή λωρίδα που άρχιζε από το

⁸ Μυωφά Νικολίνα, Η οικιστική ιστορία του Ταύρου, 13.01.2021, Ανακτήθηκε από <https://www.documentonews.gr/article/h-oikistikh-istoria-toy-tayroy/>

σημερινό Ν. Φάληρο και κατέληγε στην περιοχή του Ι. Ν. Αγ. Διονυσίου, στα δυτικά του πειραιϊκού λιμανιού. Ο Κηφισός είχε τις εκβολές του μέσα στο αρχαίο λιμάνι του Κάνθαρου, το σημερινό εμπορικό λιμάνι. Για να αποφευχθεί όμως η επίχωση του λιμανιού, οι Αθηναίοι οδήγησαν τις εκβολές του ποταμού στην παραλία του σημερινού Μοσχάτου, γεγονός που είχε ως αποτέλεσμα την ταχύτερη πρόσχωση του φαληρικού όρμου. Από το 16ο έως τον 19ο αιώνα, η περιοχή του σημερινού Μοσχάτου ήταν καλυμμένη σε μεγάλη έκταση από τις ελιές του περίφημου Ελαιώνα της δυτικής Αττικής και από αμπελώνες οι οποίοι έφταναν να απέχουν μόλις 400 μ. από τη θάλασσα. Από το γεγονός αυτό βγαίνει το συμπέρασμα ότι την εποχή εκείνη καλλιεργούνταν στην περιοχή μας κόκκινα ή μαύρα σταφύλια, πιθανώς μοσχάτα, απ' όπου ίσως πήρε και το σημερινό της όνομα η πόλη. Η περιοχή που καλύπτεται σήμερα από την πόλη του Μοσχάτου, πριν από ένα περίπου αιώνα, διέσχιζαν δύο τρεις δρόμοι, είχε ελάχιστες αγροικίες, ενώ στα δεξιά και αριστερά του δρόμου Αθηνών-Πειραιώς είχε σχηματιστεί από ξύλινα παραπήγματα μικρός οικισμός γνωστός με το όνομα Παράγκες ή Μπαράγκες. Το Μοσχάτο σιγά σιγά αρχίζει ν' αποκτά τη μορφή συνοικισμού κι έτσι κατά το έτος 1918 το εκκλησιαστικό συμβούλιο (μοναδική αντιπροσωπευτική αρχή της περιοχής εκείνη την εποχή) κάνει προσπάθειες για ανέργεση σχολείου στον περίβολο του ναού. Το 1927 ήταν ήδη έτοιμο το νέο διδακτήριο του Μοσχάτου που κατασκευάστηκε περίπου εκεί όπου σήμερα βρίσκεται το σιντριβάνι της σύγχρονης πλατείας. Με την πάροδο των χρόνων και με τη συμβολή των κατοίκων του (πολλοί από αυτούς πρόγονοι γνωστών σημερινών οικογενειών της περιοχής) το Μοσχάτο κατάφερε μέσα στα τελευταία χρόνια αυτού του αιώνα να γίνει μία καλά οργανωμένη, σύγχρονη και υπό συνεχή οικονομική και πολιτιστική αναβάθμιση πόλη.

3.1.6 Ρέντης

Η ιστορία του Δήμου Αγίου Ιωάννη Ρέντη ανάγεται χρονικά στο απώτατο παρελθόν. Το 358 π.Χ., ο Επίκουρος ίδρυσε την περίφημη φιλοσοφική του σχολή στο επονομαζόμενο "Ρένδιον Πεδίον", που ηχητικά -τουλάχιστον- μας παραπέμπει στο όνομα Ρέντης. Λόγω της αφθονίας των υδάτων, η γη του Αγίου Ιωάννη Ρέντη χρησιμοποιήθηκε κυρίως για την καλλιέργεια των κηπευτικών, παράλληλα διατηρούνταν ο Ελαιώνας. Κατά

την προεπαναστατική περίοδο δεν συναντάμε οργανωμένους ή συγκεντρωμένους οικισμούς, παρά μόνον αγροτικές κατοικίες μεμονωμένων καλλιεργητών, τις οποίες χρησιμοποιούσαν για εποχιακές εργασίες. Το 1875 εμφανίζονται στην ευρύτερη περιοχή κάποιες βιομηχανίες, ενώ στις αρχές του 20ου αι. στο Ρέντη χαρτογραφούνται διάσπαρτα κτίσματα στα κτήματα των καλλιεργητών, ενώ μερικά συγκεντρώνονται γύρω από την ιστορική εκκλησία του Αγίου Ιωάννη. Μετά το 1850 κατέφθασαν σποραδικά -στην ευρύτερη περιοχή του Ρέντη- μετανάστες προκειμένου να εργασθούν ως εργάτες. Η γεωγραφική προέλευση των πρώτων κατοίκων της περιοχής ήταν νησιωτική: Ναξιώτες, Αιγινήτες, Χιώτες, Κρητικοί, ενώ δεν έλειψαν -ως έποικοι- οι Αθηναίοι κι οι Πειραιώτες. Στο Μεσοπόλεμο, ο Ρέντης περιλάμβανε οικιστικούς πυρήνες που είχαν δημιουργηθεί ανάμεσα στα περιβόλια και στις καλλιέργειες, όπως τον προσφυγικό συνοικισμό του Απόλλωνα, τον προσφυγικό συνοικισμό Σταματάκη, τις προσφυγικές πολυκατοικίες του Αγίου Ιωάννη, βόρεια από τον ομώνυμο ναό, ενώ βουστάσια, υποστατικά, κατοικίες καλλιεργητών, βιομηχανίες, χωματερές και τουβλάδικα ήταν διάσπαρτα παντού. Το 1935 πραγματοποιείται το πρώτο Σχέδιο Πόλεως, το οποίο περιλάμβανε όλο το χώρο, από τις προσφυγικές συνοικίες του Αγίου Ιωάννη μέχρι και τον Απόλλωνα. Το εν λόγω σχέδιο σταματούσε στην κοίτη του Κηφισού ανατολικά, στις σιδηροδρομικές γραμμές βόρεια, στην οδό Πειραιώς νότια, στα όρια του Απόλλωνα δυτικά. Το σχέδιο, το οποίο ήταν ένα υποτυπώδες ιπποδάμειο σύστημα με δυο πλατείες, η μια τετράγωνη στο ναό του Αγίου Ιωάννη κι η άλλη κυκλική πάνω από τον οικισμό του Απόλλωνα, εγκρίθηκε την ίδια χρονιά και περιλάμβανε περίπου 70 οικοδομικά τετράγωνα. Η περιοχή παρέμεινε αδόμητη μέχρι τον πόλεμο, καθώς και τα πρώτα μεταπολεμικά χρόνια, ενώ ουσιαστική οικοδόμηση – τόσο εντός όσο και εκτός σχεδίου- εμφανίστηκε μετά το 1950. Η ελεγχόμενη αριθμητικά εγκατάσταση των προσφύγων, καταλήγει στη δημιουργία τριών προσφυγικών συνοικισμών: στην πλατεία του Αγίου Ιωάννη, του Σταματάκη και του Απόλλωνα. Ενώ πριν τη Μικρασιατική Καταστροφή, στα 1920, ο πληθυσμός του Ρέντη ήταν 1.457 κάτοικοι, το 1928 σχεδόν διπλασιάστηκε -αγγίζοντας τον αριθμό των 3.289 κατοίκων- με την εγκατάσταση των προσφύγων απ' τη Μικρά Ασία και τη Ρουμανία, οι οποίοι εργάστηκαν στο κηροπλαστείο Απόλλων στην οδό Πειραιώς. Μεταξύ του 1934 και του 1939 κτίσθηκαν από το Υπουργείο Πρόνοιας 4 μεγάλες και 3 μικρότερες διώροφες πολυκατοικίες, που καταλάμβαναν ένα οικοδομικό

τετράγωνο και συγκροτούσαν μια προσφυγική μονάδα, η οποία εντοπίζεται δίπλα στο ναό του Αγίου Ιωάννη στην κεντρική πλατεία. Η αρχιτεκτονική τους, όπως και των υπόλοιπων πολυώροφων προσφυγικών συγκροτημάτων, επηρεάζεται από το Μοντέρνο Κίνημα του Μεσοπολέμου. Μια δεύτερη εγκατάσταση πραγματοποιήθηκε στον προσφυγικό συνοικισμό του Απόλλωνα, που συστήθηκε το 1932, όπου οι πρόσφυγες έχτισαν οι ίδιοι τα μικρά καταλύματά τους, σε οικόπεδα που τους παραχωρήθηκαν από το κράτος. Μια τρίτη εγκατάσταση πραγματοποιήθηκε στο κτήμα Σταματάκη, το οποίο απαλλοτριώθηκε και μοιράστηκε σε δυο επιμήκη οικοδομικά τετράγωνα, που έκαστο χωρίστηκε σε 28 οικόπεδα για να δημιουργηθούν σε αυτά ισάριθμα κτίσματα διπλών οικίσκων. Οι κατοικίες του οικισμού αυτού κατασκευάστηκαν με τη φροντίδα της πολιτείας. Μέχρι τα μέσα της δεκαετίας του 1960 συνεχίζεται ο γεωργικός χαρακτήρας της περιοχής μέχρι που εισβάλλουν βιομηχανίες στην περιοχή του Ρέντη. Το 1960 μες στα όρια του Δήμου Αγίου Ιωάννη Ρέντη υπήρχαν διάφορες βιομηχανικές μονάδες, όπως τα ελαστικά ΕΛΒΙΕΛΑ και ΙΝΔΙΑΝΑ, η ΒΙΕΝΕΞ, η σιδηροβιομηχανία Πειραιώς, τα Ψυγεία Πάγου Αττικής και ΚΑΡΕΛΑ, του ΠΕΤΖΕΤΑΚΙ, διάφορα υφαντήρια (π.χ. ΒΑΛΒΗ), αποθήκες (π.χ. ΚΥΔΕΠ), βυρσοδεψεία, κεραμουργεία, μαρμαράδικα, ενώ κυρίαρχο βιομηχανικό στοιχείο ήταν το εργοστάσιο-αμαξοστάσιο των ΣΕΚ και των ΣΠΑΠ. Η βιομηχανική ανάπτυξη της περιοχής συνεχίστηκε μέχρι τα τέλη της δεκαετίας του '50. Η περιοχή, η οποία διατήρησε τη βιομηχανική της παράδοση, χαρακτηριζόταν από το λειτουργικό ιδίωμα να βρίσκεται πάνω σε αστικούς κι υπεραστικούς οδικούς και σιδηροδρομικούς άξονες, ενώ ταυτοχρόνως εξακολουθούσε να η μεταφορά της κεντρικής λαχαναγοράς Αθηνών. Η τελική φάση της μετατροπής του Αγίου Ιωάννη Ρέντη από γεωργικό καλλιεργητικό χώρο, σε περιοχή βιομηχανικών εξυπηρετήσεων (βιομηχανιών, αποθηκών, στάθμευσης φορτηγών κ.ά.) έλαβε χώρα στη διάρκεια της δικτατορίας, με βάση τις αποφάσεις που επιβλήθηκαν στην περιοχή από τις τότε κυβερνήσεις, που

εξοστρακίστηκαν από την περιοχή τα βουστάσια τα ποιμνιοστάσια, καθώς και κάθε είδους οικόσιτα ζώα.⁹

2. Βιομηχανίες - Κτίρια της οδού Πειραιώς

Το 1857 ξεκινά η εκβιομηχανοποίηση της οδού. Το πρώτο βήμα για τη μετατροπή της Πειραιώς σε βιομηχανικό άξονα έγινε με την εγκατάσταση του εργοστασίου φυσικού αερίου, Γκάζι, το 1877. Στο τέλος του 19ου αιώνα δημιουργήθηκε ο πρώτος άξονας εργοστασίων της οδού και συγκεντρώθηκαν κεραμοποιεία, ενώ η περιοχή μεταξύ Καμινιών και Αγ. Διονυσίου αποτέλεσε τη πρώτη βιομηχανική ζώνη του Πειραιά. Με την ανάπτυξη της χημικής βιομηχανίας διαμορφώνονται οι πρώτοι πυρήνες βαριάς βιομηχανίας στην Πειραιώς. Μέχρι το 1922 αναπτύσσεται συστηματικά, σε όλο το μήκος του δρόμου, η ελληνική βιομηχανία. Με την ανάπτυξη της βιομηχανίας εμφανίζονται τα ιστορικά βιομηχανικά κτίρια της οδού Πειραιώς, ενώ παράλληλα εμφανίζονται και τα νεοκλασικά του Φαλήρου που ζούσαν οι ιδιοκτήτες των μονάδων. Τα περισσότερα κτίρια κατασκευάστηκαν τον 19ο ή στις αρχές του 20ου αιώνα. Ο μετασχηματισμός της οδού Αθηνών – Πειραιώς σε αμιγώς βιομηχανικό άξονα, από μια άκρη του, τον πρώτο βιομηχανικό πυρήνα του Αλιπέδου έως την άλλη. Το εργοστάσιο Φωταερίου της Αθήνας, διήρκησε μισό αιώνα. Τα εργοστάσια άρχισαν να χωροθετούνται ξεκινώντας αργά από τις δύο άκρες, τις εισόδους των πόλεων της Αθήνας μετά τον Κεραμεικό και του Πειραιά για να ενωθούν στο τέλος καλύπτοντας όλο το μήκος του δρόμου. Η βιομηχανική ανάπτυξη της οδού συνεχίστηκε μετά την ανακοπή του Β' Παγκοσμίου Πολέμου. Η αποβιομηχανίση της άρχισε τη δεκαετία του '70. Τα βιομηχανικά κτίρια της Πειραιώς άλλαζαν διαρκώς. Όσα έχουν σωθεί, προέκυψαν από αλληπάλληλες προσθήκες, αλλαγές και επεκτάσεις

⁹ Καπετανάκης Γ. κ.ά, Άγιος Ιωάννης Ρέντη. Η ιστορική και η πολεοδομική του εξέλιξη, ό. π., σ. 130 και Αναλυτή Β., Πολεοδομική εξέλιξη και κοινωνική κατοικία στον Άγιο Ιωάννη Ρέντη, ό. π., σ. 79-80., Ανακτήθηκε από <https://anoixtipoli.com/rentis/>

φέροντας ίχνη από όλες τις εποχές που πέρασαν. Η Πειραιώς φέρει τα ίχνη της αποβιομηχάνισης και των ανακατατάξεων που υπέστη η ελληνική βιομηχανία. Διασώζει ένα σημαντικό απόθεμα κτιριακής υποδομής που ευνοεί παρεμβάσεις μεγάλης κλίμακας για αναπλάσεις χώρων και για αξιοποίηση του κτιριακού πλούτου.¹⁰ Κατά την περίοδο που αυτή η κατάσταση είχε πλέον ωριμάσει, το 1939, 63 βιομηχανίες λειτουργούσαν σε όλη τη διαδρομή της οδού Πειραιώς. Μεταξύ αυτών 9 αλευρόμυλοι με προϊόντα ζυμαρικών και διατροφής, 9 κλωστουφαντουργεία-εριοργεία- κανναβουργεία, 13 χημικά εργοστάσια (ελαιουργεία, οινόπνευματοποιεία κ.α.), 2 παγοποιεία-ψυγεία, 13 βυρσοδεψεία, 5 εργοστάσια επεξεργασίας μετάλλων, 4 οικοδομικών υλών, 3 χαρτιού και συσκευασιών, 1 φωταερίου της Αθήνας και τα δημοτικά σφαγεία στον Ταύρο. Πίσω από τα δύο μέτωπα δημιουργήθηκαν εκατοντάδες άλλες μικρές ή μεγάλες βιομηχανίες και βιοτεχνίες, καταλαμβάνοντας την έκταση που απλώνεται δυτικά του δρόμου από τη συμβοή του με τον Κηφισό και προς τα βόρεια, στην ενδιάμεση αυτή έκταση του ελαιώνα, αλλά προς τα ανατολικά, στις περιοχές του Νέου Φαλήρου, του Μοσχάτου και της Καλλιθέας.¹¹

Πολύ σημαντικό για την οδό Πειραιώς και την ευρύτερη περιοχή είναι ότι το 1894 ιδρύθηκε η Ηλεκτρική Εταιρεία Αθηνών- Πειραιώς η οποία κατασκεύασε το εργοστάσιο στο Νέο Φάληρο και ανέλαβε της παραγωγή ηλεκτρική ενέργειας για την Αθήνα και τον Πειραιά , μέχρι την ίδρυση της ΔΕΗ το 1950 και την εθνικοποίηση της ενέργειας. Το 1903 κατασκευάστηκε νέο συγκρότημα μεγάλων διαστάσεων, με μνημειώδη όψη προς την οδό Φαληρέως, μεγάλα μεταλλικά υαλοστάσια που κάλυπταν το μεγαλύτερο τμήμα των στενών όψεων και διπλό καμπύλο μαρμάρινο κλιμακοστάσιο ανόδου, εκλεκτικιστικής αρχιτεκτονικής με αίθουσες για τους ηλεκτροκινητήρες και τους ατμολέβητες. Η κεντρική αίθουσα, λίθινους τοίχους και ενισχυτικούς πεσσούς, στεγασμένη με δίριχτη μεταλλική στέγη με επίσης μεταλλικά ζευκτά ήταν πολύ μεγάλη για τα ελληνικά δεδομένα κατασκευών μέχρι εκείνη την εποχή στη χώρα. Το συγκρότημα συμπλήρωνε ένα μικρό κτίριο σχήματος «Τ» μέσω του οποίου γινόταν η διανομή του ηλεκτρικού ρεύματος.

¹⁰ Η οδός Πειραιώς, Υπερτοπικός Πόλος, Δημοσίευση Υπουργείου ΥΠΕΧΩΔΕ, Αρχαιολογία και Τέχνες Τεύχος 131

¹¹ Μπελαβίλας Ν. (2001) Ιστορία της πόλης του Πειραιά (19^{ος} και 20^{ος} αιώνας), Αλεξάνδρεια, Αθήνα 2001, σ. 278-279

Βρίσκεται δίπλα στο κεντρικό κτίριο και είναι κατασκευασμένο με μεταλλικά πλαίσια, τούβλινα πετάσματα και μεταλλική στέγη.¹²

Οι σημαντικότερες βιομηχανίες που αναπτύχθηκαν κατά μήκος της Πειραιώς από την Αθήνα με κατεύθυνση προς τον Πειραιά, είναι:

3.2.1. Το Γκάζι ήταν πρώτο μεγάλο εργοστάσιο φωταερίου στην Αθήνα και χτίστηκε το 1857 στη διασταύρωση της οδού Πειραιώς με την Ιερά Οδό, δίπλα στον αρχαίο Κεραμεικό. Το εργοστάσιο καταλαμβάνει έκταση 30 και τροφοδοτούσε όλη τη πόλη με φωταέριο και άνθισε μέχρι τα μέσα της δεκαετίας του '50. Το 1952 ιδρύθηκε η Δημοτική Επιχείρηση Φωταερίου Αθηνών και το 1984 σταμάτησε οριστικά η λειτουργία του. Το 1986 με απόφαση της τότε υπουργού Πολιτισμού Μελίνας Μερκούρη, το κτήριο του εργοστασίου χαρακτηρίστηκε διατηρητέο και ένα χρόνο αργότερα μετατράπηκε σε χώρο πολιτισμού.¹³

Εικόνα 1

¹² Ο.π, σ. 266-268

¹³ Το άγνωστο Γκάζι. Από τα πορνεία, τη λαχαναγορά και το γαιδουροπάζαρο στα σύγχρονα στέκια της νεολαίας...και τα σουντιο Ανακτήθηκε από :<https://www.mixanitouxronou.gr/to-agnosto-gkazi-apo-ta-pornia-ti-lachanagora-ke-to-gaidouropazaro-sta-sigchrona-stekia-tis-neoleas-ke-ta-stountio/>

3.2.2. Το “Ελληνικόν Πιλοποιείον” του Ηλ. Πουλόπουλου που κτίστηκε το 1886 δίπλα στη γέφυρα των Πετραλώνων. Είναι γνωστό λόγω της χρεωκοπίας του παρά λόγω της βιομηχανικής του παραγωγής. Μετά το κλείσιμο του έμεινε ερειπωμένο για δεκαετίες μέχρι που ο Δήμος Αθηναίων εγκατέστησε εκεί το Πολιτιστικό Κέντρο “Μελίνα Μερκούρη”. Κατά την ανάπτυξη του χάθηκαν οι εξοπλισμοί και οι ξύλινοι μηχανισμοί του εσωτερικού του. ¹⁴

Εικόνα 2

3.2.3. Η σοκολατοβιομηχανία “Παυλίδης” που ακόμα και σήμερα λειτουργεί ως εργοστάσιο. Κατά τη διάρκεια των χρόνων έχουν προστεθεί νέα κτίρια με επιτυχή και αρμονικό τρόπο δίπλα στα ιστορικά κελύφη του εργοστασίου.

¹⁴ Μπελαβίλας Ν. Το τέλος των γιγάντων. Βιομηχανική κληρονομιά και μετασχηματισμοί των πόλεων 5η Πανελλήνια Επιστημονική Συνάντηση ΤΙCΣΙΗ

Εικόνα 3

3.2.4 Τα Δημοτικά Σφαγεία που μεταφέρθηκαν το 1916 από τον Ιλισό στον Ταύρο. Τα “Νέα Σφαγεία” σχεδιάστηκαν από τον Κλ. Ζάννο. Αποτελούνται από ένα μεγάλο περίβολο με απλά υπόστεγα και μια πύλη με στέγαστρο που αποτελεί το πιο ενδιαφέρον αρχιτεκτονικό στοιχείο του συγκροτήματος. Σήμερα παρόλο που έχει ολοκληρωθεί η ανάπλαση τους, προς το παρόν δεν χρησιμοποιούνται. ¹⁵

Εικόνα 4

3.2.5. Το εργοστάσιο “Ηβη” χτίστηκε στα τέλη του 19ου αιώνα, μάλλον το 1884 και αποτελούσε επιχείρηση παραγωγής οινοποίησης. Ίσως είναι το μοναδικό σωζόμενο κτίριο οινοποίησης του Λεκανοπεδίου. Είναι χαρακτηριστικό δείγμα της πρώτης γενιάς λιθόκτιστων εργοστασίων της Πειραιώς. Το 1909 η φόρμα του εργοστασίου αναφέρεται ως «Φινόπουλος – Ηβη» . Το 1950, η εταιρία συγχωνεύτηκε με την «Οξοποιία Αττικής» της οικογένειας των βιομηχάνων ποτών Μπαρμπαρέσκου. ¹⁶ Σήμερα ο χαρακτηριστικός λιθόκτιστος πύργος της απόσταξης δεν έχει ενδιάμεσα δάπεδα, αλλά αποτελεί ένα εξαιρετικό δείγμα βιομηχανικής αρχιτεκτονικής. ¹⁷

Εικόνα 5

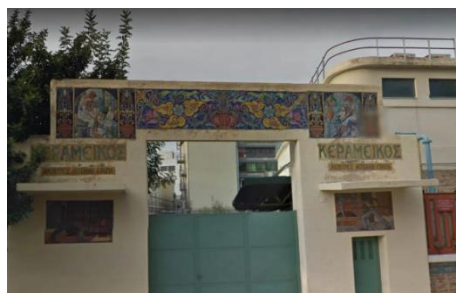
3.2.6. Το εργοστάσιο αγγειοπλαστικής “Κεραμεικός” που ιδρύθηκε το 1911 και στις εγκαταστάσεις του παράγονταν πορσελάνη και κεραμικά. Η πρώτη παραγωγή ήταν αγγειοπλαστική, παραγωγή πορσελάνης, ψευδοπορσελάνης, κεραμικών. Συνέχισε ως τον πόλεμο με επιτραπέζια είδη, σερβίτσια κ.α., είδη λουτρού, πυρίμαχα, μωσαϊκά, υαλώματα και χρώματα αγγειοπλαστικής. ¹⁸ Ο Κεραμεικός κατεδαφίστηκε ολοσχερώς

¹⁶ Μπελαβίλας Ν. (2001) Ιστορία της πόλης του Πειραιά (19^{ος} και 20^{ος} αιώνας), Αλεξανδρεια, Αθήνα 2001, σ.273

¹⁷ Χατζηιωαννίδου Ε. (2001) Πειραιώς, ένα κομμάτι ιστορίας χάνεται , Ελλάδα, Ανακτήθηκε από : <https://www.kathimerini.gr/94748/article/epikairothta/ellada/peiraiws-ena-kommati-istorias-xanetai>

¹⁸ ο.π

τη δεκαετία του 1980, με εξαίρεση την ανατολική πύλη του εργοστασίου με το διακοσμητικό κεραμικό ψηφιδωτό και το διώροφο κτίριο διοίκησης.¹⁹

Εικόνα 6

3.2.7. Δίπλα στο εργοστάσιο “Κεραμεικός” κτίστηκε το 1934 το πολυώροφο κλωστήριο από την Ανώνυμη Υφαντουργική Εταιρία Νέου Φαλήρου “Ι.Γ. Γαβριήλ” (PERFIL) που σήμερα στεγάζεται το πολυκατάστημα ρούχων “Factory Outlet”

3.2.8. Η “Ελαίς” ιδρύεται το 1922 στο Φάληρο από έξι επιχειρηματίες, με τον πλήρη τίτλο «Ετερόρρυθμος Εταιρία Αριστοτέλης Μακρής και Σια, Ελληνική Βιομηχανική Εταιρία Ελαιουργών Επιχειρήσεων». Στεγάσθηκε σε ένα διώροφο κτίριο εγκαταστάσεων και γραφείων επί της οδού Πειραιώς, πίσω από το Ποδηλατοδρόμιο και τον σταθμό του τρένου. Το κτίριο της ραφινερί κτίζεται το 1923. Στο ανατολικό τμήμα του οικοπέδου κτίστηκε το 1925 μονάδα παραγωγής φυτικών λιπών. Η «Ελαίς» συνέχισε δυναμικά μετά τον πόλεμο και σήμερα είναι μια από τις μεγαλύτερες ελαιουργίες της χώρας, διατηρώντας την ιστορική μονάδα της οδού Πειραιώς στην ίδια θέση.²⁰ Σήμερα στο κτίριο συντελείται μια προσπάθεια συνύπαρξης του παλιού με το νέο.²¹

¹⁹ Μπελαβίλας Ν. (2001) Ιστορία της πόλης του Πειραιά (19^{ος} και 20^{ος} αιώνας), Αλεξανδρεια, Αθήνα 2001, σ. 276

²⁰ ο.π. σ.276

²¹ Χατζηιωαννίδου Ε. (2001) Πειραιώς, ένα κομμάτι ιστορίας χάνεται , Ελλάδα, Ανακτήθηκε από: <https://www.kathimerini.gr/94748/article/epikairothta/ellada/peiraiws-ena-kommati-istorias-xanetai>

Εικόνα 7

3.2.8. Το εργοστάσιο “ΧΡΩΠΕΙ” ήταν μια εταιρία παραγωγής και πώλησης χρωστικών ουσιών. Η μονάδα παραγωγής χρωμάτων και μετεξελίχθηκε σε φαρμακοβιομηχανία, ιδρύθηκε το 1883 από τον χημικό Σπήλιο Οικονομίδη. Το εργοστάσιο της οδού Πειραιώς άρχισε να κτίζεται το 1899. Το 1912 η ΧΡΩΠΕΙ γίνεται ανώνυμη εταιρία με αντικείμενο την παραγωγή και πώληση χρωστικών ουσιών. Το 1922 λειτουργούσε μεγάλο παγοποιείο. Στο τέλος του Μεσοπολέμου το εργοστάσιο Πειραιώς ήταν πλέον ένα μεγάλο συγκρότημα με δύο γενιές κτιρίων, τα λιθόκτιστα της πρώτης φάσης του τέλους του 19^{ου} αιώνα και τα νεότερα μοντερνίστικα. Η εταιρία είχε πλέον τον τίτλο «Χρωματουργεία Πειραιώς» Σ.Α. Οικονομίδης και Σία Α.Ε. Το αρχικό οικόπεδο είχε έκταση 120 στρεμμάτων το οποίο μειώθηκε στα 80 επειδή έπεται από απαλλοτριώσεις για προσφυγική εγκατάσταση. Εξ αυτών τα 40 στρέμματα κάλυπταν τις βιομηχανικές εγκαταστάσεις, και τα 20 από αυτά βρίσκονταν επί της οδού Πειραιώς. Το συγκρότημα επεκτεινόταν προς το νότο, καταλαμβάνοντας μια μεγάλη έκταση, την οποία διέκοπταν δρόμοι και η οποία απλωνόταν από την οδό Πειραιώς ως τη Σούδα, στις παρυφές του μετέπειτα Σταδίου Καραϊσκάκη. Η ΧΡΩΠΕΙ διέκοψε τη λειτουργία της το 1987. Η ιδιοκτησία των οικοπέδων περιήλθε στον Εθνικό Οργανισμό Φαρμάκων.²² Σήμερα οι εγκαταστάσεις του εργοστασίου στο νέο Φάληρο έχουν κηρυχθεί διατηρητέα

²² Μπελαβίλας Ν. (2001) Ιστορία της πόλης του Πειραιά (19^{ος} και 20^{ος} αιώνες), Αλεξανδρεία, Αθήνα 2001, σ.275

βιομηχανικά κτίρια και αποτελούν μοναδικά μνημεία βιομηχανικής κληρονομιάς. Εντός των εγκαταστάσεων σώζονται κτίρια από το αρχικό συγκρότημα του 1887.²³

Εικόνα 8

3.2.9. Το εργοστάσιο “ΙΟΝ” χτίστηκε το 1926 με έδρα το Φάληρο . Η «ΙΟΝ» μετά από το Β’ Παγκόσμιο Πόλεμο αναπτύσσεται ως μια από τις μεγαλύτερες ελληνικές βιομηχανίες σοκολατοειδών και ζαχαρωδών προϊόντων. Είναι άλλο ένα δείγμα βιομηχανίας που λειτουργεί ακόμα και σήμερα στο αρχικό της κτίριο.

Εικόνα 9

3.2.10. Το νοτιότερο, στην αρχή του δρόμου αλλά και το τελευταίο χρονικά μεγάλο εργοστάσιο της οδού Πειραιώς, ήταν η καπνοβιομηχανία τσιγάρων «Έθνος» που είχε ιδρυθεί το 1936, με έδρα την Τσαμαδού 43, στο κέντρο του Πειραιά , και η οποία έμεινε γνωστή ως «Κεράνης Α.Ε.». Ιδρυτής της βιομηχανίας ήταν ο Γεώργιος

²³ Χρωματουργεία Πειραιώς (ΧΡΩΠΕΙ) , 04 Μάρτιου 2013 Ανακτήθηκε από: https://mlp-blog-spot.blogspot.com/2013/03/blog-post_4.html

Κεράνης με τη βοήθεια των Νικολάου Κράνη και του Σοφοκλή Φλέγγα. Η κατασκευή του αρχικού συγκροτήματος διήρκεσε ως το 1940. Μια πολύ μεταγενέστερη επέκταση, το 1969-1972, το μετέτρεψε σε ένα από τα μεγαλύτερα βιομηχανικά συγκροτήματα της πόλης, και ένα από τα τελευταία που διέκοψε τη λειτουργία του. Το πρώτο κτίριο ήταν τριώροφο, μοντερνιστικό, από σκελετό μπετόν αρμέ που ενσωματώθηκε στο μεταπολεμικό επταώροφο κτίριο με τα εντυπωσιακά «κλώστρα» της όψης. Η εταιρεία Κεράνης, έπειτα από πολλές αλλαγές, έκλεισε το εργοστάσιο της Πειραιώς το 2005.²⁴ Το 2013, το κτήριο της Κεράνης μεταβιβάστηκε αντί 115,5 εκ. ευρώ στους νέους ιδιοκτήτες -που είναι η θυγατρική της Εθνικής Τράπεζας «Πανγαία»- και πρόκειται να στεγαστούν τα δικαστήρια του Πειραιά.²⁵

Εικόνα 10

3.2.11. Άλλες βιομηχανίες που αναπτύχθηκαν στην Πειραιώς επιγραμματικά , είναι:

“Ελληνικά Υφαντήρια Α.Ε”

Καναβουργεία Αδελφών Μάγγου

“Ανώνυμος Βιομηχανική Εταιρία Καθαράς Γλυκόζης-ΕΒΗ”

²⁴ Μπελαβίλας Ν. (2001) Ιστορία της πόλης του Πειραιά (19^{ος} και 20^{ος} αιώνας), Αλεξανδρεια, Αθήνα 2001, σ. 277-278

²⁵ Lifo Newsroom , Πουλήθηκε κτίριο του Κεράνη και άλλα 27 ακίνητα, Ανακτήθηκε από:
<https://www.lifo.gr/now/economy/poylithike-ktirio-toy-kerani-kai-alla-27-akinita>

“Εριονηματοουργεία Μοσχάτου”

Παγοποιεία και Ψυγεία “Όλυμπος”

“Αλευροποιητική Ευρώτας”

“Μύλοι Αττικής”

Εργοστάσιο ζύμης “ΕΠΑΖ”

Βιομηχανία αμύλου και αμυλοσακχάρου “Ταύγετος”

Ελαιουργική Βιομηχανία “Μάνος”

Χημική Βιομηχανία “ΕΛΒΥΝ”

Χαρτοποιείο “Ερμής”

“Ελληνική Βιομηχανία Χαλκού”

“Ελληνικά Σωληνοουργεία”

“Ελληνικά Συρματοουργεία”

Βιομηχανία στόκου και μαρμάρου “Άτλας”

Κατασκευαστικές μονάδες: “Όδοποιίας και Τεχνικών Έργων-Έργον”, “Τέκτων”,

“Εργοληπτική ΓΕΕΜ”

4 Βιομηχανική Κληρονομιά

Με τον όρο βιομηχανική κληρονομιά αναφερόμαστε στις επινοήσεις, τα τεχνικά επιτεύγματα και τα αγαθά της βιομηχανικής εποχής που διαμόρφωσαν αυτό που αποκαλείται σύγχρονος τρόπος ζωής. Η Βιομηχανική Επανάσταση ξεκίνησε στα τέλη του 18ου αιώνα και αποτελεί την απαρχή ενός ιστορικού φαινομένου που επηρέασε ένα τεράστιο τμήμα του πληθυσμού και επέφερε ριζικές αλλαγές στο τρόπο παραγωγής και στις οικονομικές, κοινωνικές, πολιτικές και πολιτιστικές δομές των περισσότερων κρατών. Η βιομηχανία ως παραγωγική διαδικασία και τρόπο οργάνωσης παραγωγής συνέβαλε θετικά:

- Στη δημιουργία νέων τομέων παραγωγής
- Στη δημιουργία ζωνών βιομηχανικής παραγωγής
- Στον κοινωνικό αντίκτυπο με τη ρήξη παραδοσιακών παραγωγικών μοντέλων, κοινωνικών αξιών της αγροτικής οικογένειας και την αποδοχή της εσωτερικής και εξωτερικής μετανάστευσης του οικονομικά ενεργού πληθυσμού
- Στη ραγδαία επαγγελματική κινητικότητα με τη καθιέρωση νέων μορφών εργασιακών σχέσεων και την απαρχή εργατικού κόμματος
- Στη δημιουργία νέου λαϊκού πολιτισμού που είχε αντίκτυπο σε όλα σχεδόν τα είδη καλλιτεχνικής δημιουργίας.²⁶

Οι κοινωνίες των βιομηχανοποιημένων κρατών βίωσαν αυτό που ονομάζεται “πολιτισμός της μηχανής”. Ο “πολιτισμός της μηχανής” έχει αφήσει τα αποτυπώματα του με: έργα κτηριακής μορφής, μέσα μεταφοράς, μηχανικά έργα, μηχανές παραγωγή, εργαλεία, εργατικές κατοικίες κλπ. Ωστόσο, τη ραγδαία ανάπτυξη των επιστημών και τις βιομηχανίας, διαδέχτηκε η ταχύτατη αποβιομηχάνιση και κατά συνέπεια ο μαρασμός σημαντικών βιομηχανιών, η πληθυσμιακή ερήμωση ολόκληρων περιοχών και το τεράστιο πρόβλημα της ανεργίας. Συνεπώς, με τον όρο “βιομηχανία” ονομάζουμε το σύνολο των οικονομικών δραστηριοτήτων οι οποίες παράγουν υλικά αγαθά μέσα από τη μετάλλαξη

²⁶ Καραβασίλη Μ. *Η Διαχείριση της Βιομηχανικής Κληρονομιάς στην Ελλάδα. Εικοσάχρονη εμπειρία και Σύγχρονες Προοπτικές στην Συγκρότηση Πολιτιστικών Πόρων*. Πανεπιστημίο Αθηνών

και την αξιοποίηση των πρώτων υλών ενώ “αποβιομηχάνιση” είναι η παύση αυτών των βιομηχανιών λόγω μεταστέγασης ή για οικονομικούς λόγους.²⁷

Ο πολιτισμός που άφησε η βιομηχανική επανάσταση συνοδεύεται και από μια σημαντική κληρονομιά που ονομάζεται βιομηχανική κληρονομιά και αποτελεί αναπόσπαστο στοιχείο της βιώσιμης ανάπτυξης μιας κοινωνίας.²⁸

Η εξερεύνηση της βιομηχανικής κληρονομιάς ξεκίνησε στην Αγγλία πριν τον Δεύτερο Παγκόσμιο Πόλεμο και στη συνέχεια εξαπλώθηκε και στην υπόλοιπη Ευρώπη και τις ΗΠΑ. Η έννοια της συστηματικής μελέτης των βιομηχανικών καταλοίπων και η απόδοση αξίας στα βιομηχανικά κτίρια άρχισε τον 19ο αιώνα στη Γαλλία με την ίδρυση του Εθνικού Ιδρύματος Τεχνών και Επιστημών (Conservatoire Nationale des Arts et Metiers) και έγινε η πρώτη προσπάθεια καταγραφής και διάσωσης του προβιομηχανικού και βιοτεχνικού πολιτισμού.²⁹

Τη δεκαετία του 1970, το Συμβούλιο της Ευρώπης συντέλεσε στην αφύπνιση του ενδιαφέροντος για τα βιομηχανικά μνημεία μέσω της υπογραφής της σύμβασης της προστασίας για τη παγκόσμια φυσική και πολιτιστική κληρονομιά. Σύμφωνα με τη σύμβαση, με τον όρο Πολιτιστική Κληρονομιά (Cultural Heritage) νοούνται τα μνημεία, τα αστικά σύνολα, τα πολιτιστικά τοπία, τα βιομηχανικά μνημεία και έργα τέχνης. Τα τεχνικά μνημεία είναι επιστημονικής, αισθητικής και κοινωνικής αξίας, μιας και τα βιομηχανικά κατάλοιπα αποτελούν μάρτυρα της ύπαρξης πολλών ειδικοτήτων της εργατικής τάξης.³⁰ Άρα, η βιομηχανική κληρονομιά αποτελεί αναπόσπαστο μέρος της γενικότερης πολιτισμικής κληρονομιάς που με τη σειρά της είναι αναπόσπαστο στοιχείο της βιώσιμης ανάπτυξης της κοινωνίας.³¹

Σύμφωνα με τη Χάρτα για την Βιομηχανική Κληρονομιά του Nizhny Tagil, η οποία υιοθετήθηκε από τη Διεθνή Επιτροπή για τη Διαχείριση της Βιομηχανικής Κληρονομιάς

²⁷ Δαλιγίση, Α.Α. (2013) *Βιομηχανική Κληρονομιά: Τόποι μνήμης ως τόποι πολιτισμού. Όταν το σήμερα σέβεται το χθες...* (Διπλωματική Εργασία), Δημοκρίτειο Πανεπιστήμιο Θράκης, Τμήμα Αρχιτεκτόνων

²⁸ Τσαγκαράκης, Κ. (2010) *Η Αναγέννηση των Γιγάντων: Ζητήματα Επανάχρησης και Αξιοποίησης της Βιομηχανικής Κληρονομιάς. Μελέτη της περίπτωσης της Οδού Πειραιώς*. (Πρόγραμμα Μεταπτυχιακών Σπουδών: “Εφαρμοσμένης Γεωγραφίας και Διαχείρισης του Χώρου”), Χαροκόπειο Πανεπιστήμιο, Τμήμα Γεωγραφίας, Αθήνα

²⁹ Η Αναγέννηση των Γιγάντων: Ζητήματα Επανάχρησης και Αξιοποίησης της Βιομηχανικής Κληρονομιάς. Μελέτη της περίπτωσης της Οδού Πειραιώς).

³⁰ (Τσαγκαράκης Κ., Η αναγέννηση των γιγάντων: ζητήματα επανάχρησης και αξιοποίησης της βιομηχανικής κληρονομιάς. Μελέτη της περίπτωσης της οδού Πειραιώς, Αθήνα, 2010).

³¹ (Μιτζάλης Ν., Η επανάχρηση της Φάμπρικας και η Βιώσιμη Χρήση, Αθήνα, 2007).

(TICCIH): “ η βιομηχανική κληρονομιά αποτελείται από τα κατάλοιπα του βιομηχανικού πολιτισμού που έχουν ιστορική, τεχνολογική, κοινωνική, αρχιτεκτονική ή επιστημονική αξία και μπορεί να περιλαμβάνουν από κτίρια και μηχανήματα, μέχρι χώρους μεταποίησης και διύλισης καθώς και χώρους κοινωνικών δραστηριοτήτων σχετικών με τη βιομηχανία.³² ”

1. Βιομηχανική Αρχαιολογία και Διαχείριση της κληρονομιάς

Η Βιομηχανική Αρχαιολογία και η Διαχείριση της κληρονομιάς είναι δυο νέοι κλάδοι που ασχολούνται με τη μελέτη και τον προσδιορισμό της βιομηχανικής κληρονομιάς και των τύπων και επιπέδων χρήσης της.

Ο όρος Βιομηχανική Αρχαιολογία εισήχθη στα μέσα της δεκαετίας του 50, που εμφανίστηκαν τα πρώτα δείγματα αποβιομηχάνισης και προσδιορίστηκε για πρώτη φορά από τον Donald Dudley, καθηγητή του πανεπιστημίου του Birmingham. Είναι ο κλάδος που μελετά το βιομηχανικό πολιτισμό μέσα από τους βιομηχανικούς και τεχνικούς χώρους που θεωρούνται έγκυρες πηγές πληροφοριών. Είναι ένα πεδίο μελέτης που ενδιαφέρεται για την ανίχνευση, τη καταγραφή και τη διατήρηση των βιομηχανικών μνημείων. Επιπλέον, συνδέει το ενδιαφέρον αυτών των μνημείων με τον ιστορικό, κοινωνικό και το τεχνολογικό τους πλαίσιο.³³ Η βιομηχανική αρχαιολογία εμφανίζεται να έχει διπλό χαρακτήρα, καθώς είναι πεδίο διεπιστημονικών αναζητήσεων και συγχρόνως πεδίο πολιτισμικών πρακτικών. Σχετίζεται τόσο με το χώρο των μουσείων και της προστασίας/διαχείρισης της πολιτισμικής κληρονομιάς και των τεχνικών μνημείων, όσο και με το χώρο της αρχαιολογίας και της ιστοριογραφίας – και ειδικότερα της οικονομικής και κοινωνικής ιστορίας, της ιστορίας των τεχνικών και της ιστορίας της βιομηχανίας, αντλώντας στοιχεία, κανόνες και τεχνογνωσία από τις παραπάνω γνωστικές και πολιτισμικές περιοχές, ενώ παράλληλα ασκεί έντονη επιρροή στην εξέλιξη τους.³⁴

³² Η Χάρτα του Nizhny Tagil Ανακτήθηκε από: <http://ticcih.gr/%ce%b7-x%ce%b1%cf%81%cf%84%ce%b1-%cf%84%ce%bf%cf%85-nizhny-tagil/>

³³ Βιομηχανική αρχαιολογία: η άλλη αρχαιολογία (2011), Ανακτήθηκε από: [arcaiologia. gr](http://arcaiologia.gr)

³⁴ Αγγριαντώνη Χ., Βιομηχανική Αρχαιολογία και Κληρονομιά: Επικοινωνίες και Εντάσεις, περιοδικό «Αρχαιολογία», Τεύχος 89, 2003. σελ.42.

Το πεδίο της Διαχείρισης της βιομηχανικής κληρονομιάς προσεγγίζει τη βιομηχανική κληρονομιά όχι μόνο ως ιστορική και πολιτιστική αξία, αλλά και ως δυναμικό παράγοντα που μπορεί να συμβάλει στον εμπλουτισμό των υποδομών και στην αναδιάρθρωση μιας περιοχής και της οικονομίας της λαμβάνοντας υπόψη τη διατήρηση πολιτισμικής ταυτότητας και φυσιογνωμίας, την προσέλκυση επισκεπτών, τον άμεσο ή έμμεσο εκπαιδευτικό χαρακτήρα και την συμβολή της στην οικονομική ανάκαμψη.³⁵ Η βιομηχανική κληρονομιά, ως μέρος της ευρύτερης πολιτιστικής κληρονομιάς εμπεριέχει αξίες, όπως: ιστορική, κοινωνική αξία, τεχνολογική και επιστημονική αξία, αισθητική αξία και τέλος, σπανιότητα. Αυτά συμβάλλουν τόσο στη διαμόρφωση ενός κοινωνικού πλαισίου, αλλά και στην ανάγκη του σύγχρονου ανθρώπου να συνειδητοποιήσει τον εαυτό του, την ατομική και συλλογική του ταυτότητα. Η επαναχρησιμοποίηση του βιομηχανικού μνημείου εξυπηρετεί κοινωνικές ανάγκες που συνδέονται με τη ταυτότητα των λαών και τη διαιώνιση σημαντικών γεγονότων. Τα βιομηχανικά κτίρια του παρελθόντος αποτελούν μαρτυρία της εκβιομηχάνισης και διηγούνται τον τρόπο παραγωγής και τις συνθήκες εργασίας για κάθε περίοδο. Επιπλέον, η διαχείριση βιομηχανικής κληρονομιάς έχει συμβάλει στο τουρισμό. Ο τουρισμός συμβάλλει στην ενσωμάτωση της πολιτιστικής κληρονομιάς και παράλληλα στην οικονομία, αφού τα πολιτιστικά αγαθά αποτελούν τους πολιτιστικούς πόρους, δηλαδή θεωρούνται ως προϊόντα που παράγονται και καταναλώνονται. Όπως τονίζει η Καραβασίλη, ο βιομηχανικός τουρισμός ως ειδική μορφή του πολιτιστικού τουρισμού απευθύνεται τόσο σε ειδικά παρακινημένους επισκέπτες, όσο και σε ένα ευρύτερα καλλιεργημένο κοινό, με στόχο τη γνωριμία με σημαντικά έργα του βιομηχανικού πολιτισμού. Στόχος της ειδικής αυτής μορφής πολιτιστικού τουρισμού είναι η κατανόηση των πολιτισμικών αξιών και της σημασίας της βιομηχανικής κληρονομιάς ως κομμάτι της νεότερης ιστορίας του τόπου. Οι ανάγκες καλύπτονται αμφίπλευρα για τον επισκέπτη και τον τόπο και τα θετικά που επιφέρει είναι για τον επισκέπτη η φυγή, ως σύντομο διάλειμμα από τη καθημερινότητα, η καλλιέργεια της ατομικής και συλλογικής ταυτότητας και η αναζήτηση ποιοτήτων που εμπεριέχονται στις πολιτισμικές και συγκινησιακές αξίες των μνημείων, ενώ παράλληλα για τον τόπο είναι η δυνατότητα αναζωογόνησης παρηκμασμένων αστικών περιοχών, η

³⁵ (Καραβασίλη Μ. Η Διαχείριση της Βιομηχανικής Κληρονομιάς στην Ελλάδα. Εικοσάχρονη εμπειρία και σύγχρονες προοπτικές στη συγκρότηση πολιτιστικών πόρων).

δυναμική της επανάχρησης βιομηχανικών κτιρίων ή ζωνών για τον εμπλουτισμό των αστικών υποδομών και τέλος η ανάδειξη της ιδιαίτερης πολιτισμικής ταυτότητας του τόπου, διαφυλάσσοντας τα αυθεντικά του χαρακτηριστικά και συγχρόνως δημιουργώντας ένα νέο ελκυστικό προορισμό.

Ακόμα, η επανάχρηση εμπεριέχει την έννοια της αειφορίας που στοχεύει στην ανακύκλωση των κτιρίων. Η επανάχρηση της αρχιτεκτονημάτων που μνημείων μέσα από τη μετατροπή τους μπορεί να επιφέρει αρκετές αλλαγές και να γίνει η αρχή για πρόοδο σε ολόκληρες περιοχές. Με την επανάχρηση μειώνονται οι αρνητικές επιπτώσεις στο περιβάλλον και “σώζονται” υλικά και πηγές ενέργειας. Αυτή η προσέγγιση είναι αποτέλεσμα μιας παγκόσμιας τάσης του κινήματος της αειφορίας και της εκσυγχρόνισης της προστασίας αρχιτεκτονικών μνημείων που καθιερώνει ένα πλαίσιο για αειφορική χρήση της πολιτιστικής κληρονομιάς και ανταποκρίνεται στις ανάγκες της κοινωνίας ³⁶ Άλλωστε, είναι πολύ πιο βιώσιμη η επανάχρηση από το να αποβάλλεται ενέργεια που χρειάζεται για την κατασκευή και τη μεταφορά υλικών ενός νέου κτιρίου.

Πολλά είναι στοιχεία της βιομηχανικής κληρονομιάς που αποτελούν έναυσμα και πηγή έμπνευσης για τους αρχιτέκτονες και τους καλλιτέχνες, όπως η προστασία και η συντήρηση, η αποκατάσταση και η επαναλειτουργία, η εξερεύνηση νέων χρήσεων εγκαταλελειμμένων κτιρίων, περιοχών και μηχανημάτων, καθώς και η καταγραφή της τεχνογνωσίας, των ειδικοτήτων και της εμπειρίας των βιομηχανικών πληθυσμών. Πάνω από όλα, όμως, η ποιότητα του αυθεντικού είναι αυτό που κάνει τα παλιά βιομηχανικά κτίρια τόσο πολύτιμα για αρχιτέκτονες και καλλιτέχνες. Δεν είναι μόνο η ιστορική αξία ενός κτιρίου αλλά και η ποιότητα. Βασικό ζήτημα είναι όχι μόνο η επανάχρηση τους ως πολιτιστικοί χώροι, αλλά και η αναζωογόνηση τους με τρόπο που να έχει νόημα. Σαν να δημιουργείται ένας διάλογος ανάμεσα στο παρελθόν, το παρόν και αυτό που πρόκειται να έρθει.

Η αντιμετώπιση του υπάρχοντος κτιριακού αποθέματος αποτελεί ένα από τα κεντρικότερα ζητήματα στον κλάδο της αρχιτεκτονικής και του αστικού σχεδιασμού. Αρχικά, λόγω της οικονομικής κρίσης οι αρχιτέκτονες έχουν στραφεί περισσότερο προς την αποκατάσταση και επανάχρηση, από ότι στη δημιουργία κτιρίων από την αρχή. Η ανακαίνιση, βέβαια,

³⁶ Καραβασίλη Μ. Η Διαχείριση της Βιομηχανικής Κληρονομιάς στην Ελλάδα. Εικοσάχρονη εμπειρία και σύγχρονες προοπτικές στη συγκρότηση πολιτιστικών πόρων.

αποτελεί και ένα σημαντικό ιστορικό ζήτημα και καθοριστικό για τη διαμόρφωση των πόλεων και τη σχέση που αποκτά τόσο το αστικό πεδίο, όσο και ολόκληρη η κοινωνία με το παρελθόν μιας πόλης.

Η αποκατάσταση- επανάχρηση αφορά κτίρια και εκτάσεις που υπάρχουν και καλύπτουν έδαφος αλλά παρόλα αυτά είναι κενά και διατηρούν απόσταση από την αμεσότητα της καθημερινής τριβής αφού δεν είναι σε λειτουργία. Αποκτούν την χρήση μνημείου ή κατεστραμμένου παλιού κτιρίου δίνοντας την ατμόσφαιρα εγκατάλειψης σε μια πόλη που είναι ζωντανή, μεταλλάσσεται και έχει συνεχώς την ανάγκη για χώρους. Μέσω της διαδικασίας της αποκατάστασης και επανάχρησης δίνεται η ευκαιρία για αξιοποίηση κτιρίων που ήδη υπάρχουν και μπορούν να αποκτήσουν νέα πνοή μέσα από τη δημιουργική ματιά του αρχιτέκτονα και ταυτόχρονα να πάρουν χρήσεις που θα εξυπηρετήσουν τους πολίτες. Ίσως είναι καιρός να προβληματιστούμε για να διορθωθεί αυτό που έχει αποτύχει και να καλυφθούν τα κενά ώστε να δημιουργηθούν καλύτεροι χώροι. Ένα αρχιτεκτόνημα αποκτά διαφορετική σημασία όταν μέσα από αυτό μπορεί κανείς να μελετήσει την προέλευση της μορφής του, τις μνήμες που φέρει και τη σχέση των σύγχρονων με αυτό και με τη κοινωνία που το δημιούργησε. Ίσως να αποκτά και περισσότερο ενδιαφέρον ένα κτίριο που έχει περάσει πολλές φάσεις ζωής απ' ότι ένα καινούργιο.³⁷

Τα πρώην βιομηχανικά κτίρια, λόγω της τυπολογίας και της μορφολογίας που διαθέτουν προσφέρονται για την εγκατάσταση μιας μεγάλης ποικιλίας χρήσεων. Οι χρήσεις αυτές, πολλές φορές τυγχάνει να καθορίζονται από διάφορους παράγοντες, οικονομικούς, πολιτικούς και περιβαλλοντικούς, που επηρεάζουν άμεσα τη διαδικασία επανάχρησης και κυρίως επηρεάζονται από την ίδια τη δομή των κελυφών και την επικείμενη χρήση τους. Το αίτημα για επανάχρηση παλαιών κελυφών σκοπεύει στην ανανέωση της μορφής και της λειτουργίας του αστικού χώρου, χωρίς να καταργεί την ταυτότητα του. Η επανάχρηση παλαιών κελυφών δεν έχει να προβάλλει ένα συγκεκριμένο μοντέλο- πρότυπο σχεδιασμού, καθώς η διαφορετικότητα και η πολυπλοκότητα των περιπτώσεων συντείνουν σε μια ποικιλία χρήσεων. Οι πιο διαδεδομένες χρήσεις, τόσο σε ελληνικό, όσο και σε παγκόσμιο επίπεδο, είναι αυτές του εκθετηρίου και των πολιτιστικών λειτουργιών.

³⁷ Καρφή, Χ. (2015) *Η κατεδάφιση ως καταστροφή και ως νέα δημιουργία*, Πολυτεχνείο Κρήτης, Τμήμα Αρχιτεκτόνων Μηχανικών, Χανιά

Είναι η φύση του ίδιου του κτιρίου να φιλοξενεί τέτοιου είδους χρήσεις. Κατά κανόνα, τα βιομηχανικά κτίρια έχουν μια απλή κτιριολογική συγκρότηση με χώρους μεγάλων διαστάσεων και ύψους, διαθέτουν μια τυποποιημένη κατασκευαστική λογική, με μεγάλα ανοίγματα και επομένως έχουν τη δυνατότητα να δεχτούν περισσότερες από μία εσωτερικές διατάξεις. Τα κτίρια είναι σχεδιασμένα για να υπάρχει μεγιστοποίηση της απόδοσης των χώρων εργασίας και παρέχουν ιδανικό φυσικό φωτισμό για την ανθρώπινη δραστηριότητα. Αυτός ο φυσικός φωτισμός μπορεί να διαχειριστεί σύμφωνα με τις νέες ανάγκες της νέας χρήσης. Επιπλέον, τα κτίρια αυτά είχαν σχεδιαστεί δίνοντας προτεραιότητα στο εσωτερικό περιβάλλον, με αποτέλεσμα να εκμεταλλεύονται περισσότερο τις φυσικές ιδιότητες του αερισμού και της σκίασης ώστε να δημιουργείται μια άνετη ατμόσφαιρα. Όσο λιγότερο πολύπλοκη είναι η κτιριολογική του συγκρότηση, τόσο περισσότερη ευελιξία διαθέτει το κτίριο, ώστε να δεχτεί τις νέες απαιτήσεις και ανάγκες για να ενταχθούν στους διατεθειμένους χώρους, με τις κατάλληλες προσαρμογές.³⁸

Στην Ελλάδα το ΥΠ.ΠΟ., ο εθνικός φορέας προστασίας και διαχείρισης της πολιτιστικής κληρονομιάς μαζί με τις κατά τόπους Εφορείες Νεότερων Μνημείων, σε συνεργασία με μια σειρά από πανεπιστημιακά και άλλα ιδρύματα έχουν αναδείξει μια ποικιλία πολιτιστικών πόρων.

³⁸ Δαλιγίση, Α.Α. (2013) *Βιομηχανική Κληρονομιά: Τόποι μνήμης ως τόποι πολιτισμού. Όταν το σήμερα σέβεται το χθες...* (Διπλωματική Εργασία), Δημοκρίτειο Πανεπιστήμιο Θράκης, Τμήμα Αρχιτεκτόνων Μηχανικών, Ξάνθη

5 Τάσεις επανάχρησης

Η επανάχρηση και αποκατάσταση παλαιών βιομηχανικών κτιρίων έχουν μεγάλη σημασία σε ιστορικό, πολεοδομικό και οικονομικό επίπεδο μιας και επιτυγχάνεται η διατήρηση της πολιτιστικής κληρονομιάς για κάθε τόπο.

Όπως αναφέρει και η Ι. Τσακαρέλου, ο χώρος ανακυκλώνεται και μαζί του συμπαρασύρει όλα εκείνα τα στοιχεία που το χαρακτήριζαν αρχιτεκτονικά. Προσεγγίζοντας σχηματικά ένα κτίριο συναντάμε και το εξωτερικό κέλυφος και τον εσωτερικό του σκελετό. Η συλλογική μνήμη που εσωκλείεται εντός των τοίχων ενός κτιρίου, η ιστορικότητα και οι κοινωνικοπολιτικές προεκτάσεις που διακρίνουν τα στάδια εξέλιξής αυτού, η αισθητική αξία πίσω από τη σύλληψη και το σχεδιασμό- όλα συγκροτούν μέρη της συνολικής ταυτότητας ενός αρχιτεκτονήματος- μοντέλο επανάχρησης. Οι τάσεις επανάχρησης και μετατροπής βιομηχανικών κτιρίων σε χώρους πολιτισμού αρχίζει να αποτυπώνεται στη πόλη της Αθήνας μέσα από μουσεία, εναλλακτικούς και πολλά υποσχόμενους χώρους σύγχρονης τέχνης (γκαλερί) και στα πολιτιστικά hot-spots. Τα βιομηχανικά κτίρια, τηρούν τις προϋποθέσεις που χρειάζονται οι χώροι τέχνης και επισκεψιμότητας, με τα επιμήκη παράθυρα (το φυσικό φως εισρέει άπλετο), τους εντυπωσιακά μεγάλων διαστάσεων ενιαίους χώρους – στοιχείο που επιτρέπει την απροσπέλαστη κίνηση των επισκεπτών, ενώ παράλληλα προσφέρει τον απαραίτητο «αέρα» και χώρο στα εκθέματα προκειμένου να αναδειχθούν – ψηλοτάβανους χώρους και εσωτερικό σκελετό αποτελούμενο από διάτρητα υλικά κατασκευής, όπως το σπλισμένο σκυρόδεμα.

Το παρελθόν και το παρόν συνδέονται αθόρυβα. Οι πρώην βιομηχανικοί χώροι των πόλεων λειτουργούν ως κυψέλες δημιουργίας, ανάδειξης και προστασίας σύγχρονης τέχνης. Οι σύγχρονοι χώροι πολιτισμού παύουν να συνιστούν ένα περιβάλλον για λίγους – πλέον αποσκοπούν συνειδητά να ενταχθούν δυναμικά στον αστικό ιστό μέσω της επανάχρησης πρώην βιομηχανικών κτιρίων. Τα αναδιαμορφωμένα αυτά περιβάλλοντα δε συνιστούν μόνο πολιτιστικούς καταλύτες, εν αντιθέσει, συμβάλλουν σημαντικά στην οικονομική ανάδειξη της έκτοτε περιοχής. Τα αρχιτεκτονικά κατάλοιπα του παρελθόντος φιλοδοξούν, διατηρώντας στενευμένα την αυθεντικότητά τους, να «αγκαλιάσουν»

καινοτόμα εγχειρήματα που επιδιώκουν να επαναπροσδιορίσουν την πολιτιστική ταυτότητα του άστεως.

1. Επανάχρηση και η διαδικασία που ακολουθείται

Ο όρος ‘επανάχρηση’ χρησιμοποιείται για να περιγράψει την εγκατάσταση νέων χρήσεων σε παλιά κτίρια που ήδη χρησιμοποιούνται ή σε κτίρια εγκαταλελειμμένα. Με τον όρο “αποκατάσταση” περιγράφεται το πλήθος των επεμβάσεων που πρέπει να εφαρμοστούν σε κάποιο ιστορικό κτίριο ώστε να εξασφαλιστεί η ύπαρξη του και η διάθεση του για τις επόμενες γενιές.

Για να προχωρήσει όμως μια διαδικασία επανάχρησης και ανακαίνισης πρέπει να μελετηθούν κάποια κριτήρια από τα οποία θα κριθεί κατά πόσο πρόκειται να προχωρήσει η διαδικασία. Αυτό αποτελεί πρωταρχικό στάδιο και καθοριστικό για την συνέχεια της επανάχρησης. Η αποκατάσταση και επανάχρηση είναι διαδικασίες πολύπλοκες και σύνθετες. Για αυτό πρέπει να ακολουθηθούν συγκεκριμένα βήματα ώστε να επιτευχθεί το επιθυμητό αποτέλεσμα.

Σύμφωνα με τη Χάλαρη η μεθοδολογία και τα στάδια που ακολουθούνται συνήθως είναι τα εξής:

1. Μελέτη της σχέσης του κτιρίου με την ευρύτερη περιοχή

- Αναλυτική μελέτη του τόπου, τη γεωμορφολογία του εδάφους, την τυπολογία, τις ιστορικές μεθόδους που εφαρμόστηκαν ανά εποχή, τις αλλαγές του αστικού περιβάλλοντος και τις διαδοχικές χρήσεις που επικράτησαν στη περιοχή.
- Συλλογή των παραπάνω στοιχείων
- Μελέτη του ίδιου του κτιρίου και των διαδοχικών του φάσεων
- Δημιουργία πρώτης αναλυτικής προσέγγισης που θα περιλαμβάνει τη μελέτη της ευρύτερης περιοχής και τα δεδομένα που την αφορούν, χάρτες, αεροφωτογραφίες και αποτυπώσεις γειτονικών κτιρίων.

- Συστηματική μελέτη ώστε να εξασφαλιστεί ότι η επανάχρηση και αποκατάσταση του κτιρίου δεν θα έχει επιπτώσεις στην περιοχή που εντάσσεται.
- Δημιουργία προτάσεων για την αποκατάσταση και ανάδειξη του ιστορικού κτιρίου, συμπεριλαμβανομένων των παρεμβάσεων στον περιβάλλον του κτιρίου που θα αποσκοπούν στην ανάδειξη αισθητικών και ιστορικών χαρακτηριστικών.

2. Ιστορική ανάλυση και τεκμηρίωση

- Μελέτη ιστορικών πηγών και μαρτυριών, παρατήρηση των ιστορικών φάσεων του κτιρίου και χρονολόγηση επιμέρους κατασκευών. Παρακολούθηση της διαχρονικής εξέλιξης του κτιρίου και του άμεσου περιβάλλοντος.
- Καταγραφή των στοιχείων που έχουν προστεθεί ή απομακρυνθεί από το κτίριο και της γύρω περιοχής.

3. Αρχιτεκτονική ανάλυση – τεκμηρίωση

- Αρχιτεκτονική αποτύπωση ώστε να απεικονιστεί σχεδιαστικά η υφιστάμενη μορφή του ιστορικού κτιρίου.
- Φωτογραφική αποτύπωση που θα λειτουργεί ως συμπλήρωμα της αρχιτεκτονικής αποτύπωσης και θα γίνεται παράλληλα με αυτήν.
- Σχεδιαστική απεικόνιση που θα αποτελείται από σχέδια σε διάφορες κλίμακες , ώστε να απεικονίζεται πλήρως το ιστορικό κτίριο και οι λεπτομέρειες του. Τα πρώτα σχέδια θα δείχνουν τη γεωμετρική απεικόνιση. Τα δεύτερα θα περιλαμβάνουν λεπτομέρειες των ανοιγμάτων, διαστάσεις, στάθμες και καταγραφή των χρήσεων. Τα τρίτα περιλαμβάνουν τις φωτογραφικές λήψεις, τη θέση και κατεύθυνσή τους και στα τέταρτα θα γίνεται η καταγραφή των υλικών κατασκευής, των φθορών, των προσθηκών και των μετατροπών.
- Τυπολογική και μορφολογική ανάλυση που θα αφορά τη μελέτη και ανάλυση της μορφής τους κτιρίου και τη σύγκρισή του με άλλα κτίρια παρόμοιου τύπου της εποχής, ώστε να γίνει κατανοητή η αρχική δομή του και εξέλιξη. Χρήσιμες μπορεί να φανούν πληροφορίες σχετικά με τις επιρροές του κτιρίου, τις αρχιτεκτονικές

μορφές τις εποχής, την κοινωνική θέση του ιδιοκτήτη, τις τεχνικές, τα υλικά και το διάκοσμο.

- Έρευνα της κατασκευαστικής δομής και της παθολογίας και των επιμέρους στοιχείων του υπό μελέτη κτιρίου.

4. Δομοστατική και Κατασκευαστική Ανάλυση

- Συλλογή στοιχείων. Η έρευνα εκτείνεται σε πολλούς τομείς, όπως στη θεμελίωση, τη σεισμικότητα και παράγοντες του άμεσου περιβάλλοντος όπως το φυσικό περιβάλλον και τα κλιματικά χαρακτηριστικά (θερμοκρασία, άνεμος, βροχοπτώσεις και υγρασία). Επιπλέον, ερευνώνται σύγχρονα προβλήματα, όπως η ατμοσφαιρική ρύπανση και οι κραδασμοί από τα σύγχρονα κυκλοφορικά μέσα.
- Μελέτη αντοχής των δομικών στοιχείων, του φέροντος οργανισμού και της ανταπόκρισής του σε διάφορες φορτίσεις.

5. Πρόταση αποκατάστασης- επανάχρησης που θα περιλαμβάνει τις επεμβάσεις που θα πραγματοποιηθούν στο ιστορικό κτίριο.

- Αναδιάταξη χώρων που θα συνδέεται με τη συμβατότητα των χρήσεων και θα καθορίζει αν οι χρήσεις μπορούν να εξυπηρετηθούν με μικρές αλλαγές στους χώρους ή αν χρειάζεται μεγαλύτερη αναδιάταξη.
- Προσθήκη νέων χώρων για να επιτευχθεί η εξυπηρέτηση των σύγχρονων χώρων. Οι νέες προσθήκες, καλό θα ήταν, να μην δημιουργούν μεταβολές στον όγκο του κτιρίου και τη γενική του διάταξη.
- Χρωματική οργάνωση που θα πρέπει να πραγματοποιείται κατόπιν έρευνας και να συνυπολογίζονται παράγοντες όπως το περιβάλλον και η χρήση του κτιρίου.

Μιας και η έννοια της επανάχρησης είναι αλληλένδετη με τις αρχές της αειφορίας, καθώς εμπεριέχει την διαχείριση και τη χρήση των υφιστάμενων πόρων καλό θα ήταν ακολουθηθεί βιοκλιματικός σχεδιασμός που αποτελεί μια μέθοδο διαχείρισης του κτιριακού αποθέματος στα πλαίσια των αρχών της αειφορίας, καθώς εξασφαλίζει την εξοικονόμηση υλικών από τη διατήρηση και την επανάχρηση των κτιρίων.

Όλα αυτά βέβαια αρχίζουν και γίνονται υλοποιήσιμα όταν υπάρξει και ο υπολογισμός κόστους της επανάχρησης.

Σύμφωνα με τον Bollack η επανάχρηση διακρίνεται σε πέντε κατηγορίες επανάχρησης και τρόπου επέμβασης στο ήδη υπάρχον κτίριο:

1. Τα ένθετα (insertions) είναι οι περιπτώσεις τύπου διατηρείται το εξωτερικό κέλυφος του κτιρίου και μέσα σε αυτό ενσωματώνεται το νέο κέλυφος. Τα δύο κελύφη συνυπάρχουν και αλληλεπιδρούν με το ένα να διεισδύει στο άλλο και το παλιό να φιλοξενεί το νέο.
2. Τα παράσιτα (parasites) που η νέα προσθήκη προσκολλάται στο υπάρχον κτίριο σαν “παράσιτο”. Άλλοτε υπάρχει ξεκάθαρος διαχωρισμός παλιού και νέου και άλλοτε αντιμετωπίζονται σαν ένα σύνολο με παρόμοιο ύφος και υλικά.
3. Τα περιβλήματα (wraps) που το νεότερο κτίριο έρχεται και περικλείει μέσα του το παλιό, με στόχο τόσο να προστατεύσει τη παλιά δομή, όσο και να την αναδείξει. Ιδιαίτερο στοιχείο στη προσέγγιση αυτή είναι η συνθετική προσέγγιση του κενού που δημιουργείται μεταξύ των δύο κτιρίων.
4. Οι αντιπαράθεσεις (juxtapositions) που το παλιό και το νέο κτίριο τοποθετούνται το ένα δίπλα στο άλλο με σκοπό το μεταξύ τους διάλογο είτε μέσω διαφορών είτε μέσω ομοιοτήτων.
5. Οι πλέξεις (weavings) που το παλιό και το νέο κτίριο “πλέκονται” μεταξύ τους αποτελώντας ένα σύνολο, χωρίς την ύπαρξη ευδιάκριτων ορίων.

Για την επίτευξη της διαδικασίας επανάχρησης ίσως τον πιο σημαντικό ρόλο τον έχει ο αρχιτέκτονας που θα κάνει τις απαραίτητες επιλογές σχετικά με την αποκατάσταση ή τον επανασχεδιασμό της εγκατάστασης κτιρίου. Ο αρχιτέκτονας καλείται να ανανεώσει τη μορφή και τη λειτουργία του παλιού κελύφους, εφαρμόζοντας αναδιαρρυθμίσεις, κατεδαφίσεις και προσθήκες που μπορεί να λειτουργήσουν σαν συνθετικό στοιχείο. Τα όρια του συμβιβασμού δεν είναι προσδιορισμένα, άρα ο αρχιτέκτονας είναι αυτός που παίρνει θέση απέναντι σε όποιο πρόβλημα προκύψει και είναι, πάλι, αυτός που θα προτείνει τις λύσεις που θα οδηγήσουν στο τελικό αποτέλεσμα. Η αξιολόγηση και κατ'επέκταση ο βαθμός προστασίας είναι ένα πλαίσιο δεδομένων που θα καθορίσει σε μεγάλο βαθμό το είδος και το εύρος των επεμβάσεων. Οι παράγοντες που θα

επηρεάσουν τις αποφάσεις σχετικά με τις επόμενες διαδικασίες που θα πραγματοποιηθούν είναι, όπως έχει προαναφερθεί, η ιστορική σημασία και ταυτότητα του κτιρίου, η αρχική του χρήση, η τυπολογία του, τα κατασκευαστικά του χαρακτηριστικά, η θέση του στον αστικό ιστό και η φυσιογνωμία του άμεσου περιβάλλοντος. Γενικότερα, η ανασυγκρότηση ενός βιομηχανικού τοπίου κτιρίου είναι επιθυμητό να γίνεται με γνώμονα τις αξίες που εμπεριέχει και τα χαρακτηριστικά που το καθιστούν αναγνωρίσιμο και στη συνέχεια οι επεμβάσεις είναι σκόπιμο να στοχεύουν στην ανάδειξη της ιστορικής και αρχιτεκτονικής αξίας του κτίσματος παράλληλα με την αισθητική αναβάθμιση του ίδιου και του περιβάλλοντα χώρου.

2. Παραδείγματα

Η Ελλάδα έχει αρκετά παραδείγματα επαναχρήσεων, στις πόλεις αλλά και στην επαρχία. Μέσα από την παράθεση αυτών γίνεται προσπάθεια για μια σύντομη καταγραφή της ανάπτυξης της χώρας στο τομέα της επανάχρησης βιομηχανικών κτιρίων δίνοντας τους χαρακτήρα πολιτιστικών χώρων. Αυτά τα παραδείγματα χωρίζονται σε υποκατηγορίες:

5.2.1 Βιομηχανικά και Τεχνικά Μουσεία

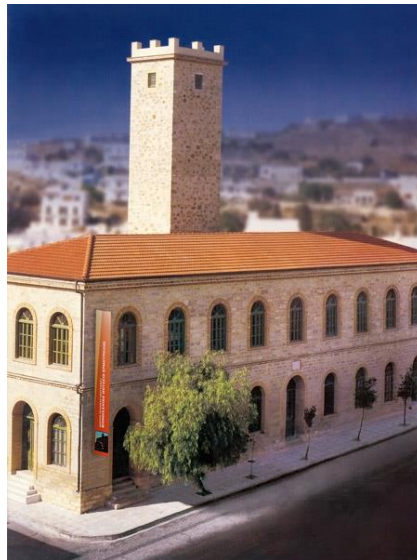
5.2.1.1. Το Τεχνικό Μουσείο Θεσσαλονίκης ήταν ένας πολιτιστικός και επιμορφωτικός φορέας, μη κερδοσκοπικού χαρακτήρα που ιδρύθηκε το 1978. Σήμερα το μουσείο έχει αναπτύξει μεγάλη εκπαιδευτική δραστηριότητα σε σχολεία και άλλες κατηγορίες κοινού και αποτελεί χαρακτηριστικό παράδειγμα του πως διαμορφώνεται ένα παλιό εργοστάσιο για να πάρει το ρόλο του εκπαιδευτικού κέντρου – τεχνολογικού μουσείου.

Εικόνα 11

5.2.1.2. Το **Βιομηχανικό Μουσείο της Ερμούπολης** ιδρύθηκε το 2000 από το Κέντρο Τεχνικού Πολιτισμού και στεγάζεται σε 4 βιομηχανικά κτίρια του 19ου αιώνα, το Βυρσοδεψείο Κορνηλάκη, το Σκαγιοποιείο Αναιρούση, το Υφαντουργείο Βελισσαρόπουλου και το Χρωματουργείο Κατσιμάντη απέναντι από το Γενικό Νοσοκομείο Σύρου. Το μουσείο φιλοξενεί μια συλλογή εργαλείων, εξοπλισμού και μηχανημάτων της βιομηχανικής εποχής.³⁹

Το Χρωματουργείο Κατσιμάντη βρίσκεται στο κεντρικό σημείο της παλιάς βιομηχανικής ζώνης της Ερμούπολης ανάμεσα σε πολλούς βιομηχανικούς χώρους.

Εικόνα 12

³⁹ Βιομηχανικό Μουσείο Ερμούπολης , Ανακτήθηκε από : <https://www.syrosisland.gr/hermoupolis-industrial-museum/>

Το κτίριο του Βυρσοδεψείου Κορνηλάκη-Δενδρινού χτίστηκε περί το 1880 και στέγαζε προϋπάρχουσα επιχείρηση βυρσοδεψείου. Είναι ένα μνημειώδες συγκρότημα με τέσσερα κτίρια που αναπτύσσονται στις δύο πλευρές ενός λιθόστρωτου εσωτερικού δρόμου. Τα κτίρια είναι κυρίως διώροφα με πολλά προσκτίσματα και βοηθητικούς χώρους που συνδέονται μεταξύ τους.

Εικόνα 13

Το Υφαντουργείο Βελισσαροπούλου αποτελεί το μοναδικό εργαστήριο αποκατάστασης και συντήρησης παλαιών μηχανημάτων και εργαλείων του Βιομηχανικού Μουσείου. Το κτίριο, που ιδρύθηκε το 1900-1905, διασώζεται ακέραιο και σήμερα στεγάζει στο μεγαλύτερο μέρος του το σούπερ-μάρκετ του Συλλόγου των Υπαλλήλων του Νεωρίου.⁴⁰

5.2.1.3. Το **Μουσείο Ύδρευσης Θεσσαλονίκης** στεγάζεται στο διατηρητέο μνημείο του Κεντρικού Αντλιοστασίου που κατασκευάστηκε στα τέλη του 19ου αιώνα (1890-94) και περιλάμβανε τρία κτίρια. Τα κτίρια του σχεδιάστηκαν και κατασκευάστηκαν σε περίοδο μεγάλης ανάπτυξης της μεταλλικής κατασκευής σε όλη την Ευρώπη.

⁴⁰ Κεντρο Τεχνικού Πολιτισμού : Βιομηχανικό Μουσείο Ερμούπολης , Ανακτήθηκε από [:http://www.ketepo.gr/el/%ce%ba%cf%84%ce%af%cf%81%ce%b9%ce%b1/](http://www.ketepo.gr/el/%ce%ba%cf%84%ce%af%cf%81%ce%b9%ce%b1/)

Λειτουργήσε έως το 1978, ενώ το 1984 αποφασίστηκε η μετατροπή του σε μουσείο. Το 2000 ολοκληρώθηκε η αποκατάσταση των τριών κτιρίων του ιστορικού συνόλου μαζί με το μηχανολογικό τους εξοπλισμό και διαμορφώθηκε ο περιβάλλον χώρος συνολικής έκτασης 3.000 τ.μ. Από το 2001 λειτουργεί ως χώρος πολιτισμού και εκπαίδευσης.

Εικόνα 14

5.2.1.4 Το **Μουσείο της Ελιάς και του Ελληνικού Λαδιού** στεγάζεται στο χώρο της παλαιάς Ηλεκτρικής Εταιρείας Σπάρτης. Έχει λάβει το βραβείο Αρχιτεκτονικής 2004 στην κατηγορία "Δημόσια έργα". Το μουσείο προσφέρει γνώσεις για τον πολιτισμό, την ιστορία και την τεχνολογία της ελιάς και της ελαιοπαραγωγής στον ελλαδικό χώρο.⁴¹

Εικόνα 15

Εικόνα 16

⁴¹ Πολιτιστικό Ίδρυμα του Ομίλου Πειραιώς, Ανακτήθηκε από: <https://www.piop.gr/el/diktuo-mouseiwn/Mouseio-Elias-Kai-Ellinikou-Ladiou/to-mouseio.aspx>

5.2.1.5. Το **Μουσείο Βιομηχανικής Ελαιουργίας Λέσβου** στεγάζεται στο παλαιό κοινοτικό ελαιοτριβείο της Αγίας Παρασκευής Λέσβου και παρουσιάζει τη βιομηχανική φάση της ελαιουργίας στην Ελλάδα. Εκεί, ο επισκέπτης μπορεί να δει τον εξοπλισμό του ελαιοτριβείου σε πλήρη λειτουργία, αλλά και την εξέλιξη του εργοστασίου από την ατμοκίνηση στην πετρελαιοκίνηση.⁴²

Εικόνα 17

5.2.1.6. Το Μουσείο στεγάζεται στο παλιό **Εργοστάσιο Πλινθοκεραμοποιίας Νικολάου & Σπυρίδωνος Τσαλαπάτα**, στον Βόλο. Παρουσιάζει την καθημερινή ζωή στο εργοστάσιο, καθώς και όλα τα στάδια της παραγωγής διαφορετικών τύπων τούβλων και κεραμιδιών. Στόχος του είναι αναδείξει την ιστορική ταυτότητα της πόλης του Βόλου και να συμβάλει στη διάσωση και την προβολή της βιομηχανικής κληρονομιάς της. Στους χώρους του Μουσείου αναδεικνύεται ολόκληρη η αλυσίδα παραγωγής στο πλινθοκεραμοποιείο.⁴³

⁴² Πολιτιστικό Ίδρυμα του Ομίλου Πειραιώς, Ανακτήθηκε από: <https://www.piop.gr/el/diktuo-mouseiwn/Mouseio-Biomixanikis-Eleourgias/to-mouseio.aspx>

⁴³ Γνωρίστε την Ελλάδα, Ανακτήθηκε από: <https://www.gnoristetinellada.gr/politismos/mouseia/106-mouseio-plinthokeramopoiias-nikolaou-spyridonos-tsalapata>

Εικόνα 18

Εικόνα 19

5.2.2 Τεχνολογικά Πάρκα

5.2.2.1 Το Πολιτιστικό Τεχνολογικό Πάρκο Λαυρίου

Το 1864 ιδρύεται η ιταλογαλλική εταιρεία «Hilarion Roux et Cie» που αναλαμβάνει την εκμετάλλευση των αρχαίων σκωρίων και την εξαγωγή αργυρούχου μολύβδου. Το 1865 εγκαινιάστηκε το πλήρες εργοστάσιο με 18 καμίνοι, μικρά μεταλλοπλύσια, μηχανουργείο και σιδηρόδρομο. Πρόκειται για την σημαντικότερη βιομηχανία στην Ελλάδα εκείνη την εποχή. Το 1867 απασχολούσε 1.200 εργάτες και η ζωή της πόλης του Λαυρίου ήταν στενά συνδεδεμένη με τις βιομηχανίες της περιοχής. Οι εγκαταστάσεις του ΤΠΠΛ περιλάμβαναν βιομηχανικούς, εργαστηριακούς και επαγγελματικούς χώρους, οι οποίοι κτίστηκαν στην πλειονότητά τους κατά τη χρονική περίοδο 1875-1940 και περιλάμβαναν κτίρια διοίκησης και εγκαταστάσεις επεξεργασίας και εμπλουτισμού μεταλλευμάτων.

Στα 120 χρόνια βιομηχανικής λειτουργίας τους, τα κτήρια του ΤΠΠΛ υπέστησαν σημαντικές κτιριακές μετατροπές, συμπληρώσεις και προσθήκες, προκειμένου να προσαρμοστούν στις απαιτήσεις της τεχνολογικής εξέλιξης. Κατά την περίοδο 1977-1989 έλαβε χώρα μία ανοιχτή και μακροχρόνια αναζήτηση σχετικά με τις δυνατές προοπτικές επανάχρησης του βιομηχανικού συγκροτήματος της ΓΕΜΛ προτάσσοντας την ανάγκη για διάσωση των ιστορικών, αρχιτεκτονικών και τεχνολογικών χαρακτηριστικών του πάρκου. Το 1995 το ΕΜΠ αναλαμβάνει τις μελέτες αποκατάστασης του βιομηχανικού συγκροτήματος.

Σήμερα το Πάρκο διαθέτει ενιαίο χώρο 245 στρεμμάτων, ο οποίος περιλαμβάνει 41 κτιριακές μονάδες συνολικού εμβαδού 25.000 τ.μ., που έχουν κηρυχθεί διατηρητέα μνημεία από το Υπουργείο Πολιτισμού. Μέχρι σήμερα έχουν αποκατασταθεί 80 στρέμματα εγκαταστάσεων και αρκετά κτίρια, αναδεικνύοντας το ΤΠΠΛ σε μοναδικό μνημείο βιομηχανικής αρχαιολογίας και αρχιτεκτονικής. Τα βιομηχανικά κτίρια έχουν ανακατασκευαστεί συνδυάζοντας την καλαισθησία και τα ιστορικά στοιχεία με τη λειτουργικότητα και στεγάζουν πληθώρα νέων και καινοτόμων επιχειρήσεων, εργαστηρίων του ΕΜΠ που ασχολούνται με την προώθηση της τεχνογνωσίας που παράγεται στο Ε.Μ.Π. και τη μεταφορά της από το Πανεπιστήμιο στις επιχειρήσεις και την κοινωνία και εκπαιδευτικοί φορείς καθώς επίσης και ιδρυμάτων πολιτισμού και τέχνης, Στο χώρο του Πάρκου φιλοξενούνται μόνιμα εταιρείες οι οποίες ασχολούνται με τη παραγωγή, την ανάπτυξη και την εφαρμογή καινοτόμων ιδεών, προϊόντων και υπηρεσιών στο χώρο των σύγχρονων τεχνολογιών. Επίσης, φιλοξενούνται και διοργανώνονται περιοδικά, επιστημονικές, ερευνητικές και εκπαιδευτικές δραστηριότητες, όπως συνέδρια, σεμινάρια και ημερίδες, επιχειρηματικές συναντήσεις και εκθέσεις και ποικίλες πολιτιστικές εκδηλώσεις και δρώμενα. Τέλος, ο χώρος αποτελεί καθιερωμένο κινηματογραφικό πλατό.⁴⁴

⁴⁴Τεχνολογικό Πάρκου Λαυρίου, Τεχνολογία & Έρευνα , Ανακτήθηκε από : <https://www.itcp.ntua.gr/>

Εικόνα 20

5.2.2.2 Ο πολυχώρος ΦΟΥΓΑΡΟ.

Ο ιστορικός βιομηχανικός χώρος του ΦΟΥΓΑΡΟΥ αποτελεί ορόσημο για την περιοχή του Ναυπλίου, καθώς στέγαζε κάποτε τις εγκαταστάσεις της κονσερβοποιίας Ανθός, που λειτουργούσε μέχρι το πρώτο μισό του 20ου αιώνα. Η ανάπλαση ξεκίνησε το 2002 και πλέον έχει μετατραπεί σε Τόπο Δημιουργίας και Έκφρασης, που περιλαμβάνει Βιβλιοθήκη Τέχνης και Ανθρωπιστικών Σπουδών, Εκθεσιακούς και Συναυλιακούς Χώρους, Εργαστήριο Τεχνών, Café και εστιατόριο και το ArtShop.⁴⁵

⁴⁵ Fougaro, Art Center, Ανακτήθηκε από : <https://www.fougaro.gr/>

Εικόνα 21

5.2.3 Πολιτιστικοί Χώροι προσαρμοσμένης επανάχρησης

5.2.3.1 Η αμαξοστοιχία-θέατρο “Τρένο στο Ρούφ”

Το «Τρένο στο Ρουφ» στεγάζει στην ατμομηχανή και τα βαγόνια χώρους θεάτρου που χρονολογούνται από το 1927 έως τα τέλη του 1970 και έχουν επισκευαστεί και ανακαινιστεί μερικά ή ολικά κατά τη διάρκεια τόσο της αρχικής όσο και της μετέπειτα χρήσης τους. Η αποκατάσταση των βαγονιών τους έχει δώσει μια ποικιλία χρήσεων, όπως φουαγιέ, wagon-bar, wagon -restaurant, μουσικό βαγόνι, καμαρίνια και θεατρική σκηνή (8τ.μ.). Τα βαγόνια αποτελούν τεκμήριο της ιστορίας των ελληνικών σιδηροδρόμων. Ανάμεσά τους βρίσκονται ένα αυθεντικό βαγόνι του Όριαν Εξπρές, αλλά και φορητά βαγόνια από τον Β' Παγκόσμιο πόλεμο.⁴⁶

⁴⁶ Open House Athens : 70 διαμάντια της αρχιτεκτονικής ανοίγουν για το κοινό , Το Βήμα , 13.05.2015
<https://www.tovima.gr/2015/05/13/culture/open-house-athens-70-diamantia-tis-arxitektonikis-anoigoy-n-gia-to-koino/>

Εικόνα 22

Εικόνα 23

5.2.4 Θεματικά Πάρκα

- Άλσος Ελληνικής Ναυτικής Παράδοσης

5.2.5 Οικομουσεία

- Το Υπαίθριο Μουσείο Υδροκίνησης στη Δημητσάνα ⁴⁷
- Το Μουσείου Νερού στην Έδεσσα
- Το Υπαίθριο Μουσείο Παλαιάς Λατομικής Τέχνης

⁴⁷ Πολιτιστικό Ίδρυμα του Ομίλου Πειραιώς, Μουσείο Υδροκίνησης , Ανακτήθηκε από <https://www.piop.gr/el/diktuo-mouseiwn/Mouseio-Ydrokinisis/to-mouseio.aspx#group-0-8>

6 Η έννοια του πολιτισμού

Ο πολιτισμός είναι μια έννοια που έχει πάρει διαφορετικές ερμηνείες, έχουν γίνει πολλές και διαφορετικές προσπάθειες ορισμού κατά την πάροδο των χρόνων και τελικά δεν έχει υπάρξει ένας σαφής ορισμός. Παρ' όλα αυτά, έχουν παρατεθεί αρκετές απόψεις που βοηθούν στη κατανόηση της λέξης και στο συσχετισμό της με την κοινωνία και την ανάπτυξη της.

Πρώτα, ο πολιτισμός διακρίνεται σύμφωνα με την ιδεατή φιλοσοφική άποψη, που είναι μια διαδικασία τελείωσης και ολοκλήρωσης με όρους απόλυτων και καθολικών αξιών. Η αντίληψη αυτή είναι στην ουσία της πλατωνική και η ανάλυση του πολιτισμού είναι κατά βάση ο προσδιορισμός και η περιγραφή αυτών των οικουμενικών αξιών και προτύπων, καθώς και η αντανάκλαση τους στις κοινωνικές μας δραστηριότητες.

Η δεύτερη προσέγγιση είναι περιγραφική και ο πολιτισμός μιας κοινωνίας αντανάκλαται στις υψηλότερες στιγμές της ανθρωπίνης νόησης, εμπειρίας και δραστηριότητας μέσα σε αυτήν την κοινωνία,

Η τρίτη προσέγγιση είναι η κοινωνική ανθρωπολογική. Σύμφωνα με αυτήν, ο πολιτισμός είναι κάτι πολύ ευρύτερο, είναι ένας συγκεκριμένος τρόπος ζωής, ο οποίος εκφράζει συγκεκριμένα νοήματα και αξίες, όχι μόνο στις τέχνες και της παιδείας, αλλά και στους θεσμούς και στην καθημερινή συμπεριφορά.⁴⁸

Ιδιαίτερη σύγχυση, ως προς τη διαδικασία ορισμού, επέρχεται και κατά την προσπάθεια μετάφρασης της λέξης. Ο "πολιτισμός" είναι σχετικά νέος. Προέρχεται από τη μετάφραση του αγγλικού όρου "civilization", του γαλλικού "civilisation" και του γερμανικού "zivilisation". Ακόμη, με τη λέξη "πολιτισμός" αποδόθηκε και ο όρος "culture" στα γαλλικά, "culture" στα αγγλικά και "kultur" στα γερμανικά.

Οι δυο όροι "civilization" και "culture" χρησιμοποιούνται αντίστοιχα για τη διάκριση του πολιτισμού σε α) "υλικό πολιτισμό" που περιλαμβάνει τα υποσύνολα επιστήμη, τεχνολογία

⁴⁸ Τι είναι ο πολιτισμός, Αρχές Φιλοσοφίας Β Λυκείου, 01/11/2013, Ανακτήθηκε από: <https://sciencearchives.wordpress.com//>

κτλ. και β) “πνευματικό πολιτισμό” που περιλαμβάνει τα υποσύνολα τέχνη, θρησκεία, παιδεία, φιλοσοφία κλπ⁴⁹

Το 1952 οι εθνολόγοι Alfred Kroeber και Clyde Kluckhohn κατέγραψαν 164 διαφορετικούς ορισμούς της κουλτούρας, και έκτοτε ο αριθμός αυξήθηκε. Ο Levi Straus μιλάει για έναν ενιαίο πολιτισμό, ο οποίος απαρτίζεται από διαφορετικές κουλτούρες. Έτσι, ο όρος πολιτισμός κρατάει μια υπερεθνική έννοια, ενώ ο όρος κουλτούρα χρησιμοποιείται κυρίως σε (ενδο)κοινωνικό επίπεδο και μπορεί να αναφέρεται σε μια ομάδα ή μια κατηγορία. Σύμφωνα με τη Δήλωση της Mondiacult, της παγκόσμιας συνόδου για την πολιτιστική πολιτική που διοργανώθηκε το 1982 στο Μεξικό: “ Με την ευρεία του έννοια ο πολιτισμός αντιπροσωπεύει σήμερα το σύνολο των διαφοροποιών στοιχείων, πνευματικών και υλικών, διανοητικών και συναισθηματικών που χαρακτηρίζουν μια κοινωνία ή μια κοινωνική ομάδα. Συμπεριλαμβάνει, εκτός των γραμμάτων και των τεχνών, τρόπο ζωής, τα βασικά δικαιώματα του ανθρώπου, το σύστημα αξιών, τις παραδόσεις και τα δόγματα. Ο βρετανός εθνολόγος Edward Burnet Tylor εισήγαγε την καινοτόμο άποψη ότι ο πολιτισμός αποτελεί έκφραση της ζωής του ανθρώπου και “σύνθετο σύνολο που περιλαμβάνει τη γνώση, την πίστη, την τέχνη, το νόμο, τα ήθη και τα έθιμα και άλλες δεξιότητες που απέκτησε ο άνθρωπος ως μέλος μιας κοινωνικής ομάδας”. Ο πολιτισμός δεν σχετίζεται με τη βιολογική κληρονομικότητα αλλά διαμορφώνεται σταδιακά από τους κοινωνικούς όρους που τον προσδιορίζουν.⁵⁰

Από κοινωνιολογικής πλευράς, ο πολιτισμός ερμηνεύεται και ως στοιχείο κοινωνικής συνοχής, αποτελώντας σημείο αναφοράς της συλλογικής ταυτότητας κι επιτελώντας ταυτόχρονα τρεις σημαντικές λειτουργίες για το κοινωνικό σύνολο αυτές της αναγνώρισης, της ένταξης και της συμμετοχής.

Στη σύγχρονη Ελλάδα, η λέξη πολιτισμός εισήχθη το 1829 από τον Αδμάντιο Κοραή, ως απόδοση του γαλλικού όρου civilisation, που ανάγεται στο λατινικό civilis “πολιτικός” από το civis ‘πολίτης’. Πρόκειται για μια έννοια, η οποία εμπεριέχει στις ρίζες της, τη λέξη ‘πόλη’ και προέρχεται από το ρήμα ‘πέλω’ που ερμηνεύεται ως ‘συναναστρέφομαι’. Άλλες φορές, ταυτίζεται με τη ζωή στις πόλεις. Δηλαδή χαρακτηριστικό του πολιτισμού είναι η

⁴⁹ Κυριακόγλου Μαρία, Το Φεστιβάλ ως παράγοντας περιβαλλοντικής Ανάπτυξης : Η περίπτωση του Φεστιβάλ του Δήμου Βύρωνα, Αθήνα 2010, Εθνική Σχολή Τοπικής Αυτοδιοίκησης Γ’ Εκπαιδευτική Σειρά Οργάνωση και Διοίκηση

⁵⁰ Η έννοια του Πολιτισμού, 30/06/2014 , Ανακτήθηκε από: <https://www.artmag.gr/articles/media-keyhole/item/2800-about-culture>

ανθρώπινη συναναστροφή και συνύπαρξη. Συνεπώς, ο πολιτισμός εκφράζει ένα πλήθος πραγμάτων, τα οποία συνολικά ως πυρήνα έχουν τον άνθρωπο και τις δραστηριότητες του. Επειδή ο πολιτισμός σχετίζεται με την ιστορία και τη ταυτότητα των περιοχών, αλλά και με την κοινωνία, αντικείμενα του είναι υλικοί πόροι, όπως μνημεία, χώροι πολιτισμού, μουσεία κλπ. Συνεπώς, ο πολιτισμός μπορεί να επηρεάσει το περιβάλλον της πόλης καθώς επίσης να αποτελέσει παράγοντα αναγέννησης και αναζωογόνησης του περιβάλλοντος της πόλης. Έτσι από τη στιγμή που ο πολιτισμός και η πόλη αποτελούν όρους στενά συνδεδεμένους μεταξύ τους, ο πολιτισμός αποτελεί αντικείμενο σχεδιασμού, αποτελώντας μια διάσταση σχεδιασμού μέσα στην πόλη, η οποία εξελίσσεται συνεχώς. Ο σχεδιασμός για τον πολιτισμό αποτελεί μέρος των μορφών σχεδιασμού και καθιερώνεται ως πολιτιστικός σχεδιασμός, που έχει ως κύριο στόχο τη προστασία της πολιτιστικής κληρονομιάς και τη βελτίωση της ποιότητας ζωής. Ο ορισμός του πολιτιστικού σχεδιασμού περιλαμβάνει το στρατηγικό σχεδιασμό μέσα από την ενσωμάτωση της τέχνης και του πολιτισμού στην αστική κοινωνία. Ο ορισμός αυτός επικεντρώνεται κυρίως στη φύση του πολιτισμού ως δομημένο περιβάλλον.

Ο πολιτισμός, ο τουρισμός και η τοπική ανάπτυξη είναι έννοιες που σχετίζονται μεταξύ τους άμεσα. Οι αναπτυξιακές διαστάσεις της αξιοποίησης της πολιτιστικής κληρονομιάς και της σύγχρονης πολιτιστικής δραστηριότητας συνδέονται άμεσα με την αναζωογόνηση αστικών περιοχών και την τουριστική ανάπτυξη. Πλέον ο πολιτισμός αντιμετωπίζεται ως ένα από τα σημαντικότερα συγκριτικά πλεονεκτήματα στη σύγχρονη πόλη αποτελώντας πολιτική προτεραιότητα, δημιουργώντας έτσι την ανάγκη για πολιτιστικές περιοχές. Οι πολιτιστικές περιοχές που προκύπτουν μέσα από στρατηγικές πολιτιστικής συγκέντρωσης (*cultural clustering strategies*) αποτελούν μια ενδιαφέρουσα νέα τάση της αστικής πολιτικής. Οι πολιτιστικές περιοχές είναι αναμίξεις πολιτιστικών λειτουργιών και δράσεων οι οποίες μπορεί να περιορίζονται στο χώρο εντός συγκροτήματος ή να αφορούν μια εκτεταμένη αστική περιοχή. Πολύ συνηθισμένα είναι η χρήση πρώην βιομηχανικών κτιρίων. Ένας περιγραφικός ορισμός στοχεύει στο ότι πολιτιστικές περιοχές είναι αστικές περιοχές (συνήθως περιθωριακές ή πρώην βιομηχανικές) που προσελκύουν χρήσεις από τον «δημιουργικό τομέα» και μετατρέπονται σε ελκυστικές κοσμικές γειτονιές. Τέτοια

παραδείγματα συναντώνται έντονα στο Ευρωπαϊκό περιβάλλον, με βασικότερα το Σόχο στο Λονδίνο, το Lower East Side στη Νέα Υόρκη, την αριστερή όχθη του Παρισιού κλπ. Από την αντίληψη ότι ο πολιτισμός της πόλης βασίζεται αποκλειστικά στα μουσεία και την πολιτιστική κληρονομιά περνάμε σε μια νέα αντίληψη όπου η σύγχρονη πολιτιστική παραγωγή κατέχει εξίσου σημαντικό ρόλο. Εφόσον, οι πόλεις, σαν την Αθήνα, καθίστανται ολοένα και πιο δημοφιλείς τουριστικοί προορισμοί, οι πολιτιστικές περιοχές τείνουν να αποτελούν πόλου «πολιτιστικών πολυχώρων», δηλαδή κτιρίων μεγάλης επιφάνειας που συνδυάζουν διαφορετικές πολιτιστικές χρήσεις και χρήσεις αναψυχής. Συγκεκριμένα χαρακτηριστικά που πρέπει να έχει μια πολιτιστική περιοχή είναι πρώτα από όλα η δραστηριότητα, άρα αριθμός και ποικιλομορφία πολιτιστικών χώρων, δυναμική παρουσία μικρών επιχειρήσεων, πρόσβαση σε υπηρεσίες εκπαίδευσης. Έπειτα, χρειάζεται χωρική διάρθρωση, δηλαδή ιδιαίτερη αστική μορφολογία, κτιριακή ποικιλομορφία, κατάλληλη πρόσβαση, ύπαρξη δημόσιων χώρων και ανακαινισμένες κτιριακές προσόψεις. Τέλος, περιεχόμενο, που προϋποθέτει σημαντικούς χώρους συνάθροισης, αίσθηση ιστορικότητας και ιδιαίτερης ταυτότητας της περιοχής, ιδιαίτερο σχεδιασμό και αρχιτεκτονική.⁵¹

⁵¹ Κωνσταντοπούλου Στ, Αστική Πολιτιστική Ανάπτυξη και Πολιτική Μελέτη, περίπτωσης: Ελαιώνας, Επιβλέπουσα καθηγήτρια: Ελίζα Παναγιωτάτου, ΕΜΠ, Σχολή Αρχιτεκτόνων Μηχανικών, Πρόγραμμα Μεταπτυχιακών Σπουδών Σχεδιασμός Χώρου, Κατεθυσση: Πολεοδομία-Χωροταξία

7 Σχέδιο Ανάπλασης οδού Πειραιώς

Όπως φαίνεται η οδός Πειραιώς πληροί τις προϋποθέσεις για να είναι μια πολιτιστική περιοχή. Αρχικά, όσον αφορά την δραστηριότητα, οι πολιτιστικοί χώροι πληθαίνουν (καταλογογράφηση και ανάπτυξη για τον καθένα ξεχωριστά, θα ακολουθήσει στο κεφ.), όπως και δυναμική παρουσία μικρών επιχειρήσεων, μιας και οι γειτονίες που αναπτύσσονται γύρω από την οδό στέκονται σαν εμπορικά κέντρα ως επί το πλείστον, ανεξάρτητα από τα αστικά κέντρα που συνδέει. Στο κομμάτι της πρόσβασης σε υπηρεσίες εκπαίδευσης, η Πειραιώς φιλοξενεί το μεγαλύτερο μέρος της καλλιτεχνικής εκπαίδευσης, με τη Σχολή Καλών Τεχνών (ΑΣΚΤ) και προσφάτως την δραματική σχολή του Εθνικού Θεάτρου, στο Σχολείο της Ειρήνης Παππά. Το κομμάτι της χωρικής διάρθρωσης είναι αυτό που χρήζει βελτίωση. Ενώ, ναι μεν, υπάρχει ιδιαίτερη αστική μορφολογία και κτιριακή ποικιλομορφία, η πρόσβαση δεν είναι κατάλληλη, αφού οι γραμμές του μετρό σταματάνε στο Κεραμικό και μετά τις ξανασυναντάμε στον Πειραιά, ενώ σχετικά με τον ηλεκτρικό που φαινομενικά εξυπηρετεί την Πειραιώς, οι σταθμοί του βρίσκονται σε μακρινή απόσταση από την δρόμο και πιο κεντρικά στις περιοχές που διαπερνά, με αποτέλεσμα η άμεση πρόσβαση να γίνεται με αυτοκίνητο και μονάχα με μια γραμμή λεωφορείου, το 049, που η συχνότητα του δεν ταιριάζει στην αναπτυγμένη ευρωπαϊκή εκδοχή μιας πολιτιστικής περιοχής. Το ίδιο συμβαίνει και με τις ανακαινισμένες κτιριακές όψεις, που πέραν των πολιτιστικών χώρων, τα υπόλοιπα παρουσιάζουν εγκατάλειψη και έλλειψη καλαισθησίας. Κάτι τέτοιο ισχύει και για τους δημόσιους χώρους, που η έλλειψη τους είναι εμφανής και αισθητή, αφού καταλαμβάνονται από κτίρια στη σειρά, χωρίς να υπάρχει αναπνοή ανοιχτού χώρου αναμεσά τους. Ως προς το περιεχόμενο η Πειραιώς είναι μια περιοχή που συνδυάζει χώρους συνάθροισης, την αίσθηση ιστορικότητας, μιας και ήταν ο πρώτος βιομηχανικός δρόμος της πόλης και την ιδιαίτερη ταυτότητα, σχεδιασμό και αρχιτεκτονική, αφού τα αξιοποιούμενα και εγκαταλελειμμένα αρχιτεκτονικά βιομηχανικά κελύφη δίνουν χαρακτήρα στο δρόμο κατά μήκος. Άλλωστε, εξ ορισμού ο όρος ανάπλαση οικισμού ή περιοχής ή αστική ανάπλαση (renovation, regeneration) αφορά «ένα σύνολο κατευθύνσεων, μέτρων, παρεμβάσεων και διαδικασιών πολεοδομικού, κοινωνικού, οικονομικού, οικιστικού και ειδικού αρχιτεκτονικού χαρακτήρα

που αποσκοπούν, κυρίως, στη βελτίωση του δομημένου περιβάλλοντος και των όρων διαβίωσης των κατοίκων, την προστασία και ανάδειξη των πολιτιστικών ιστορικών και μορφολογικών στοιχείων και χαρακτηριστικών της περιοχής».⁵² Η Πειραιώς είναι ένας δρόμος και γύρω της αναπτύσσονται περιοχές που τηρούν τα κριτήρια για να αποτελέσουν μέσω ανάπτυξης “πολιτιστική περιοχή”, αφού σε αυτή τη κατηγορία εντοπίζονται παραδείγματα περιοχών οι οποίες αποτελούσαν περιοχές εργασίας ή μικτές περιοχές με κύριες οικονομικές λειτουργίες που σχετίζονται με τη βιομηχανία ή τη βιοτεχνία.⁵³ Οι αστικές περιοχές που επιδέχονται ανάπτυξη μπορεί να αφορούν ένα ιστορικό σύνολο, μια υποβαθμισμένη αστική περιοχή, εγκαταλελειμμένες βιομηχανικές ή λιμενικές εκτάσεις και παλιά βιομηχανικά κτίρια. Η Πειραιώς, είναι μια περιοχή που συγκεντρώνει όλα αυτά τα χαρακτηριστικά και με την ανάπτυξή της μπορεί να εκπληρώσει οικονομικούς, κοινωνικούς και αρχιτεκτονικούς/πολεοδομικούς σκοπούς, μιας και δίνοντας έμφαση στην αναβάθμιση των αρχιτεκτονικών χώρων και οργάνωση των πολεοδομικών γίνεται αντικείμενο η αντιμετώπιση υποβάθμισης τόσο του κτιριακού αποθέματος όσο και των ελεύθερων χώρων. Ένα κτίριο ή σύνολο κτιρίων δεν θα πρέπει να αντιμετωπίζεται μεμονωμένα αλλά να εντάσσεται στα πλαίσια του ιστού, στον οποίο αναπτύχθηκε οργανικά και να αντιμετωπίζεται σε σχέση με τις υφιστάμενες και νέες χρήσεις, την καθημερινή πρακτική των κατοίκων και την πορεία από το παρελθόν στο παρόν.⁵⁴ Η εξέλιξη μέσω βελτιώσεων της Πειραιώς μπορεί να τη μετατρέψει σε πολιτιστική περιοχή που με τη σειρά της θα έχει πολιτιστικές επιχειρήσεις που θα μπορούν να συνεισφέρουν άμεσα στην αύξηση της απασχόλησης και του εισοδήματος των πολιτών, θα αποτελεί αξιοθέατο προσελκύοντας επισκέπτες που θα δημιουργούν τρόπο ζήτησής για τουριστικές υπηρεσίες, θα συμβάλουν στην βελτίωση της ποιότητας ζωής και τέλος, μπορούν να δημιουργήσουν ένα γενικότερο ενδιαφέρον για την περιοχή καθιστώντας την εικόνα της ελκυστική και τονίζοντας την τοπική της ταυτότητα.

⁵² Χριστοφιλοπούλου Δημήτρης Γ., Πολιτιστικό Περιβάλλον-Χωρικός Σχεδιασμός και Βιωσιμότητα, Αθήνα 2002. Σελ: 324

⁵³ Κωνσταντοπούλου Στ, Αστική Πολιτιστική Ανάπτυξη και Πολιτική Μελέτη, περίπτωσης: Ελαιώνας, Επιβλέπουσα καθηγήτρια: Ελίζα Παναγιωτάτου, ΕΜΠ, Σχολή Αρχιτεκτόνων Μηχανικών, Πρόγραμμα Μεταπτυχιακών Σπουδών Σχεδιασμός Χώρου, Κατεύθυνση: Πολεοδομία-Χωροταξία

⁵⁴ Ο.π.

Σήμερα το κράτος επιδιώκει να αλλάξει χαρακτήρα ο δρόμος και να μετατραπεί σε κέντρο πολιτιστικού ενδιαφέροντος, αναψυχής και διοίκησης. Παράλληλα επιδιώκεται η ανάδειξη της ιστορικότητας και ταυτότητας του δρόμου μαζί με την αναγνώριση της αρχιτεκτονικής φυσιογνωμίας του και συνάμα την αποκατάσταση, προστασία και αξιοποίηση του κτηριακού πλούτου της περιοχής.

Ως βασικοί άξονες για την ανάπτυξη του δρόμου έχουν τεθεί οι εξής:

- Παρέμβαση στις χρήσεις και απομάκρυνση των οχλουσών χρήσεων.
- Προστασία και ανάδειξη των αρχαιολογικών χώρων.
- Επισήμανση και προβολή των σημείων που σηματοδοτούν και προσδιορίζουν εκπαιδευτικό και πολιτιστικό χαρακτήρα .
- Σύνδεση του δρόμου με άλλες περιοχές.
- Ρύθμιση της δόμησης στη περιοχή με παρέμβαση στους όρους δόμησης στην περιοχή και καθορισμό ειδικών όρων και περιορισμών.
- Προβολή και ενημέρωση γύρω από την ιστορικότητα του δρόμου.
- Αναγνώριση, διατήρηση και προβολή του κτηριακού πλούτου του δρόμου και ένταξη νέων χρήσεων στα παλαιά κελύφη.
- Απομάκρυνση στοιχείων που προσβάλλουν τον δημόσιο χώρο και τα κτίρια.
- Εμπλουτισμό της διαδρομής με ελεύθερους χώρου και δημιουργία πόλων αναψυχής.⁵⁵

Η Πειραιώς, αυτή τη στιγμή, φιλοξενεί αρκετούς πυρήνες πολιτισμού και έχει τη δυνατότητα να αποκτήσει ακόμα περισσότερους. Προς το παρόν, τα σχέδια του κράτους και των ιδιωτών στοχεύουν στις εμπορικές και τουριστικές χρήσεις, για να εξυπηρετήσουν τόσο το μεγάλο αριθμό τουριστών που επισκέπτονται την Αθήνα όσο και τη στέγαση διοικητικών λειτουργιών του κράτους.

⁵⁵Η οδός Πειραιώς, Υπερτοπικός Πόλος, Δημοσίευση Υπουργείου ΥΠΕΧΩΔΕ, Αρχαιολογία και Τέχνες Τεύχος 131

Σύμφωνα με τον δημοσιογράφο Γ. Λιάλιο και το άρθρο του στην Καθημερινή, το Υπουργείο Περιβάλλοντος έχει ξεκινήσει την τροποποίηση των επιτρεπόμενων χρήσεων στα διατηρητέα κτίρια του ομίλου Βιοχάλκο, σε πολυχώρο τουρισμού και πολιτισμού, που θα περιλαμβάνει ξενοδοχείο, γραφεία, μουσείο τεχνολογικής έρευνας, αθλητικές υποδομές και πάρκο. Ηδη, προσφάτως έχει λειτουργήσει το νέο εμπορικό κέντρο (Piraeus Retail Park) στη συμβολή Πειραιώς με τη λεωφόρο Κηφισού. Στο μέλλον αναμένεται η τροποποίηση του ιστορικού βιομηχανικού συγκροτήματος ΗΒΗ, ώστε να συμπεριλαμβάνει χρήσεις γραφείων, τουριστικών καταλυμάτων, εστίασης, αναψυχής, πολιτιστικών εγκαταστάσεων κ.α. Ακόμα, τη μετατροπή του ακίνητου της ΧΡΩΠΕΙ μέσω σύμπραξης δημοσίου και ιδιωτικού τομέα (ΣΔΙΤ), σε κέντρο έρευνας και καινοτομίας . Επιπλέον, μέσω ΣΔΙΤ, την κατασκευή στο ακίνητο του υπουργείου Υποδομών στο Ταύρο, ενός βιοκλιματικού κτιρίου για τη Γενική Γραμματεία Υποδομών.⁵⁶

1. Παραδείγματα Πολιτιστικών Χώρων της Οδού Πειραιώς

Η ανανέωση στο πολιτιστικό δυναμικό της περιοχής έχει ξεκινήσει και γίνεται με την εγκατάσταση της σχολής Καλών Τεχνών και τη δημιουργία μουσείων και χώρων πολιτισμού.

Πιο συγκεκριμένα:

7.1.1 ΑΣΚΤ

Η Α.Σ.Κ.Τ στεγάζεται στην οδό Πειραιώς 256, στους χώρους της παλιάς βιομηχανίας των “Ελληνικών Υφαντηρίων Α.Ε.”, γνωστή με το όνομα του ιδιοκτήτη “Σικιαρίδειο”, από το 1997. Ο συγκεκριμένος χώρος παραχωρήθηκε από το κράτος το 1992 επί πρωτανείας Παναγιώτη Τέτση και αξιοποιήθηκε από τον πρύτανη Νίκο Κεσσανλή. Σήμερα, στους χώρους της Πειραιώς στεγάζεται το μεγαλύτερο μέρος των δραστηριοτήτων της Α.Σ.Κ.Τ.,

⁵⁶ Λιάλιος Γιώργος , *Στροφή στον Τουρισμό*, Ανακτήθηκε από :<https://www.kathimerini.gr/society/561837160/odos-peiraios-strofi-ston-toyrismo/>

τα βασικά εργαστήρια, οι εργαστηριακές μονάδες και τα αμφιθέατρα, η βιβλιοθήκη, ο εκθεσιακός χώρος “Νίκος Κεσσανλής”, το θέατρο της σχολής και ο κινηματογράφος.⁵⁷

Εικόνα 24

7.1.2 Τεχνόπολη Δήμου Αθηναίων

Το Βιομηχανικό Μουσείο Φωταερίου αρχίζει να λειτουργεί από το 2013, δώδεκα χρόνια μετά από την αποκατάσταση των κτιρίων και των μηχανημάτων ολοκληρώνει το χαρακτηρισμό του χώρου ως διατηρητέου ιστορικού τόπου/μνημείου και αναλαμβάνει να διηγηθεί στους επισκέπτες του ιστορίες για την επιχειρηματικότητα, εργασία αλλά και την καθημερινότητα της πόλης. Αποτελείται από τη Κεντρική Αυλή του παλαιού εργοστασίου με τις επιβλητικές καμινάδες που έχει διαμορφωθεί με τέτοιο τρόπο ώστε να φιλοξενεί συναυλίες και φεστιβάλ, θεατρικές και χορευτικές παραστάσεις, καθώς και παιδικές εκδηλώσεις. Στην Άνω Αυλή που είναι ο προαύλιος χώρος ανάμεσα στα 2 αεριοφυλάκια έχει τη δυνατότητα να φιλοξενεί συναυλίες, φεστιβάλ, παραστάσεις και εκδηλώσεις κάθε είδους. Το Μηχανουργείο (Δ12), τη μεγαλύτερη αίθουσα της «Τεχνόπολις» Δήμου

⁵⁷ Ανώτατη Σχολή Καλών Τεχνών: Το κτίριο της Οδού Πειραιώς Ανακτήθηκε από: <http://www.asfa.gr/idrma/egkatastaseis/ktirio-sxolis>

Αθηναίων που έχει διαμορφωθεί σε χώρο πολλαπλής χρήσης για τη φιλοξενία εκθέσεων, συνεδρίων και λοιπών εκδηλώσεων. Το Προαύλιο Αίθουσας - Μηχανουργείο (Δ12) για εκδηλώσεις ποικίλου ενδιαφέροντος, όπως συναυλίες, εκθέσεις, φεστιβάλ και bazaar. Το Αμφιθέατρο Ρ/Σ Αθήνα 98,4 (Δ2), το νέο ανακαινισμένο Αμφιθέατρο του Δημοτικού Ραδιοφωνικού Σταθμού «ΑΘΗΝΑ 9.84» που βρίσκεται στο ισόγειο του κτιρίου και ανακατασκευάστηκε πρόσφατα. Οι Παλαιοί Φούρνοι (Δ6) και οι Δεξαμενές Καθαρισμού (Δ10) αποτελούν την «καρδιά» του εργοστασίου και χρονολογούνται από τη δεκαετία 1860. Είναι από τα πιο παλαιά κτίρια του χώρου και διατηρούν ακόμη και σήμερα την ατμόσφαιρα και την αισθητική του παλαιού εργοστασίου. Οι χώροι προσφέρονται για πολυμορφικές εικαστικές εκθέσεις, εναλλακτικές θεατρικές και μουσικές παραστάσεις. Τέλος, οι **Νέοι Φούρνοι** (Δ7) που κτίστηκαν στις αρχές του 20ού αιώνα για να γίνεται η απόσταξη του λιθάνθρακα που αποτελούσε το πρώτο στάδιο στην παραγωγή του φωταερίου διατίθενται για εικαστικές εκθέσεις παιδικές εκδηλώσεις και μουσικές παραστάσεις.⁵⁸

Εικόνα 25

⁵⁸<http://www.cityofathens.gr/node/1937>

7.1.3 Ελληνικός Κόσμος

Ο “Ελληνικός Κόσμος” βρίσκεται στη Πειραιώς 254. Είναι το Συνεδριακό και Πολιτιστικό Κέντρο του Ιδρύματος Μείζονος Ελληνισμού. Εγκαινιάστηκε το 1998. Καλύπτει έκταση περίπου 60 στρεμμάτων. Η οργάνωση του κτιρίου αξιοποιεί την σύγχρονη τεχνολογία και εξειδικευμένα στελέχη, χωρίς να αλλοιώνει το βιομηχανικό περιβάλλον της οδού Πειραιώς. Προσφέρει νέα αρχιτεκτονική ποιότητα στο χώρο, υιοθετώντας πρωτοποριακές εφαρμογές και διαμορφώνοντας τον υπαίθριο χώρο έτσι ώστε να αναδεικνύεται η ταυτότητα του Κέντρου Πολιτισμού. Τα πρώην βιομηχανικά κτήρια πλέον έχουν μετατραπεί στο Θέατρον, που αποτελείται από την αίθουσα Αντιγόνη, αίθουσα Ισμήνη, το Φουαγιέ, αίθουσες πολλαπλών χρήσεων , το Roof Garden και το αίθριο, τα κτήρια 1&2 που αποτελούν τους χώρους υποδοχής, το κτήριο 56 όπου διοργανώνονται μεγάλες εκδηλώσεις και τον Θόλο. Ο Θόλος είναι ένα ημισφαιρικό θέατρο Εικονικής Πραγματικότητας, υψηλής αρχιτεκτονικής και μοναδικής τεχνολογικής υποδομής που ολοκληρώθηκε το 2006.⁵⁹

Εικόνα 26

⁵⁹ Ελληνικός Κόσμος , Ο Θόλος , Ανακτήθηκε από :<http://www.pireos254.gr/gr/tholos.html>

7.1.4 Ίδρυμα Κακογιάννη

Το “Ίδρυμα Κακογιάννη” βρίσκεται στην Πειραιώς 206 και αρχιτέκτονες του κτιρίου είναι οι Βασίλης και Δημήτρης Σγούτας (“Σγούτας και Σγούτας Αρχιτέκτονες”) και λειτουργεί από τον Οκτώβριο του 2009. Η ανέγερση του κτιρίου εντάχθηκε στο Επιχειρησιακό Πρόγραμμα «Πολιτισμός» που συγχρηματοδοτείται από το Υπουργείο Πολιτισμού και την Ευρωπαϊκή Ένωση. Οι εργασίες ανέγερσης άρχισαν τον Ιανουάριο του 2007 και ολοκληρώθηκαν εντός του 2008.

Το νέο κτίριο, σύγχρονων ευρωπαϊκών υποδομών και συνολικού εμβαδού 6.810 τ.μ., διαθέτει αμφιθέατρο 330 θέσεων, αίθουσα κινηματογράφου 120 θέσεων, αίθουσα πολλαπλών χρήσεων 68 θέσεων, όπως και εκθεσιακό χώρο. Στο κέντρο λειτουργούν επίσης δύο café – bar, bar – εστιατόριο (κλειστό και υπαίθριο) και το πωλητήριο του Ιδρύματος.

Το Πολιτιστικό Κέντρο προσφέρεται και για την φιλοξενία ποικίλων – εταιρικών και άλλων – εκδηλώσεων όπως συνέδρια, σεμινάρια, παρουσιάσεις, εκθέσεις κ.α., ενώ η διαμόρφωση των χώρων του, το καθιστούν ιδανικό για εκδηλώσεις παράλληλων δράσεων.⁶⁰

Εικόνα 27

⁶⁰ Ίδρυμα Μιχάλης Κακογιάννης, Ανακτήθηκε από: <https://mcf.gr/en/>

7.1.5 Μουσείο Μπενάκη

Πειραιώς 138

Το Πολιτιστικό Κέντρο του Μουσείου Μπενάκη βρίσκεται στον αριθμό 138 της οδού Πειραιώς και είναι έργο των αρχιτεκτόνων Μαρίας Κοκκίνου και Ανδρέα Κούρκουλα.. Η ανάπλαση του ήδη υπάρχοντος κτίσματος, που είναι οργανωμένο γύρω από εσωτερικό αίθριο, έχει υλοποιηθεί χάρη στη συγχρηματοδότηση του Υπουργείου Πολιτισμού και της Ευρωπαϊκής Ένωσης και αποτελεί έναν από τους βασικότερους μουσειακούς κόμβους της πόλης.

Το κτίριο αρχικά ήταν μια αντιπροσωπεία ανταλλακτικών αυτοκινήτου. Αρχικά, το κτίριο ήταν πιο χαμηλό, αλλά ακολουθούσε τη λογική ενός κτιρίου με κενό χώρο. Η αρχιτεκτονική ανάπλαση διατήρησε το αρχικό σχέδιο του κτίσματος με την προσθήκη ενός ορόφου. Οι γενικές αρχές σχεδιασμού βασίζονται στην ιδέα ενός εσωστρεφούς κτηρίου με ανοίγματα προς το κεντρικό αίθριο. Η κίνηση στους εκθεσιακούς χώρους οργανώνεται περιμετρικά του αίθριου, με τέτοιο τρόπο ώστε να εξασφαλίζεται η μέγιστη δυνατή ευκρίνεια στις προσβάσεις και ταυτόχρονα μεγάλη ευελιξία στη χρήση των χώρων.⁶¹

Το κτίριο ξαναφτιάχθηκε από την αρχιτεκτονική ομάδα Κόκκινου-Κούρκουλα και επιλέχθηκε γιατί βρισκόταν στον άξονα της Πειραιώς, που στα τέλη του 20ου αιώνα με το Γκάζι και διάφορες άλλες τοποθετήσεις πολιτιστικών οργανισμών, καθώς και την επικείμενη κατασκευή του μετρό “Κεραμεικός”.

Το σύνολο του κτηρίου καταλαμβάνει έκταση 8.200 τ.μ. με υπόγειους χώρους 2.800 τ.μ. και εσωτερικό αίθριο 850 τ.μ. Οι εκθεσιακοί χώροι καλύπτουν επιφάνεια 3.000 τ.μ., το αμφιθέατρο είναι χωρητικότητας 300 ατόμων, ενώ υπάρχουν και αίθουσες που φιλοξενούν τις υπηρεσίες του Μουσείου.

Αυτό που το καθιστά τόσο σπουδαίο είναι από τη μια η ευελιξία των χώρων, δηλαδή είναι ένα κλειστό κτίριο που έχει ανοιχτό χώρο το αίθριο, που επιτρέπει σε οικογένειες να αισθάνονται απόλυτα ασφαλείς, σε ανθρώπους με κινητικά προβλήματα να έχουν απόλυτη προσβασιμότητα, αλλά κάθε τύπο εκδήλωσης και δράσης να φιλοξενούνται είτε προϋποθέτουν τη παρουσία χιλιάδων ατόμων, είτε είναι κάτι μικρό. Το κτιριακό

⁶¹ Μουσείο Μπενάκη, Το κτίριο, Ανακτήθηκε από [:https://www.benaki.org/index.php?option=com_buildings&view=building&id=2&Itemid=135&lang=el](https://www.benaki.org/index.php?option=com_buildings&view=building&id=2&Itemid=135&lang=el)

σύμπλεγμα του μουσείου Μπενάκη περιλαμβάνει θέατρο, πωλητήριο, εστιατόριο και εκθεσιακούς χώρους (ένας εκ των οποίων είναι ο μεγαλύτερος μουσειακός χώρος της χώρας).

Είναι ένα κτίριο που είναι φιλικό, τα υλικά και τα χρώματα του είναι ζεστά, και η κλίμακα παράτα μέγεθος του είναι ανθρώπινη .

Επιστημονικός διευθυντής των Μουσείων Μπενάκη, Γιώργης Μαγγίνης

Η αθέατη ιστορία των κτιρίων του Μουσείων Μπενάκης στο Podcast της Lifo «Ιστορία μιας πόλης-Αθήνα»

Εικόνα 28

7.1.6 Σχολείο, δραματική σχολή του Εθνικού Θεάτρου

Το “Σχολείο” της Ειρήνης Παππά βρίσκεται στην Πειραιώς 52, στη περιοχή του Μοσχάτου. Ξεκίνησε ως εργοστάσιο κινίνου, έπειτα εργοστάσιο Σάνιπας και τελικά, περιήλθε στη Κτηματική Εταιρία. Η ΚΕΔ παραχώρησε στην Ειρήνη Παππά το χώρο 7,5 στρεμμάτων επί ενοικίω έως το 2027. Ο χώρος χρησιμοποιήθηκε για κάποια καλοκαίρια από το Φεστιβάλ Αθηνών αλλά στη συνέχεια έκλεισε. Το 2014 πέρασε στην περιουσία του Εθνικού θεάτρου που με τη βοήθεια του Κοινοφελούς Ιδρύματος “Ιωάννης Λάτσης” θα το επαναλειτουργήσει ως δραματική σχολή. Ο χώρος περιλαμβάνει αμφιθέατρο 500 θέσεων

, επάλληλες αίθουσες, ένα νεοκλασικό με υπερυψωμένο πύργο και στη μέση δύο μεγάλες πτέρυγες εκατέρωθεν.⁶²

Εικόνα 29

7.1.7 Το Φεστιβάλ Αθηνών Πειραιώς 260, Η αρχή της Πολιτιστικής Ανάπλασης σε χώρους Επανάχρησης

7.1.7.1 Η ιστορία του Φεστιβάλ.

Η ΕΤΑΙΡΙΑ ΕΛΛΗΝΙΚΟ ΦΕΣΤΙΒΑΛ

Η ανώνυμη εταιρία “Ελληνικό Φεστιβάλ” ιδρύθηκε το 1998 με σκοπό την οργάνωση μουσικών, θεατρικών και άλλων καλλιτεχνικών εκδηλώσεων, την έκδοση και διάθεση εντύπων, βιβλίων και άλλων εκδόσεων, καθώς και οπτικοακουστικών μέσων με θέματα που αφορούν την προβολή των εκδηλώσεων της.

Οι πόροι της εταιρείας προέρχονται από την επιχορήγηση του τακτικού προϋπολογισμού του Κράτους, τις χορηγίες και τα έσοδα από τις παραστάσεις και τις παραχωρήσεις χώρων που διαχειρίζεται.

⁶²Μποχώνη Αργυρό, Το Σχολειον, το νέο σπίτι της Δραματική Σχολής του Εθνικού, 20.09.2017, Ανακτήθηκε από: <https://www.thetoc.gr/politismos/article/to-sxoleion-neo-spiti-tis-dramatikis-sxolis-tou-ethnikou-kai-i-istoria-tou/>

Από τον Ιανουάριο του 2007, η εταιρία εποπτεύεται από το Υπουργείο Πολιτισμού ενώ το Υπουργείο Οικονομίας και Οικονομικών αποτελεί τον εκπρόσωπο του μετόχου που είναι το Ελληνικό Δημόσιο.

Η εταιρία έχει στόχο την διεύρυνση του κοινού που παρακολουθεί τις παραστάσεις του Φεστιβάλ, την ανάδειξη και προβολή του έργου νέων καλλιτεχνών, την παρουσίαση μέσα από την πρόσκληση και συνεργασία με ενδιαφέροντα καλλιτεχνικά σχήματα των σύγχρονων τάσεων στο χορό, τη μουσική και το θέατρο. Το Ελληνικό Φεστιβάλ συντονίζει το βηματισμό του με τα σημαντικά, ομοειδή ευρωπαϊκά φεστιβάλ.

Η Α.Ε. Ελληνικό Φεστιβάλ διαχειρίζεται :

1. Το Φεστιβάλ Αθηνών
2. Το Φεστιβάλ Επιδαύρου

ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΟΥ ΦΕΣΤΙΒΑΛ ΑΘΗΝΩΝ

Το Φεστιβάλ Αθηνών ξεκίνησε το καλοκαίρι του 1955 και συνεχίζεται μέχρι και σήμερα. Από το Φεστιβάλ έχουν περάσει τα μεγαλύτερα ονόματα του θεάτρου, της μουσικής και του χορού.

Από το 1998 η Εταιρία Ελληνικό Φεστιβάλ διαχειρίζεται το προγραμματισμό και την υλοποίηση των Φεστιβάλ Αθηνών και Επιδαύρου.

Μέχρι το 2005, το Φεστιβάλ ήταν αποκλειστικά συνδεδεμένο με το Ωδείο Ηρώδου του Αττικού στην Αθήνα και με το Αρχαίο Θέατρο της Επιδαύρου. Από το καλοκαίρι του 2006, εντάχθηκαν πέντε νέες θεατρικές σκηνές, στον βιομηχανικό χώρο της Πειραιώς 260, που αποτελεί εμβληματικό σταθμό της σύγχρονης δημιουργίας, ενώ, παράλληλα, παραστάσεις και site specific περφόρμανς διοργανώνονται από το Φεστιβάλ και σε άλλους χώρους στην Αττική αλλά και στην περιφέρεια.

Από τον Σεπτέμβριο του 2019, Καλλιτεχνική Διευθύντρια έχει αναλάβει η σκηνοθέτης Κατερίνα Ευαγγελάτου. Βασικοί άξονες της καλλιτεχνικής διεύθυνσης σήμερα είναι η διεύρυνση του διεθνούς χαρακτήρα του Φεστιβάλ αλλά και η υποστήριξη της καλλιτεχνικής έρευνας στον χώρο των παραστατικών τεχνών, στον ορίζοντα της ανάπτυξης νέων ακροατηρίων. Με το βλέμμα στραμμένο προς τα έξω, σχεδιάζονται

καινοτόμες ερευνητικές δράσεις, που απευθύνονται σε ειδικούς αλλά και στο ευρύτερο Κοινό, εντός και εκτός Ελλάδας. Ταυτόχρονα, ενθαρρύνεται το εγχώριο καλλιτεχνικό δυναμικό στους τομείς του Θεάτρου και της Περφόρμανς, της Μουσικής, του Χορού, των Εικαστικών, της Θεατρικής Γραφής και των Εκδόσεων, με σκοπό τα έργα ταλαντούχων Ελλήνων καλλιτεχνών όχι μόνο να παρουσιαστούν στις δικές μας σκηνές αλλά και να εξαχθούν στο εξωτερικό.

Κεντρικό ρόλο στη νέα φιλοσοφία του θεσμού έχει η αναζήτηση ενός αντισυμβατικού βιώματος των φεστιβαλικών χώρων, μιας διαφορετικής, μη αναμενόμενης κατοίκησης τους. Στο ίδιο πλαίσιο, οι καλλιτεχνικές δράσεις του Φεστιβάλ δεν περιορίζονται πλέον στο καλλιτεχνικό πρόγραμμα του καλοκαιριού, αλλά επεκτείνονται και κατά τη διάρκεια του χειμώνα.

7.1.7.2 ΠΕΙΡΑΙΩΣ 260

Ο χώρος της Πειραιώς 260 αποτελείται από τις κτηριακές εγκαταστάσεις όπου στεγαζόταν παλαιότερα το εργοστάσιο Τσαούσογλου, γνωστή βιομηχανία κατασκευής επίπλων, σχολικών θρανίων και γραφείων, που άνηθε κατά το διάστημα 1960-80 για να κλείσει στις αρχές της δεκαετίας του 1990. Το συγκρότημα που είναι τυπικό δείγμα βιομηχανικής αρχιτεκτονικής, της δεκαετίας του '70, έχει έκταση περίπου 32 στρέμματα με 116 μέτρα πρόσοψη επί της οδού Πειραιώς, ενώ η συνολική επιφάνεια των κτιρίων είναι 31.489 τ.μ. Τέσσερα από τα 15 κτίρια που περιλαμβάνει έχουν κηρυχθεί ιστορικά διατηρητέα μνημεία από το Υπουργείο Πολιτισμού. Το συγκρότημα περιήλθε στην κυριότητα της Εθνικής Τράπεζας η οποία παραχώρησε τη χρήση μέρους των χώρων του στο Φεστιβάλ Αθηνών. Το Φεστιβάλ Αθηνών άρχισε να χρησιμοποιεί τους παλιούς βιομηχανικούς χώρους για το πρόγραμμα του από το 2006. Υπάρχει, βεβαίως, μια ακόμα «μικρή» εκκρεμότητα. Ενώ είναι διακηρυγμένη η πρόθεση του υπουργείου Πολιτισμού να περιέλθει ο χώρος στην ιδιοκτησία του Φεστιβάλ Αθηνών, επιτρέποντας την καλύτερη αξιοποίησή του (με μεταφορά των γραφείων του Φεστιβάλ, τη συστηματικότερη λειτουργία των θεατρικών χώρων όλο το χρόνο και τη δημιουργία εστιατορίων και άλλων υποδομών κουλτούρας και ζωής), οι διαδικασίες συνεχώς αναστέλλονται.

Κτίρια:

Κτίριο Α: Όροφος Α: Μονάδα συγκόλλησης επίπλων

Ισόγειο: Λογιστήριο

Κτίριο Β: Όροφος Α: Εργαστήριο Ταπετσαρίας

Ισόγειο: Γραφεία

Κτίριο Δ, Η, Ε: Τμήματα/ Εργαστήρια Συναρμολόγησης Επίπλων

Αρχικά χρησιμοποιήθηκε το Κτίριο Δ' με μια σκηνή 16x16 μέτρων και χωρητικότητα περίπου επτακοσίων ατόμων. Σύμφωνα με την αρχιτεκτονική μελέτη που εκπονήθηκε, «η τεράστια μεταλλική δόρυχτη στέγη επιτρέπει μια σχεδόν απόλυτη πολυμορφικότητα στον χώρο, σχεδόν οποιαδήποτε μετακίνηση ή μεταφορά της σκηνής και των καθισμάτων, άρα τεράστιες καλλιτεχνικές ευκαιρίες για πειραματισμό». Από τη πρώτη στιγμή, ο καινούργιος χώρος έδωσε μια ταυτότητα στο Φεστιβάλ πιο ευρωπαϊκή, πιο μεταβιομηχανική, πιο «βερολινέζικη».

Στην πορεία, αξιοποιήθηκαν και άλλοι χώροι. Χώροι για πρόβες, καμαρίνια, πάρκινγκ. Το Κτίριο Η', διασκευάστηκε εξ ολοκλήρου. Είναι ένα καινούργιο θέατρο, λίγο μικρότερο από το προηγούμενο με περίπου πεντακόσιες θέσεις και σκηνή 14x16 μέτρων.

Εικόνα 30

7.1.8 Εργοστάσιο ΔΕΗ

Πρόσφατα, το εργοστάσιο της ΔΕΗ που αποτέλεσε το πρώτο ατμοηλεκτρικό σταθμό, μετατράπηκε σε χώρο τέχνης για άλλη μια φορά. Η πρώτη ήταν το 1995 με το έργο «Ενός λεπτού σιγή» του Δημήτρη Παπαϊωάννου, ενώ τώρα ήταν για την έκθεση «This Current Between Us» σε επιμέλεια του Πάνου Γιαννικόπουλου και της Γεωργίας Λιάπη. Οι καλλιτέχνες που συμμετείχαν, ανέπτυξαν έναν άμεσο διάλογο με το χώρο, που αποτέλεσε την έναρξη, διαδρομή και καλλιτεχνικό αποτέλεσμα της έμπνευσης τους. Τα εκθέματα συνοδεύονταν από ένα πρόγραμμα παράλληλων δράσεων οι οποίες θα εξετάζουν το εργοστάσιο ως κέντρο παραγωγής υλικών και ενέργειας αλλά και ως κοινωνικό μοντέλο, σύστημα οργάνωσης του χώρου, ως αρχιτεκτονική διαχείριση υφιστάμενων σχέσεων αλλά και ως γενεσιουργό δύναμη νέων.⁶³

Εικόνα 31

⁶³ Μποζιώνη Αργυρώ, 14.12.2022 , Το παλιό εργοστάσιο της ΔΕΗ υποδέχεται μια νέα έκθεση σύγχρονης τέχνης , Ανακτήθηκε από: <https://www.lifo.gr/culture/eikastika/palio-ergostasio-tis-dei-ypodehetai-mia-nea-ekthesi-syghronis-tehnis>

8 Συμπεράσματα

Η Αθήνα είναι μια πόλη που από την αρχαιότητα έχει επιδεχθεί αρκετές αλλαγές, μέσω των πολεοδομικών, των εμπορικών, των οικιστικών και εργασιακών αλλαγών. Μαζί με την Αθήνα παράλληλη ιστορία έχει και η οδός Πειραιώς, ο βασικός άξονας που συνδέει από την αρχαιότητα την πόλη με το λιμάνι. Μια σύνδεση που τόσο στο παρελθόν, όσο στο παρόν και στο μέλλον είναι κομβικής σημασίας για την εξέλιξη της πόλης. Η Πειραιώς, είναι ένας δρόμος που συγκέντρωσε τη κυριότερη βιομηχανία της Αθήνας, πέρασε από περιόδους άνθισης με τα βιομηχανικά κτίρια να πληθαίνουν κατά τη περίοδο της βιομηχανικής ανάπτυξης και γειτονιές να επεκτείνονται από τις πληθυσμιακές μετακινήσεις, επιβαρύνθηκε από την εκβιομηχανοποίηση, που επηρέασε όλη την Ευρώπη, χαρακτηρίστηκε ως κακόφημη από τις πληθυσμιακές ομάδες και δραστηριότητες που επικεντρώθηκαν γύρω της και τελικά τώρα βρίσκεται σε μια νέα περίοδο που όπως προσδοκάται θα αποδειχθεί η νέα ανάπτυξη του δρόμου και της πρωτεύουσας.

Το κύριο χαρακτηριστικό της, όμως είναι η βιομηχανία. Η βιομηχανική ανάπτυξη είναι ένα μεγάλο κομμάτι της ιστορίας της, όπως φαίνεται από την πληθώρα των κτιρίων, εργοστασίων και βιοτεχνιών που λειτουργήσαν κατά μήκος του δρόμου. Πλέον, αυτά τα βιομηχανικά κελύφη, χαρακτηρίζονται ως στοιχεία της βιομηχανικής κληρονομιάς, μια παγκόσμια συνθήκη που αναπτύσσεται σε κάθε πόλη και σε συνέχειά της προκαλεί τις τάσεις επανάχρησης. Μέσω των τάσεων επανάχρησης, τα βιομηχανικά κτίρια και συγκροτήματα κτιρίων, αποκτούν μια νέα χρήση. Μέσα από αρχιτεκτονικές μελέτες και διατήρηση των κομματιών των κτιρίων και νέων επεμβάσεων οι πρώην βιομηχανικοί χώροι αποκτούν νέο χαρακτήρα. Η πιο δημοφιλής μετατροπή είναι αυτή σε πολιτιστικό χώρο. Οι πολιτιστικοί χώροι ποικίλουν ως προς το χαρακτήρα, το αντικείμενο και το μέγεθος επισκεψιμότητας, αλλά πάντα παραμένουν ένας πόλος έλξης των πολιτών και τουριστών που επισκέπτονται τη χώρα μας. Ο πολιτισμός, άλλωστε είναι αναγκαίος για τη βελτίωση, εξέλιξη και ενότητα, του κράτους και των ανθρώπων που το πλαισιώνουν. Παράλληλα με τις τάσεις επανάχρησης, δημιουργείται μια νέα συνθήκη αυτή των πολιτιστικών περιοχών. Πολιτιστική περιοχή μπορεί να χαρακτηριστεί μια περιοχή που πληροί τα δεδομένα ώστε να συγκεντρώνει διάφορες πολιτιστικές χρήσεις και να

προσελκύει κόσμο. Η Πειραιώς, λοιπόν, είναι ένας δρόμος – περιοχή που πληροί τις προϋποθέσεις για να μετατραπεί σε πολιτιστική περιοχή και πόλο έλξης των πολιτών και τουριστών. Η σύνδεση του λιμανιού με το κέντρο της πόλης, τα πολλά και μεγάλα βιομηχανικά κτίρια που με τις απαραίτητες παρεμβάσεις θα μπορέσουν να φιλοξενήσουν χώρους πολιτισμού, οι περιοχές που βρίσκονται γύρω γύρω από το δρόμο και ήδη ακμάζουν, είναι λίγοι από τους λόγους που ή Πειραιώς, μπορεί να μετατραπεί σε πολιτιστική περιοχή. Μέχρι τώρα, τα αρκετά δείγματα πολιτιστικών χώρων που υπάρχουν δίνουν τη βεβαιότητα του μέλλοντος του δρόμου, ως ένα πολιτιστικό κέντρο με πολλαπλές χρήσεις που θα εξυπηρετεί και θα αναδεικνύει την πόλη.

9 Βιβλιογραφία

Ελληνική Βιβλιογραφία

- Αγριαντώνη, Χ. (2003) Βιομηχανική Αρχαιολογία και κληρονομιά: Επικοινωνίες και εντάσεις», Αρχαιολογία και Τέχνες, τχ. 89 Δεκέμβριος , σ. 42-48.
- Αργυράκη, Π. , Λαγόπουλος Α. Οδός Πειραιώς. Επανάχρηση Βιομηχανικών Κτιρίων. 5 Παραδείγματα Χρήσεων (Διπλωματική Εργασία)
- Αλεξάνδρου, Ε. (2011) Βιομηχανική κληρονομιά: ζητήματα προστασίας διαχείρισης και αξιοποίησης στον ευρωπαϊκό χώρο (Διπλωματική Εργασία), Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης, Πολυτεχνική Σχολή , Τμήμα Μηχανικών Χωροταξίας και Ανάπτυξης , Βέροια
- Δαλιγίση, Α.Α. (2013) Βιομηχανική Κληρονομιά: Τόποι μνήμης ως τόποι πολιτισμού. Όταν το σήμερα σέβεται το χθες... (Διπλωματική Εργασία), Δημοκρίτειο Πανεπιστήμιο Θράκης, Τμήμα Αρχιτεκτόνων Μηχανικών, Ξάνθη
- Η Οδός Πειραιώς. Υπερτοπικός Πόλος Αρχαιολογία και Τέχνες, τχ. 89
- Η οδός Πειραιώς, Υπερτοπικός Πόλος, Δημοσίευση Υπουργείου ΥΠΕΧΩΔΕ, Αρχαιολογία και Τέχνες Τεύχος 13
- Καρφή, Χ. (2015) Η κατεδάφιση ως καταστροφή και ως νέα δημιουργία , Πολυτεχνείο Κρήτης, Τμήμα Αρχιτεκτόνων Μηχανικών, Χανιά
- Καραβασίλη Μ. Η Διαχείριση της Βιομηχανικής Κληρονομιάς στην Ελλάδα. Εικοσάχρονη εμπειρία και Σύγχρονες Προοπτικές στην Συγκρότηση Πολιτιστικών Πόρων. Πανεπιστημίο Αθηνών
- Κωνσταντοπούλου Στ, Αστική Πολιτιστική Ανάπτυξη και Πολιτική Μελέτη, περίπτωσης: Ελαιώνας, Επιβλέπουσα καθηγήτρια: Ελίζα Παναγιωτάτου , ΕΜΠ, Σχολή Αρχιτεκτόνων Μηχανικών , Πρόγραμμα Μεταπτυχιακών Σπουδών Σχεδιασμός Χώρου, Κατεύθυνση: Πολεοδομία-Χωροταξία

- Μάρα, Σ. Αποκατάσταση και επανάχρηση κτιρίων, ΠΡΟΣΤΑΣΙΑ ΝΕΟΤΕΡΗΣ ΚΛΗΡΟΝΟΜΙΑΣ
- Μοίρα, Π. & Παρθένης, Σπ. (2007) Παραστάσεις και αντιλήψεις της βιομηχανικής κληρονομιάς στην Τριτοβάθμια Τεχνολογική Εκπαίδευση (Εισήγηση στην 5η Πανελλήνια Επιστημονική Συνάντηση της Διεθνούς Επιτροπής για τη Διατήρηση της Βιομηχανικής Κληρονομιάς) TICCIH, Εργαστήριο Αστικού Περιβάλλοντος ΕΜΠ., Βόλος.
- Βόλος, 22-25 Νοεμβρίου 2007
- Μπελαβίλας Ν. (2001) Ιστορία της πόλης του Πειραιά (19^{ος} και 20^{ος} αιώνας), Αλεξανδρεια, Αθήνα 2001
- Νομικός Μ.Ε. (2004) Αποκατάσταση επανάχρηση ιστορικών κτιρίων και συνόλων Εκδόσεις Γιαχούδη
- Παρθένης, Σπ. (2007) Η προστασία της βιομηχανικής κληρονομιάς και η ανάδειξη της ως τουριστικού πόρου , Εθνική Σχολή Δημόσιας Διοίκησης, Τμήμα Τουριστικής Οικονομίας και Ανάπτυξης, Αθήνα 200
- Τσαγκαράκης, Κ. (2010) Η Αναγέννηση των Γιγάντων: Ζητήματα Επανάχρησης και Αξιοποίησης της Βιομηχανικής Κληρονομιάς. Μελέτη της περίπτωσης της Οδού Πειραιώς. (Πρόγραμμα Μεταπτυχιακών Σπουδών: “Εφαρμοσμένης Γεωγραφίας και Διαχείρισης του Χώρου”), Χαροκόπειο Πανεπιστήμιο, Τμήμα Γεωγραφίας,, Αθήνα
- Τριανταφυλλόπουλος Ν.(16/5/2015) Η αποκατάσταση και επανάχρηση των διατηρητέων κτιρίων. Θεσμικές και οικονομικές διαστάσεις. Ελληνική Εταιρία Περιβάλλοντος και Πολιτισμού-Συμβούλιο Αρχιτεκτονικής Κληρονομιάς. Προστασία Παραδοσιακών Οικισμών και Σύγχρονος Αρχιτεκτονικός Σχεδιασμός- Πρακτικά Ημερίδων
- Χάλαρη, Ε.(2019) Επανάχρηση ιστορικών κτιρίων με έμφαση στην περιβαλλοντική τους απόκριση. Μελέτη περίπτωσης: διατηρητέο κτίριο στην Αθήνα” (Διπλωματική Εργασία), Σχολή Θετικών Επιστημών και Τεχνολογίας, Περιβαλλοντικός Σχεδιασμός Πόλεων και Κτιρίων, Πάτρα, Σεπτέμβριος 2019

- Χριστοφιλόπουλος Δημήτρης Γ., Πολιτιστικό Περιβαλλον-Χωρικός Σχεδιασμός και Βιώσιμη Ανάπτυξη, Αθήνα 2002. Σελ: 324

Ξενόγλωσση Βιβλιογραφία

- *Smith, C. The Adaptive Reuse of Industrial Buildings: Sustaining Urban Regeneration in America, University of Texas at Austin, School of Architecture*
- *Bollack, F.A. (2013) Old Buildings New Forms(New Directions in Architectural Transformations), November , US The Monacelli Press*
- *Faraneh, S & EgeUluc, T. (2017)Adaptive Reuse of Industrial Buildings: Case Study of Tenten Factory in Famagusta”, Journal of Engineering and Architecture, Vol. 5, No. 1, pp. 50-60*
- *Petković-Grozdanovića N. ,Stoiljković B. a ,Keković A. Murgul V. The possibilities for conversion and adaptive reuse of industrial facilities into residential dwellings ,15th International scientific conference “Underground Urbanisation as a Prerequisite for Sustainable Development”, Faculty of Civil Engineering and Architecture, University of y of Niš, Aleksandra Medvedeva 14, Serbia*

Ηλεκτρονικά Άρθρα και Ισοσελίδες

- *Μποζόνη Α. (20 Σεπ 17) Το Σχολείον, νέο σπίτι της Δραματικής Σχολής του Εθνικού και η ιστορία του, Ανακτήθηκε από:
<https://www.thetoc.gr/politismos/article/to-sxoleion-neo-spiti-tis-dramatikis-sxolis-tou-ethnikou-kai-i-istoria-tou/> ,*
- *Χατζηιωαννίδου Ε. (2001) Πειραιώς, ένα κομμάτι ιστορίας χάνεται , Ελλάδα, Ανακτήθηκε από:
<https://www.kathimerini.gr/94748/article/epikairothta/ellada/peiraiws-ena-kommati-istorias-xanetai>*
- *Βιομηχανική αρχαιολογία: η άλλη αρχαιολογία (2011) arcaialogia. gr Ανακτήθηκε από:*

<https://www.archaiologia.gr/blog/issue/%/>

- Ανώτατη Σχολή Καλών Τεχνών: Το κτίριο της Οδού Πειραιώς Ανακτήθηκε από: <http://www.asfa.gr/idrima/egkatastaseis/ktirio-sxolis>
- Μουσείο Μπενάκη, Το κτίριο , Ανακτήθηκε από :https://www.benaki.org/index.php?option=com_buildings&view=building&id=2&Itemid=135&lang=el<http://www.cityofathens.gr/node/1937>
- Ιστορία Αρχιτεκτονικής, Ανακτήθηκε από: <https://www.designhome.gr/arxitektoniki/istoria-arxitektonikis/145-t->
- Fougaro Art Center Ανακτήθηκε από: , <https://www.fougaro.gr/>
- Γνωρίστε την Ελλάδα, Ανακτήθηκε από: <https://www.gnoristetinellada.gr/politismos/mouseia/106-mouseio-plinthokeramopoiias-nikolaou-spyridonos-tsalapata>
- Κεντρο Τεχνικού Πολιτισμού : Βιομηχανικό Μουσείο Ερμούπολης , Ανακτήθηκε από :<http://www.ketepo.gr/el/%ce%ba%cf%84%ce%af%cf%81%ce%b9%ce%b1/>
- <https://www.ltcp.ntua.gr/>
- Ίδρυμα Μιχάλης Κακογιάννης , Ανακτήθηκε από: <https://mcf.gr/en/>
- [_https://www.noesis.edu.gr/](https://www.noesis.edu.gr/)
- Πολιτιστικό Ίδρυμα του Ομίλου Πειραιώς, Μουσείο Πληνθοκεραμοποιείας-Τσαλαπατα , Ανακτήθηκε από: <https://www.piop.gr/el/diktuo-mouseiwn/Mouseio-Plinthokeramopoieias-Tsalapata/to-mouseio.aspx>
- Πολιτιστικό Ίδρυμα του Ομίλου Πειραιώς, Μουσείο Ελιάς και Ελληνικού Λαδιου, Ανακτήθηκε από: <https://www.piop.gr/el/diktuo-mouseiwn/Mouseio-Elias-Kai-Ellinikou-Ladiou/to-mouseio.aspx>
- Πολιτιστικό Ίδρυμα του Ομίλου Πειραιώς, Μουσείο Βιομηχανικής Ελαιουργίας , Ανακτήθηκε από: <https://www.piop.gr/el/diktuo-mouseiwn/Mouseio-Biomixanikis-Eleourgias/to-mouseio.aspx>
- Πολιτιστικό Ίδρυμα του Ομίλου Πειραιώς, Μουσείο Υδροκίνησης , Ανακτήθηκε από <https://www.piop.gr/el/diktuo-mouseiwn/Mouseio-Ydrokinisis/to-mouseio.aspx#group-0-8>

- Ελληνικός Κόσμος , Ο Θόλος , Ανακτήθηκε από [:http://www.pireos254.gr/gr/tholos.html](http://www.pireos254.gr/gr/tholos.html)
- Open House Athens : 70 διαμάντια της αρχιτεκτονικής ανοίγουν για το κοινό , Το Βήμα , 13.05.2015 <https://www.tovima.gr/2015/05/13/culture/open-house-athens-70-diamantia-tis-arxitektonikis-anoigoun-gia-to-koino/>
- <https://www.in.gr/2007/11/13/culture/pros-dipli-xrisi-odevei-to-syqkrotima-tsaoysoyloy-stin-odo-peiraiws/>
- Μποχώνη Αργυρό, Το Σχολειον, το νέο σπίτι της Δραματική Σχολής του Εθνικού, 20.09.2017, Ανακτήθηκε από: <https://www.thetoc.gr/politismos/article/to-sxoleion-neo-spiti-tis-dramatikis-sxolis-tou-ethnikou-kai-i-istoria-tou/>
- http://archive.onlytheater.gr/buzz_/7939-peireos-260-i-istoria-tou-xorou.html
- Θεοχάρη Κάκια, Νότιος Άξονας πολιτισμού στην Αθήνα , 03/06/2013, <https://www.kathimerini.gr/life/city/773490/noitos-axonas-politismoy-stin-athina/>
- Ανακαλύψτε τις Φυσικές Επιστήμες και τις Νέες Τεχνολογίες. Ένας χώρος γνωριμίας, ενασχόλησης και πειραματισμού με την Επιστήμη και την Τεχνολογία για μικρούς και μεγάλους. <https://www.eef.edu.gr/el/to-idryma/kentro-epistimis-kai-tehnologias/>
- Πλανητάριο Ιδρύματος Ευγενίδη, 01/09/2017 , Ανακτήθηκε από: <https://edu.klimaka.gr/drasthriothtes/ekdromes/1070-planhtario-idryma-evgenidh-athhna>
- Η Οδός Πειραιώς-Γκαζί -Ρουφ-Βοτανικός-Πετράλωνα, Ανακτήθηκε από <https://anoihtipoli.gr/geitones/peiraiws>
- Ρηγόπουλος Δ., Η Αθήνα ανοίγεται προς τη θάλασσα, 05.11.2006, Ανακτήθηκε από <https://www.kathimerini.gr/culture/267749/i-athina-anoigetai-pros-ti-thalassa/amp/>).
- Μυωφά Νικολίνα, Η οικιστική ιστορία του Ταύρου, 13.01.2021, Ανακτήθηκε από <https://www.documentonews.gr/article/h-oikistikh-istoria-toy-tayroy/>

- Καπετανάκης Γ. κ.ά, *Άγιος Ιωάννης Ρέντη. Η ιστορική και η πολεοδομική του εξέλιξη*,
ό. π., σ. 130 και Αναλυτή Β., *Πολεοδομική εξέλιξη και κοινωνική κατοικία στον Άγιο Ιωάννη Ρέντη*, ό. π., σ. 79-80., Ανακτήθηκε από <https://anoixtipoli.com/rentis/>
- Το άγνωστο Γκαζί. Από τα πορνεία, τη λαχαναγορά και το γαιδουροπάζαρο στα σύγχρονα στέκια της νεολαίας...και τα στουντιο Ανακτήθηκε από :<https://www.mixanitouxronou.gr/to-agnosto-gkazi-apo-ta-pornia-ti-lachanagora-ke-to-gaidouropazaro-sta-sigchrona-stekia-tis-neoleas-ke-ta-stountio/>
- Βιομηχανικό Μουσείο Ερμούπολης , Ανακτήθηκε από : <https://www.syrosisland.gr/hermoupolis-industrial-museum/>
- Τεχνολογικό Πάρκου Λαυρίου, Τεχνολογία & Έρευνα , Ανακτήθηκε από : <https://www.ltcp.ntua.gr/>
- Τι είναι ο πολιτισμός , Αρχές Φιλοσοφίας Β Λυκείου, 01/11/2013 , Ανακτήθηκε από: <https://sciencearchives.wordpress.com/>
- Η έννοια του Πολιτισμού, 30/06/2014 , Ανακτήθηκε από: <https://www.artmag.gr/articles/media-keyhole/item/2800-about-culture>
- Λιάλιος Γιώργος , *Στροφή στον Τουρισμό*, Ανακτήθηκε από :<https://www.kathimerini.gr/society/561837160/odos-peiraios-strofi-ston-toyrismo>
- Μποζιώνη Αργυρώ, 14.12.2022 , Το παλιό εργοστάσιο της ΔΕΗ υποδέχεται μια νέα έκθεση σύγχρονης τέχνης , Ανακτήθηκε από: <https://www.lifo.gr/culture/eikastika/palio-ergostasio-tis-dei-ypodehetai-mia-nea-ekthesi-syghronis-tehnis>